

శ్రీ

భోజ చ రి త్ర మ్.

వేద ము వేంకట రా య శాస్త్రి చేత

స్వగచితాంధ్రటిప్పణముతో

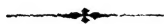
మదరాసులో

స్వకీయ

జ్యోతిష త్పత్రీ

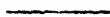
ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపబడినది.

రెండవకూర్పు.

All Rights Reserved.

1909.

వెల 1 రు.

సాస్కృతభాష సభ్యసింహువారి కుపకారకాబుగ జెనుఁగున టిప్పణముతో మున్ను నేను ప్రకటించియున్న భోజచరిత్రమునకు ఇప్పుడు టిప్పణమును విపులీకరించి ఈద్వితీయముద్రణముగా విచ్చినాఁ డిను మృదు మధుర శ్లోక భూమిప్రభును సమస్య తత్పూరణాది సమ లాకృతాబును శ్రీభోజరాజ కాళిదాసాది మహాపురుష చరిత్రోత్తమో భీతాబు నయిన యాత్మబాధమువలన సాస్కృతభాషయందు మిక్కిలి యభిరుచియుఁ బ్రవేశమును గలుగును గాన దీనిని విద్యార్థులకై ఇట్లు నులుపుఁజేసినాఁడను.

భోజరాజు క్ర. శ. 11-వ శతాబ్దమున మాళివదేశమున పండిత బాధునై చిరకాలము రాజ్యము చేసి తుదకు ఏకోచిత మయిన యుద్ధమార్గమున వీరస్వర్గమున కేగె నని చరిత్రకారులు కనిపెట్టినారు. ఈమహాపురుషుడు, రచించిన సురస్వతీకాతాధరణము, రామాయణచాపువు పాతాజలసూత్రవృత్తియు ఇప్పుడు సుప్రసిద్ధములుగా నున్నవి. ఈయన న్యాయకరణమును నైద్యమును గ్రాధముల రచించినట్లు పాతాజల సూత్రవృత్తివలనఁ జెలియుచున్నది.

మే, 1909.

విషయ సూచిక.

భోజస్య రాజ్యప్రాప్తిః.	1	అమాత్యః.	పు.	కాళిదాసః.	58
గోవింద పక్షితః.	9	ద్విజచోరః.	41	మాలాకారపత్నీ.	59
కళిదాస కవిః.	12	విష్ణుకవిః.	42	సమస్యా.	60
శబ్దర కవిః.	13	ముచుషస్త కవిః.	44	కశ్చన కవిః.	61
కాళిదాసాగమనమ్.	14	గోపాలకవిః.	45	గయదేశః.	62
ఛాందసాః.	16	భాస్కర శాకల్యా.	46	తపోనిధిః.	64
లక్ష్మీధరకవిః.	17	పునః కశ్చన కవిః.	47	కాళివాసీ.	65
మవిందః.	19	వృద్ధబ్రాహ్మణః.	48	బ్రహ్మచారి.	66
బాణకవిః.	20	చారణః.	49	కాళిదాసః.	67
చోరద్యయ సంవాదః.	21	దామోదరకవిః.	50	మాఘః.	68
పితృపుత్ర సంవాదః.	22	సూత్రధారి.	51	కాళిదాసాయ.	69
క్రీడాచంద్రః.	23	మల్లినాథః.	52	లేఖకేపణమ్.	70
రామేశ్వరకవిః.	24	మాత్రకః.	53	అరణ్యశకవిః.	71
కాళిదాసావజ్ఞా.	25	మహేశ్వరకవిః.	54	సీతా.	72
కాళిదాస ప్రసాదనమ్.	26	సజ్జన కవయః.	55	కాళిదాసః.	73
కాళిదాసోపరివిద్య.	27	విక్రమార్కవదానశతా.	56	సమస్యా.	74
దబ్బింద్ర ప్రయోగః.	28	శీతాశు ర్భాగ్యహారః.	57	వైశ్యదేవి భార్యా.	75
సమస్యా.	29	మయూరకవిసమ్మనమ్.	58	కర్ణకవర్ణనమ్.	76
తత్పరణమ్.	30	చోరః.	59	శివశర్కా.	77
సమస్యా.	31	కాపీనకవిః.	60	హసన్తీవర్ణనమ్.	78
కశ్చన విప్రః.	32	శామ్భవదేశః.	61	సమస్యా.	79
విద్యత్కుటుంబమ్.	33	శివాలయే కవిః.	62	బ్రహ్మరాక్షసః.	80
సీమంత కవిః.	34	పునః కశ్చన కవిః.	63	మల్లినాథకవిః.	81
కలమ కవిః.	35	భవభూత్యాగమనమ్.	64	కవిశేఖరః.	82
మమ్మకారవధూః.	36	నైవరిణీ.	65	గోపకన్యా.	83
భోజవిక్రమతారతమ్యమ్.	37	శ్వప్రకాః.	66	సమస్యా.	84
కశ్చిత్కవిః.	38	కోబ్బణవాసీ.	67	భుక్కుణ్డనామా చోరః.	85
లబ్ధకవధూః.	39	కాశ్మీరవాసీ.	68	భోజస్యస్వస్థతా.	86
పునః కశ్చన కవిః.	40	కాళిదాసః.	69	మల్లినాథః.	87
బాసుదఘ్న కవిః.	41	వీణాకవిః.	70	చరమగ్రంథః.	88
శుకదేశః.	42	దాణః.	71		
వాసుదేశః.	43	సీతా.	72		

శోధనపత్రికము.

పు.	పం.	తపస్య.	ఒప్ప.	పు.	పం.	తపస్య.	ఒప్ప.
5	5	అధ	అధ	11	ప్రిమే	ప్రిమే	
„	8	ప్రేమ్య, వం	ప్రేమ్య, వం	„	మత్తవ్యం	మత్తవ్యం	
„	23	మడ్డక	మడ్డక	20	మవ్యే	మవ్యే	
6	12	పారిజాత	పారిజాత	35	17 అనగ్ధ్యం	అనగ్ధ్యం	
„	14	పుష్కతి	పుష్కతి	36	23 కుమ్మకార	కుమ్మకార	
11	14	ధనకృష్ణ	ధనకృష్ణ	38	20 మృగూసర	మృగూసర	
12	4	మృగయా	మృగయా	44	16 భాజ్జారికో	భాజ్జారికో	
14	25	కవాక్ష	కవాక్ష	48	5 భాగ్యగీవా	భాగ్యగీవా	
15	27	త్వత్కర్త	త్వత్కర్త	54	26 'రాజ్'	'రాజ్'	
17	7	నాపాద్	నాపాద్	55	17 హ్యుర్	హ్యుర్	
21	9	పరిని	పరిని	56	18 ఆన్యవా	ఆన్యవా	
25	21	నిచారయక	నిచారయక	57	8 పిండిభూతం	పిండిభూతం	
26	18	ప్రాత	ప్రాత	58	12 సుసప్తన	సుసప్తన	
27	9	ఘటయను	ఘటయను	69	10 న్యూనాదికం	న్యూనాదికం	
31	10	అహో	అహో	75	29 సంధానక	సంధానక	
	23	ప్రతిపద్య	ప్రతిపద్య	77	27 పిసంజ్ఞ	పిసంజ్ఞ	
32	8	అప్రాధ్తాని	అప్రాధ్తాని				

ద్వితీయ శోధనము.

112	25	అల్లా	62	పు. అల్లా	117	19	కృష్ణ	70	పు. కృష్ణ
114	4	శాగద	63	పు. శాగద	118	17	నాగ	71	పు. నాగ
„	15	శిల	64	పు. శిల	119	4	ఉదక్	72	పు. ఉదక్
„	21	ఆగ	65	పు. ఆగ	„	9	రాపుట.		
115	17	హుత	66	పు. హుత	„	15	హిమ	73	పు. హిమ
116	1	హస్త	67	పు. హస్త	120	2	భిబ్బ	74	పు. భిబ్బ
„	9	రాగ	68	పు. రాగ	„	19	గద	75	పు. గద
„	25	విశే	69	పు. విశే	„	28	అస్తర్	76	పు. అస్తర్

శ్రీ రస్తు.

శ్రీభోజమహారాజచరిత్రమ్.

భోజస్య రాజ్యప్రాప్తిః.

స్వస్తి శ్రీమన్మహారాజాధిరాజస్య భోజరాజస్య ప్రబంధః కథ్యతే. ఆదౌ ధారా రాజ్యే సింహాసనంభో రాజా చిరం ప్రజాః పశ్యపాలయత్. తస్య వృద్ధత్యే భోజ ఇతి పుత్రిః సమజని. స యదా పశ్చివర్షః సంవృత్తః, తదా పితా హ్యత్తనో జరాం భ్రాత్యై, ముఖ్యామాత్యై నాహూయ, అనుజం ముజ్జం మహాబల మాంక్య, పుత్రిం చ బాలం వీక్ష్య, విచారయామాసః—“య దాహం రాజ్యలక్ష్మీభారధాగం సమగ్రం సో దర మపహాయ రాజ్యం పుత్రియ ప్రయచ్ఛామి, తదా లోకాపనాదః; అథ వా బాలం మే పుత్రిం ముజ్జో రాజ్యలోభా ద్విషాదినా నూయిష్యతి. తనా రి త్త మపి రాజ్యం వృథా, పుత్రి హీని, ర్వంశోచ్ఛేద శ్చ.

లోభః ప్రతిష్ఠా పాపస్య, ప్రమాతి గ్లోభ ఏవ చ,
ద్యేషక్రోధాదిజన్తో లోభః పాపస్య కారణమ్.
లోభాత్ క్రోధః ప్రసవతి, క్రోధా ద్ద్రోహః ప్రవర్తతే,
ద్రోహేణ ననకం యాతి శాస్త్రస్థోఽపి విచక్షణః.
మాతగం పితగం పుత్రిం భ్రాతగం వా సుహృత్తమం
లోభావిష్టో నరో హన్తి స్వామినం వా సహోదరమ్.”

ఇతి విచార్య, రాజ్యం ముజ్జాయ దత్త్వ, తమిత్సన్తే భోజ మాత్మజం మమోద.

తతః క్రమా ద్రాజని దివం గతే, సంప్రాప్తరాజ్యసంపత్తి ర్ముఖ్యే ముఖ్యామా త్యం బుద్ధిసాగరనామాసం వ్యాపారముద్రాయా రూరీకృత్య, తత్పిదేనస్యం నివేశయా మాస. తతో గురుభ్యః క్షీలిపాలపుత్రిం వాచయతి శృణోతి చ శాస్త్రాణి.

తతః క్రమేణ సభాయాం కోఽపి జ్యోతిశ్శాస్త్రపారగః సకలవిగ్రాహాతుర్య వాక్ బ్రాహ్మణః సమాగమత్. స రాజ్ఞే స్వస్తి త్యుక్త్వా రాజాన్ధ యోపవిశ్య స్రాహ “హే దేవ, లోకోఽయం మాం సంస్కం వక్తి. తత్ కి మపి పుచ్చ.

కణ్ఠస్థో యా భవే ద్విద్యా సా ప్రకాశ్యా సదా బుధః,
యా గురౌ పుస్తకే విద్యా తయా మూః ప్రతాప్యతే.”

తతో రాజాపి విప్రస్యాహంభావముద్రయా చమత్కృతాం తన్వితాం శ్రుత్వా,
 'మమ జన్మాగ్రత్యైతత్ప్రపర్యంతం, యద్యత్ స్వయాచరితం, యద్యత్ కృతం, తత్
 సర్వం వదతి యది, భవాన్ సర్వజ్ఞ ఏవే' త్యువాచ. తతో బ్రాహ్మణోఽపి రాజ్ఞా
 యద్యత్ కృతం తత్సర్వ మువాచ గూఢవాదపారమసి. తతో రాజాపి సర్వాణ్య
 పృథ్విజ్ఞానాని జ్ఞాత్వా తుతోఽ. విప్రస్య చ పాదయోః పతిత్వా త మిద్ధ్రీనీల పుష్ప
 రాగ మరకత వైడూర్య రచితసింహాసన ఉపవే శ్యాహ—

మా తేవ రక్షతి, పి తేవ హితే నియుక్తే,
 కా నేవ చాభిగమయ త్యపనీయ భేదం,
 కీర్తిం చ నిక్షు వితనోతి, తనోతి లక్ష్మీం,
 కిం కిం న సాధయతి కల్బుల తేవ విద్యా?

తతోఽసౌ విప్రవరాయ ద శాశ్వా నాజానేయాన్ దదౌ. తతః సభాయా మాసీమో
 బుద్ధిసాగరః ప్రాహ 'దేవ, భోజస్య జన్మపత్రికా మేతం బ్రాహ్మణం పృచ్ఛే' తి.
 తతో ముజ్ఞః ప్రాహ 'విద్యౌ, భోజస్య జన్మపత్రికాం విధేహి' తి. తతోఽసౌ బ్రా
 హ్మణ ఉవాచ 'అధ్యయనశాలాయా భోజ ఆనేతవ్య' ఇతి. ముజ్ఞోఽపి తతః కాతుకా
 దధ్యయనశాలా మలంకుర్వాణం భోజం నిజై ర్భుతై రానాయయామాస సభామ్. తతో
 భోజశకుమారః సాక్షాత్ పితర మివ రాజాన మానవ్య సవినయం తస్థా. తత స్తద్యూప
 లావణ్యమోహితే రాజకుమారమృదై, ప్రభూతిసౌభాగ్యం మహీమృదైల మాగతం మహే
 స్త్రీ మివ, సాకారం మన్మథ మివ, మూర్తిమత్ సౌభాగ్య మివ, భోజం నిరూప్య,
 దైవజ్ఞశిఖామణీ రాజానం ప్రాహ—'రాజన్, భోజస్య భాగ్యోదయం వక్తుం విరి
 ఛోఽపి నాలమ్. కోఽహ ముదరమ్భరి బ్రాహ్మణః? త ధాపి వదామి స్వమత్యను
 సారేణ. భోజ మితోఽధ్యయనశాలాం ప్రేషయ.' తతో రాజాజ్ఞయా భోజేఽ
 ధ్యయనశాలాం గతే దైవజ్ఞశిఖామణీ ర్విప్రః ప్రాహః—

పఞ్చాశత్ పఞ్చ వర్షాణి సప్త మాసా, దినత్రయం,
 భోజరాజేన భోక్తవ్యః సగౌడో దక్షిణాపథః.

త చాకర్ణ్య రాజా చాతుర్యా దపహసన్నివ సుముఖోఽపి విచ్ఛాయవదనోఽభూత్.
 తతో రాజా బ్రాహ్మణం ప్రేష్య నిశీధే స్వశయనప్రాసాద మాసా ద్యైకాకీ వ్యచిన్త
 యత్:—

యది రాజ్యలక్ష్మీ ర్భోజకుమారం గమిష్యతి, తదాహం జీవన్మసి మృత ఏవ.

తా నీద్రియా న్యవికలాని, త దేవ నామ,

సౌ బుద్ధి రప్రతిహతా, వచనం త దేవ;

అథోష్ణశా విరహితః పురుషః క్షణేన
సోఽప్యస్య ఏవ భవ తీతి విచిత్ర మేతత్.

కిం చ: శరీరనిరపేక్షస్య దక్షస్య వ్యవసాయినః
బుద్ధిప్రాగ్భకార్యస్య నాస్తి కిచ్చన దుష్కరమ్.
అనూయయా హలే నైవ సగోపాయోద్యమైః పి
భక్ష్యాణాం గృహ్యతే సంపత్ సుసూక్ష్మిర్నన్త్రిభిస్తథా.

తత ఉద్యమే కిం దుస్సాధ్యమ్?

అతిదాక్షిణ్యయుక్తానాం శక్తితానాం పదే పదే
పరాపవాదభిరూణాం దూరతో యాన్తి సంపదః.

కిం చ: ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కమణః
క్షీప్ర మక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః.
అవమానం పురస్కృత్య, మానం కృత్యా చ పృష్టతః,
స్వాధికం సముద్ధరేత్ ప్రాక్ష్య, స్వాధికాన్ద్రంశో హి మూఢతా.
న స్వల్పస్య కృతే భూరి నాశయేచ్ఛతిమాన్ ముః,
ఏత దే వాత్ర పాణ్డిత్యం యత్ స్వల్పా ద్భూత్ క్షణమ్.
జాతమాత్రం న యః శత్రుం వ్యాధిం వా ప్రశమం నయేత్,
అతిపుస్తాగ్మయ్యుక్తోఽపి, స సశ్చాత్ తేన హన్యతే.
ప్రజాగుప్తశరీరస్య కిం కరిష్యన్తి సంహతాః
హస్తస్యస్తాతపత్రస్య వారిధారా ఇ వారయా.
అఫలాని దురన్తాని సమవ్యయఫలాని చ
అశక్యాని చ వహ్నాని నారభేత విచక్షణః.

ఏవం విచిన్తయ స్స భుక్త ఏవ నిసస్య త్పితీయే యామే ఏవ ఏవ మన్త్రయిత్యా
వ్యదేశాధీశ్వరస్య మహాబలస్య వత్సరాజ స్వాకారణా దైకిం స్వ మ్మగ్నక్షకం ప్రాహి
ణోత్. స చాజ్ఞరతుకో వత్సరాజ ముపేత్య ప్రాహ, గాబా త్యా మాకారయ తీతి. త
తః స రథ మాయుర్యా పరివారేణ పరివృతః సమాగతో, నిధా దవతీర్య, రాజభవనమా
సాద్య, రాజాన మవలోక్య, ప్రణిప త్యోపవిష్ట. రాజా చ సౌధం నిర్జనం విధాయ
వత్సరాజం ప్రాహ:—

రాజా క్షుప్తోఽపి భృత్యానాం మానమాత్రం ప్రయచ్ఛతి
తే తు సమ్మానితా స్తస్య ప్రాక్షై శ పుష్పమగ్నతే.

వత్స, త్వయా భోజో భువనేశ్వరీవిపినే హస్తవ్యః. ప్రథమయామే నిశాయాః శిర శ్చాస్త్యః
పుర మానేతవ్య మితి. స చోత్థాయ నృపం న త్యాహ—“దేవాదేశాః ప్రమాణమ్. త
థాపి భవల్లాలనాత్ కి మపి వత్తుకామోఽస్తి. తతః సాపరాధ మపి మే వచః శ్చ వ్యవస్థమ్.

భోజే ద్రవ్యం న, సేనా వా, పరివారో బలాన్వితః,
పరం పోత ఇ వాస్తేఽద్య, స హస్తవ్యః కథం ప్రభో?
పారమ్యైర్ ఇ వాసక్త స్త్యత్యాద ఉదరమృరిః
తద్వధే కారణం వైవ పశ్యామి నృపపుష్కవ.”

తతోరాజా సర్వం ప్రాతః సభాయాం ప్రవృత్తం వృత్తాంత మకథయత్. స చ శ్రుత్వా
హస న్నాహః—“దే వాకర్ణయ.

త్రైలోక్యనాథో రామోఽస్తి, వసిష్ఠో బ్రహ్మపుత్రీకః,
తేన రాజ్యాభిషేకే తు ముహూర్తః కఠితోఽభవత్,
తస్యహూతేన రామోఽపి వనం నీతోఽవనీం వినా,
సీతాపహారోఽప్య భవ, ద్వైరిచ్ఛేవచనం వృథా.

జాతః కోఽయం నృపశ్రేష్ఠ కిచ్ఛిజ్ఞః ఉదరమృరిః ?
యదుక్త్యా మన్తధాకారం కుమారం హస్తు మిచ్ఛసి.

కిం చ; కిం ను మే స్యా దిందం కృత్వా, కిం ను మే స్యా దమర్యతః,
ఇతి సంచిన్ద్య మనసా ప్రాజ్ఞః కురీత వా న వా.

ఉచిత మనుచితం వా కుర్వతా కార్యజాతం;
పరిణతి రనధార్యా యత్నైః పణ్డితేన;
అతిరథ సకృతానాం కర్మణా మావిపత్నే
గృహవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకిః.

కిం చ; యేన స హానిత మతం హానితం కథతం చ రహసి విస్రంభం,
తం ప్రతి కథ మసతా మపి నివర్తతే చిత్త మామరణాత్.

కిం చ, ఆర్షిహతే, వృద్ధరాజస్య సిఘలస్య పరమస్రీలిపాత్రాణి మహావీరా స్తవైవా
నుమతే స్థితాః త్వన్నగర ముల్లొలకల్లొలవన్తః పయోధయ ఇవ స్థావయ్యున్తి. చిరా
దృద్ధమూలేఽప త్వయి ప్రాయః పౌరాః భోజం భువో భిర్తారం భావయన్తి. కిం చ;

స త్యపి చ సుకృతకర్మణి దుర్నితి శ్చేచ్ఛి యం హర త్యేవ;
తైలైః సదోపయక్తాం దీపశిఖాం విదళయతి హి వాతాళిః.

దేవ, పుత్రపథః; క్వాపి న హితాయ.”

ఇ త్యుక్తం వత్సరాజవచన మాకర్ణ్య రాజా కుపితః ప్రాహః “త్వ మేవ రాజ్యాధిపతి ర్ను తు సేవకః.

స్వామ్యుక్తే యో న యతతే స ధ్యోత్యో భత్యపాశకః
తస్యేవ మపి వ్యథా మజాగళపచా వివ.”

వత్సరాజః కాలోచిత మాలోచనీయ మితి మ త్యా తూష్టిం బభూవ.

అథ లమ్మమానే దివాకరే, ఉత్సుకసాధోత్సక్తా దవతరంతం కుపిత మవ కృతాంతం వత్సరాజం వీక్ష్య, సమేతా అపి వివిధేన మిషేణ స్వభవనాని ప్రాపు ర్భిత్వాః సభాస దః. తతో వత్సరాజః స్వసేవకాన్ స్వాగారపరిత్రాణార్థం ప్రేష్య, ధనం భువనేశ్వ రీ భవనాభిముఖం విధాయ, భోజకుమారోపాధ్యాయాకారణాయ ప్రాహిణో దేకం సే వకమ్. స చాహ పడ్జితమ్ ‘తాత, త్వ మాకారయతి వత్సరాజ’ ఇతి. సోఽపి తి దా కణ్య, వజ్రహత ఇవ, భూతాశ్చ ఇవ, గ్రహగ్రస్త ఇవ, తేన సేవకేన కరేణ భృత్యా నీతః పడ్జితః. తం చ బుద్ధిమాన్ వత్సరాజః సప్రణామ మి త్యాహః ‘పడ్జిత, తాత, ఉప విశ. రాజకుమారం జయంత మధ్యయనశాలాయా ఆయేతి. పడ్జిత స్థథా చకార. అయాతం జయంతం కుమారం కి మ స్యధీతం పృష్టా’ తాత, అహ మేవ కుమారం గృహం సేష్యామి ; త్వం గచ్ఛే’ త్యుక్త్వా పడ్జితం నైగయత్. తతో విదితవృత్తానో భోజః కుపితో జ్వలన్నివ శోణితేక్షణః సమేత్స ‘ఆ! పాప, రాష్ట్రో ముఖ్యకుమార మేకాకిం మాం రాజ భవనా ద్భసి రానేతుం తివ కా నామ శక్తిరి త్యుక్త్వా వామచక్రపాదుకా మాదాయ తాం దేవే వత్సరాజం జహూన. తతో శత్రుః ప్రాహః భోజ, వయం రాజాదేశకారిణ ఇతి. చాలం చ రథే నివేశ్య ఖిన్త మపకో శంకృత్వా గమా మాశు మహామాయా భవన్మ్.

తతో గృహీతే భోజే లోకాః కోలాహలం పత్రుః ; హుంభావన శ్చ ప్రవృత్తిః. కిం కి మితి బ్రువాణా భిక్షా నిక్రోశంత ఆగత్య, సహసా భోజం వధాయ నీతం భ్లాత్వా, హస్తీశాలాం వాటిశాలాం గభశాలాం ప్రుశ్య, సర్వాన్ జఘ్నుః. తతః ప్రవోలీషు రాజభవనప్రాకారవేదికాను బహిర్ద్వారవిటశ్చేషు భేదీపటహమరజమణ్డకడిణ్డమని నదాడిమ్మరేణామ్మరం విడమ్మిత మభూత్. కే చిద్విమలా సిసా, కేచి ద్భల్లేన, కేచిత్ తోమరేణ, కేచిత్ ప్రాసేన, కేచిత్ సుదైన, కేచిత్ పరశునా, కేచి ద్వహ్నినా, కేచి దమ్భసా, కేచి ధౌరాయం, ప్రాహ్లానోపితో రాజపుత్రా రాజసేవకా రాజానః పా రా శ్చ ప్రాణపరిత్యాగం విదధుః.

తతః సావిత్రిసంజ్ఞా భోజస్య జననీ, విశ్వజన నీవ స్థితా, దాసీముఖాత్ స్వపుత్రీ స్థితి మాకణ్య, కరాభ్యాం సేత్రే విధాయ, రుదతీ “పుత్రీ, పితృవ్యేన కాం దశాం గమితోఽసి ? యే మయా నిమయా ఉపవాసా శ్చ త్వత్ప్రసృతే కృతాః, తేఽద్య

మే విఫలా బాతాః. దశాపి నిశాముఖాని శూన్యాని. పుత్ర ౨, ఏతం దాసవర్గం సహసా విచ్చిన్నశిరసం పశ్యే"తి విలపంతీ భూమా వపతత్.

తతః ప్రదీప్తే వైశ్వానరే, తదుద్భూతధూమస్తోమే సేవ మలీమసే నధసి, పాపత్రా సా దివ పశ్చిమపయోనిధౌ మగ్నే మా ర్జణముణ్డలే, మహామాయాభవన మాసాద్య ప్రా హ భోజం వత్సరాజః- 'రాజకుమార, భృత్యానాం దైవత, జ్యోతిశ్శాస్త్రవిశారదేన కే నచి ద్భృ ౧ ప్తజేన తవ రాజ్యపాప్తా వుదీరితాయాం రాజ్ఞా భవద్వధో వ్యాదిప్త' ఇతి. త దాకణ్య భోజః ప్రాహః—

రామే ప్రవ్రజనం, బలే ర్షియమనం, పాణ్డోః సుతానాం వనం,
వృష్టి నాం నిధనం, నలస్య నృపతే రాజ్యాత్ పరిభ్రంశనం ;

కారాగారనిషేధణం చ మరణం సంచింత్య లక్ష్మేశ్వరే,
సర్వః కాలవశేన నశ్యతి నరః, కో వా పరిత్రాయతే.

లక్ష్మీకాస్తుభ పారిజాతసహజః సూనుః సుధామృనిధే

దైవేన ప్రణయప్రసాదనిధినా మూర్ధ్నా ధృతః శముభనా,

ఆ ద్యా పుర్ణిష్ఠ తి నైవ దైవ విహితం క్షైణ్యం క్షిపావల్లభః ;

కే నాన్యేన విలంబ్యతే విధగతిః పామణలేఖాసఖీ.

వికటోర్వాశ్రమ ప్యటనం, శైలారోహణ, మపాన్నిధే స్తరణం,

నిగళం, గుహప్రవేశో, విధిపరిపాకః కథం ను సంతాన్యః ?

ఆమోఘః స్థలతాం, స్థలం జలధితాం, ఘూలీలవః శైలతాం

మేరు ర్మృత్రుణతా త్పూం కులిశతాం వజ్రం తృణపామతాం,

వహ్నిః శీతలతాం హిమం దహనతా, మాయాతి య స్యేచ్ఛయా,

లీలాదుగ్ధలితాదుభృతవ్యసనిసే దేవాయ తస్మై నమః.

తతో వటకృత్స్య పత్త్రీద్వయ మాదాయ, ఏకం పుటీకృత్య, బహ్నం ఘరికయా ఛిత్వా, తత్ర పుటకే రక్త మారోప్య, తృణే నాన్యస్థిక్త పత్త్రే కణ్ఠాన శ్లోకం లిఖిత్వా, వ త్సం ప్రాహ మహాభాగ, ఏతత్పత్త్రం నృపాయ దావత్యమ్. త్వ మపి రాజాజ్ఞాం వి ధేహీ తి.

తతో వత్సరాజ స్యానుజో భౌగితా ప్రాణపరిత్యాగసమయేఽపి దేదీప్యమానముఖ శ్రియం నయనాభిరామం భోజకుమారం సకరుణ మహాో క్యాగ్రజం ప్రాహః—

ఏక ఏవ సుహృద్ధగ్లో నిధనేఽప్యనుయాలి యః;

శరీరేణ సమం నాశం సర్వ మన్యత్ తు గచ్ఛతి.

న తతోహి సహాయార్థే మాతా భార్యాచ తిష్ఠతి

న మిత్రపుత్రౌ నజ్ఞాతిర్ధర్మస్థితి కేవలః
 బలవాన పృశక్తోఽసౌ, ధనవా సపి నిర్ధనః.
 శ్రుతవా సపి మూర్ఖశ్చ, యో ధర్మవిముఖో జనః.
 ఇ హైవ స్వజరావ్యాధే శ్చికిత్సాం న కరోతి యః,
 గత్వా నిరౌషధం స్నానం స రోగీ కిం కరిష్యతి?
 జరాం మృత్యుం భయం వ్యాధిం యో జానాతి స పండితః;
 స్వస్థ స్థితిః, నిషీదే ద్వా, స్వపే ద్వా, కేనచిద్ధనేత్.
 తుల్యజాతివయోరూపాన్ హృతాన్ పశ్యసి మృత్యునా;
 న హి త త్రాస్తి తే త్రాసో, వజ్రవద్ధృదయం తవ.—

తతో వైరాగ్య మాపన్నౌ వత్సరాజః భోజం తు మ స్వే త్యుక్త్వా, ప్రణమ్య
 తం చ రథే నివేశ్య, నగరా ద్బహి ఋణే తమసి గృహ మానీయ, భూమిగృహోత్తరే
 నిక్షిప్య, రరత్. స్వయం శిష్యు మేవ కృత్రిమవిద్యావిద్భిః సుకుష్టలం సుగ్రద్వక్త్రం ని
 మీలితనేత్రం భోజకుమారమస్తకం కారయిత్వా, త చ్చాదాయ సకనిష్ఠో వత్సరాజో
 రాజభవనం గత్వా రాజానం నత్వా ప్రాహ ‘శ్రీమతా య దాదిప్తం తత్ సాధిత మి
 తి. తతో రాజా చ పుత్రైర్వధం జ్ఞాత్వా త మాహ ‘వత్స, ఖడ్గప్రహర సమయే తేన
 పుత్రేణ కి ముక్త మితి. వత్సః.—‘దేవ, తవ కి మపి పత్రే లిఖిత మస్తి, త గ్నహణ,
 శిర శ్చ పశ్య.’ తతో రాజా తథావిధం భోజసిరో విలోక్య మందం యరోద. రాజా.—
 ‘వత్సరాజ, ఇదం శిరః క్వాపి భూమా నిక్షిప.’ తతో వత్సో నిష్క్రాంతః. రా జాపి
 స్వభార్యయా దీప మానాయ్య, తాని పత్రాక్షరాణి వాచయతి:—

మూద్ధాతా చ మహీపతిః కృతయుగాలంకారభూతో గతః,
 సేతు ర్యేన మహోదధౌ విరచితః క్వాసౌ దశాస్యాస్తకః?
 అన్యే చాపి యుద్ధిష్ఠిరప్రభృతయో యాతా దినం; భూపతే,
 వైకే నాపి సమం గతా వసుమతీ, నూనం త్వయా యాస్యతి.

రాజా చ తదగ్రం జ్ఞాత్వా శయ్యాతో భూమా పసాత. తత శ్చ దేవీకరకమలచాలితచే
 లాఞ్చులాలితేన త్తజాత్ సంస్థితో భూత్వా ‘దేవి, మాం మా స్పృశ; హ! హ! పు
 త్రైఃసూతీ చణ్డాలోఽహ మి’ తి కుగర ఇవ విలపత్ రాజా ద్వాగపాలా నాకార్య బ్రా
 హ్మణాన్ శిష్యు మానయ తే త్యాహ. తతః స్వాఙ్గాయా సమాగతాన్ బ్రాహ్మణాన్ నత్వా
 రాజా ప్రప్రచ్ఛ ‘మయా పుత్రో హతః; తస్య ప్రాయశ్చిత్తం వద తే’ తి. తే త మూ
 చుః ‘రాజన్, సమాసా వహ్ని మావి శే’ తి.

తతః సమేత్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ: “దేవ, యథా త్వం రాజాధమ, స్త వైవ

అమాత్యాధమో వత్సరాజః. తవ కిల రాజ్యం దత్త్వా సిద్ధులవృత్తేణ త్వదుత్సక్తే భోజః
స్థాపితః. త చ్చ త్వయా పితృవ్యే జాన్యత్ కృతమ్.

కలిపయదివసస్థాయినీ మదకారిణి యావనే దురాత్మానః

వితథతి త థాపరాధం జ నైవ యథా వృథా భవతి.

సత్త స్తుతోత్సాగణ ముత్తమాక్లాత్ సువణాకోట్యర్పణ మామనన్తి;

ప్రాణవ్యయే నాపి కృతోపకారాః ఖిలాః పరే వైర మి వోద్వహన్తి.

ఉపకార శ్చాపకారో యస్య వ్రజతి విస్తృతిం

పాపాణాం హృదయ స్యాస్య జీవ తీ త్యభిధా ముధా.

యథా బీజాబ్జాః సూక్ష్మః ప్రయజ్ఞే నాభిగతీతః

ఫలప్రదో భవేత్ కాలే తథా లోకః సురగతీతః.

హిరణ్యధాన్యరత్నాని భనాని వివిధాని చ

త థాన్య దపి యత్ కిఞ్చిత్ ప్రభాన్యః స్యా స్తసీధృతామ్.

రాజ్ఞి భర్తాని భర్తస్య పాపే పాపపరాః సదా,

రాజాన మనువర్తన్తే, యథా రాజా తథా ప్రభూః.

తతో రాత్రా వేద వహ్నిప్రవేశాయ కృతనిశ్చయే రాజ్ఞి, సర్వే సామన్తాః పారా
శ్చ మిళితాః. పుత్రం హత్యా పాపభయా ద్భీతో నృపతి న్సహస్రం ప్రవేశ తీతి కించ దస్త్రీ
పురే సర్వ త్రాజని. తతో బుద్ధిసాగరో ద్వాగపాల ముహూయ న కే నాపి భూపాల
భవనం ప్రవేశ్య మిత్తుక్త్వా నృప మన్తః పురే నివేశ్య సభాయా మేకాకీ స మ్న పవ్యుః.
తతో రాజమరణనిశ్చయం శ్రుత్వా, వత్సరాజో రాజగృహ మంగత్య బుద్ధిసాగరం సత్వా
శనైః ప్రాహ 'తాత, మయా భోజరాజో గతీత' ఇతి. బుద్ధిసాగర శ్చ కర్ణే తస్య కి మ
ప్యకథయత్. త చ్చుత్సావత్సరాజ శ్చ నిష్క్రిస్తే. తతో ముహూర్తేన కోఽపి కర
కలితద స్తద్ద్రవ స్తదణ్డో విరచితప్రత్యగ్రజటాకటాపః కిర్మూరకమృతధనితానూద్వర్జిత
సకలతను, ర్హ్మర్మాత్ మన్తభ ఇవ, సుటిక గుడ్డలమణ్డితకర్ణయుగళః కాశేయకాపీనః సా
క్షాచ్ఛస్త్రచూడ ఇవ, సభాం కాపాలికా సహగతః. తం వీక్ష్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ—
'యో గీష్ఠః కుత ఆగమ్యతే? కుత్ర తే నివేశ శ్చ? కాపాలికే త్వయి క శ్చ మత్కా
రకారీ కథావిశేష జౌషధవిశేషోఽప్యస్తి?' యోగీ ప్రాహ.

"దేశే దేశే భవనం, భవనే భవనే త ధైవ భిక్షాన్నం,

సరసి చ నద్యాం సలిలం, శివశివతత్త్వాగ్ధ వేదినాం పుంసామ్.

గ్రామే గ్రామే కటి రమ్యా, నిర్ఘరే నిర్ఘరే జలం,

భిక్షాయాం సులభం చాన్నం, విభవైః కిం ప్రయోజనమ్?

దేవ, అస్తాకం నైకో దేశః, సకలభూమ్యులం భృమామః. గురూపదేశే లిస్థామః, నిఖిలం భువనతలం కరతలామలకవత్ పశ్యామః. సర్వదత్తం విషవ్యాకులం గోగగ్రస్తం శత్రుభిన్న శిరస్సు మకాలశిథిలతం తాత, తత్తుణా దేవ విగతసకలదారువాద్యానందయం కర్తు" ఇతి. రాజాపి కుద్యాన్తహిత ఏవ శ్రుతసకలవృత్తాన్తః సభ మాతః కాపాలికం దణ్డవత్ ప్రణమ్య 'యోగీంద్ర', రుద్రకల్ప, పగోపకాగపరాయణ, మహాపాపేన మయా హతస్య పుత్రస్య ప్రాణదానేన మాం గతు రక్షేత్యాహ. అథ కాపాలికోఽపి 'రాజా, మా ధైషి, పుత్రస్య స్తేన మరిష్యతి. వేదప్రసాదేన స్వకం గృహ మేష్యతి. పరం శ్చ శానభూమా బుద్ధిసాగరేణ సహ హోమద్రవ్యాని ప్రేషయే' త్యవోచత్. తతో రాజా 'కాపాలికేన య దుక్తం తత్ సస్యం తథా కుర్వీ' తి బుద్ధిసాగరః ప్రేషితః. తతో రాత్రా గూఢరూపేణ భోజోఽపి తత్ర నదీపురినే నీతః. యోగినా భోజో జీవిత ఇతి ప్రథా చ సమభూత్. తతో గజేంద్రారూఢో వసిష్ఠః స్తూయమానో భేరిమృదంగాఢఘోషై స్తగ ద్భంగికుర్వణ పారమాత్యపరివృతో భోజరాజో రాజభవన మగాత్. రాజా చ త మాల్భ్యై రోదితి స్త. భోజోఽపి రుద్ర స్థం ముఖం నివా ర్యాస్తావీత్. తతః సంతుష్టో రాజా నిజసింహాసనే తం నివేశ్య, సత్రచామరాభ్యం చ భూషయిత్వా, తస్మై రాజ్యం దదౌ. నిజప్రేర్ణిన్యః ప్రశ్నోక్తి మేకైకం గ్రామం దత్త్వా, పరమప్రేమాస్పదం దయంతం భోజనికాశే నివేశయామాన. తతః పరలోకపరిత్రాణవగో ముష్ణోఽపి నిజపట్టరాజ్యభిః సహ తిపోవనభూమిం గత్వా హం తపస్తేవే. తతో భోజభూపాల శ్చ దేవప్రాప్త్యా ప్రసాదా ద్రాజ్యం సాలయామాన. తతో ముష్ణో తిపోవనం యాతే, బుద్ధిసాగరం ముఖ్యామాత్యం విధాయ, స్వరాజ్యం బుభుజే భోజభూపతిః.

గోవింద పండితః.

ఏవ మతిక్రामతి కాలే, కదాచి ద్రాజ్ఞా క్షోద్యానం గచ్ఛతా కోఽపి ధారానగరవాసీ విప్రో లక్షితః. స చ రాజానం వీత్యనేత్రే నిమిల్వ ఆగచ్ఛత్ రాజ్ఞా పుప్ఫుః ద్వీజ, త్వం మాం దృష్ట్వా స్వస్తీతి న జల్పసి. విశేషేణ లోచనే నిమిలయసి. తత్ర కో హేతు రి" తి. విప్ర ఆహ "దేవ, త్వం వైష్ణవోఽసి. విప్రాణాం నో పదవం కరిష్యసి. తత స్త్వంతో న మే భీతిః. కిం తు కస్త్వచిత్ కి మప న ప్రయచ్ఛసి. శేన తవ దాక్షిణ్య మపి నాస్తి. అత స్తే కి మాశీర్వచనా? కిం చ, ప్రాత రేవ కృపణముఖావలోకనాత్ పనతోఽపి లాభిహానిః స్యాదితి లోకోక్త్యా లోచనే నిమిలితే. అపి చ:

ప్రసాదో నిష్కలో యస్య, కోప శ్చాపి నిరధికః,
న తం రాజాన మిచ్ఛన్తి ప్రజా, ముక్త మివ శ్రీయః.

అప్రగల్భస్య యా విద్యాః, కృపాస్య చ య ద్ధనం,
య చ్చ బాహుబలం భీరో, వ్యకర్ణ మేతత్ త్రయం భవ.

దేవ, మత్పితా వృద్ధః కాశీం ప్రతి గచ్ఛత్ మయా శిష్యాం పృప్య 'తాత; మయా కిం
క కర్తవ్య మి'తి. పిత్రా చక్ష మగ్యధాయ:—

యది తవ హృదయం విద్యక, కృచ్ఛే శిష్యస్మైఽపి మాన్య సేవిషాః

సచివజితం, వీర్జితం, యువలిజితం, చైవ రాజానమ్.

పాతకానాం సమస్తానాం ద్వే పరే తాత పాతకే,

ఏకం దుస్సచివో రాజా, ద్వితీయం చ తదాశ్రయః.

అవివేకమతి నృపతిః మన్తి శిషు గూఢత్వం చక్రితగ్రీవః,

యత్ర ఖిలా శ్చ ప్రబలా, సత్ర కథం సజ్జనావసరః.

రాజా సంపత్తిహీనోఽపి సేవ్యః సేవ్యగుణాశ్రయః ;

భవ త్యాజీవనం తస్మాత్, ఫలం కాలాన్తరా దపి.

అదాతు ద్వాక్షిణ్యం న హి భవతి. దేవ, పురా కర్ణదధీచివివిక్రమప్రముఖాః క్షీతిప
తయో యథా పరలోక మలంకుర్వాణా నిబదానసముహ్లాశ్చేదివ్యవగృణై ర్భవన్తి
మహీమన్దలే, తథా కి మస్యే రాజానః ?

దేహీ పాలిని కా రక్షా ? యశో రక్ష్య మపాతవత్.

నరః, పతితకాయోఽపి, యశఃకాయేన జీవతి.

పణ్డితే చైవ మూఢే చ బలవ త్యపి దుగ్భరే

ఈశ్వరే చ దరిద్రే చ మృత్యోః సర్వత్ర తుల్యతా.

నిమేషమాత్ర మపి తే వయో గచ్ఛత్ న తిష్ఠతి,

తస్మా ద్దేహీ ష్వనిత్యేషు క్లిర్తి మేకా ముపార్జయ.

జీవితం త దపి జీవితమధ్యే గ్రణ్యతే సుకృతిభిః కిము పుంసాం

జ్ఞానవిక్రమ క శామలజ్ఞాన్యాగభోగరహితం విఫలం యత్ ?

రా జాపి, తేన వాక్యేన పీయూషపూగన్నాత ఇవ, పగ్బ్రహ్మాణి లీన ఇవ, లోచనాభ్యం
హర్షాశ్రూణి ముమోచ. ప్రాహ చ ద్విజం “ప్రవర, శృణు;

సులభాః పురుషా లోకే సతతం ప్రియవాదినః,

అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతా చ ఘ్నభః.

మనీషిణః సన్తి; న తే హితైషిణః ;

హితైషిణః సన్తి; న తే మనీషిణః ;

సుహృచ్చు విద్యా నపి దుర్లభో నృణాం,
యథౌషధం స్వాదు హితం చ దుర్లభమ్.

ఇతి విప్రాయ లక్షం దత్వా, 'ద్విజ, కిం తే నా మే' త్యాహ. విప్రః స్వనామ భూ
మా లిఖతి గోవింద ఇతి. రాజా వాచయిత్వా 'విప్ర, భవతా ప్రత్యేహం రాజభవన మా
గత్తవ్యమ్. న తే కష్ట నిక్షేధః. విద్వాంసః కవయశ్చ కాతుకాత్ సభా మానేత
వ్యాః. కోఽపి విద్వాక్ మా దుఃఖభా గన్తు. ఏత మధికారం పరిపాలయే' త్యాహ.

ఏవం గతేషు కలిపయేషు దివనేషు, రాజా విద్వత్ప్రియో, దానవిత్తేశ్వర, ఇతి ప్రథా
మగాత్. తతో రాజానం దిద్వత్సవః కవయో నానాదిగభ్యైః సమాగతాః. ఏవం విత్తా
లివ్యయం కుర్వాణం రాజానం ప్రతి కదాచిచ్ఛఖ్యామాత్యే నేతృ మధ్యధాయిః—“దేవ
రాజానః కోశబలా ఏవ విజయసౌ నాన్యే.

స జయీ వగమతస్తౌ యస్య, త స్యా సి మేదిన్;
కోశో యస్య స దుర్లభో, దుర్గం యస్య స దుష్టయః.

దేవ, లోకం పశ్య.

ప్రాణో భవతా మేవ ఘనకృష్టా గరియన్;
పశ్య కోటిద్వయానక్తిం లక్షాయ ప్రళంఘనః.” ఇతి.

రాజా చ తి మాహ: —

దానోపభోగవన్ధ్యా యా సుహృద్భి ర్వా స భుజ్యతే
ప్రంసాం సమాహితా లక్ష్మీ లలక్ష్మీ క్రిమశో భవేత్.

ఇ త్యుక్త్వా రాజా తం మన్త్రిణం నిగపదా స్థూరకృత్య తత్ప్రదేశ్యం నిదేశ. ఆహ
చ తమ్:—

లక్షం మహాకవే ద్వయం, తద్ధం క్షయిభవ్య చ,
దేయం గ్రామైక ముభవ్య, త స్యా పృథం తద్ధనః.

యాశ్చ మే ఆమాత్యాదిషు వితరణనిష్కేపమునాః స హస్తవ్యః. ఉక్తిం చ:

యద్గదాతి, య దక్షాతి, త దేవ భనినాం ఘనమ్.

అన్యే మృతస్య క్రీడిన్తి చాదై గపి ఘనై గపి.

ప్రియాః ప్రజానాం గౌరవే, న పున స్త్రిభిరేశ్వరైః,

ఆగచ్ఛక్తా కాష్ఠ్యతే లోకై ర్వారిదో, న తు వాచధా.

సంగ్రహైకపరః ప్రాయః సముద్రోఽపి గసాతతే

దాతారం జలనం పశ్య గన్తన్తం భువనోపరి.—

కళిబ్రక్క విః.

ఏవం వితరణశాలినం భోజరాజం శ్రుత్వా కస్పిత్ కలిద్గదేయః కవి రుషేత్య
మాసమాత్రం తస్మా. న చ ఊజీర్ష్యదగ్ధనం భవతి. ఆహారాగ్ధం పాథేయ మపి నాస్తి.
తతః కదాచి ద్రాజా మృగయాభిలాషీ బహి ర్గీగతః. స కవి దృష్ట్యా రాజాన
మాహా:—

దృష్టే శ్రీభోజరాజేన్ద్రే, గళన్తి త్రీశి తత్తు శాత్,
శత్రోః శత్రుం, కవేః కప్తం, నీవీబన్ మృగీద్భశామ్.

రాజా లతుం దదౌ. తత స్తస్మిన్ మృగయానికి రాజని, కశ్చన పులిష్టపుత్రి గాయతి.
తేన గీతమాధుర్యేణ తుష్టో రాజా తస్మై పులిష్టపుత్రియ పశ్చులతుం దదౌ. తదా కవి
స్తద్దాన మత్యున్నతం కిరాతపోతం చ దృష్ట్యా సర్వేపాణికమలస్థపజ్జజమిషేణ
రాజానం వదతి:

ఏతే గుణాహి పద్మజ సన్తోఽపి న శే ప్రకాశ మాయాన్తి
య లక్ష్మీనసతే స్తవ మధువై రుపభుజ్యతే కోశః.

భోజ స్తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా పున గ్లతు మేకం దదౌ. తతో రాజా బ్రాహ్మణ మాహ.

ప్రభుభిః పూజ్యతే విప్ర, క లైవ న కులీనశా;

కలావాక్ మాన్యతే మూర్ఖ, సత్సు దేవేషు, శమ్మునా.

ఏవం వదతి భోజే, సుతోఽపి పశ్చుసాః కవయః సమాగతాః. తాన్ దృష్ట్యా
రాజా విలతు ఇ వాసీత్, ఆ ద్వైవ మయా ఏతావ ద్విత్తం దత్త మితి. తతః కవి స్త
మ భిప్రాయం జ్ఞాత్వా స్వపం పద్మమిషేణ పునః ప్రాహ:

కిం కుప్యసి? కస్య వా? సవసౌగంధిసారాయ హి నిజమధునే
యన్య శతపత్త్రే, తేఽద్య ప్రతిపత్త్రేం మృగ్యతే భృమరైః.

తతః ప్రభుం ప్రసన్నవదన మవలోక్య ప్రకాశేన ప్రాహ:—

న దాతుం మోపభోక్తుం చ శక్నోతి కృపణః శ్రియం,

కిం తు స్పృశతి హస్తేన నపుంసక ఇవ శ్రీయమ్.

యాచికో యః ప్రహృష్యేచ్ఛ దత్త్వా చ ప్రీతిమాన్ భవేత్

తం దృష్ట్యా పృథ వా శ్రుత్వా నగః స్వగ్ధ మవాపు యాత్.

తత స్తుష్టో రాజా పున రపి కలిద్గదేశవాసికవయే లతుం దదౌ. తతః పూర్వకవిః పురస్
స్థితాన్ పట్ కవీంద్రిగ్ దృష్ట్యాహ 'హే కవయో, ఽత్ర మహాసరస్వేతుభూమా
వాసీ రాజా యదా భవనం గమిష్యతి, తదా కి మపి బ్రూ తే' తి. తే చ సర్వే మహా

తథా తథా మే హృదయం విదూయతే

ప్రియాలకాశీధవశత్రవశబ్దయా.

తతో రాజా శబ్దగ్రకవయే ద్వాదశలతం దదౌ. సర్వే విద్వాంసశ్చ విచ్ఛాయకదనా బభూవుః. పరం కోఽపి రాజభయా న్నావదత్. రాజా చ కాన్యకశా ద్భూహం గతః. తతో విభూపాలాం సభాం దృష్ట్వా విబుధగణ స్తం నిన్దః ‘అహహో! నృపతే నజ్జతా! కి మస్య సేవయా? వేదశాస్త్రవిచిత్తణేభ్యః స్వాశ్రయకవిభ్యః లత మదాత్. కి మసేన వితుష్టే నాసి? ఆసౌ చ కేవలం గ్రామ్యుః కవిః శబ్దగః. కి మస్య ప్రాగల్భ్యమ్?’

కాళిదాసాగమనమ్.

ఇ త్యేవం కోలాహలగణే గాతే, కశ్చి దభ్యుగాత్ కనకమణికుండలశాలీ దివ్యాం శుకప్రావరణో నృపకుమార ఇవ మృగమదపజ్గుకశశ్చిత్రగాత్రో నవకుసుమసమభ్యర్చి తశిరా శ్చంద్రనాడ్గరంగేణ విలోభయత్, విలాస ఇవ మూర్తిమాత్, కవి తేన తమ మాశ్రి తః, శృంగారసస్య స్యంద ఇవ, మహేంద్ర ఇవ మహీవలయం ప్రాప్తో, విద్వాత్. తం దృష్ట్వా సా విద్యత్పరిపత్ ధయకౌతుకియోః పాత్ర మాసీత్. స చ సర్వాత్ ప్రణిప త్య ప్రాహ ‘కుత్ర భోజనృప’ ఇతి. తే త మూమ ‘రదానీ మేన సౌధాన్తరంగత’ ఇతి. తతోఽసౌ ప్రత్యేకం తేభ్య స్తామూర్బలం దత్త్వా గతస్సరిమగతో మృగేంద్ర ఇ నాసీత్. తతః స మహాపురుషః శబ్దగకపిప్రదానేన కుమతాత్ తాత్ బుద్ధ్యా ప్రాహ “ధిరద్భిః శబ్దగ్రకవయే ద్వాదశ లతాణి ప్రదత్తా నీతి స మన్యవ్యమ్. ఆభిప్రాయ స్తు రాష్ట్రో వైక బుద్ధః. యతః శబ్దగ్రపూజనే ప్రాభౌభే శబ్దగకపి స్త్యేకే వైక లతా పూజితః. కిం తు తన్నిష్ఠాత్ తన్నామ్న విభ్రాజితా నేకాదశ రుద్రాత్ శబ్దగ సవరాత్ మూర్తికా ప్రత్యక్షాత్, జ్ఞాత్వా తేషాం ప్రతేక మేకైకం లతం తస్యై శబ్దగకవయ ఏవ శబ్దగ మూర్తయే ప్రదత్త మివ రాష్ట్రోఽభిప్రాయ” ఇతి. సర్వేఽపి చమత్కృతా స్తేన.

తతః కోఽపి రాజపురుషః తద్విద్వత్సన్న్యూహం ద్రా గ్రాణ్ఠే నివేదయామాస. రాజా చ స్వ మభిప్రాయం సాక్షా ద్విదిత్వం తం మహేశ మివ మహాపురుషం మన్య మానః సభా మభ్యుగాత్. స చ స్వస్తి త్యాహ రాజానమ్. రాజా చ త మాలిక్య ప్రామ్య నిజకకమలేన తత్కగకమల మనలమృత్య సౌధాన్తరంగత్వా ప్రోత్తుజ్జకవాత్ ఉపవిప్రుః ప్రాహ ‘ఓప్ర, ధవన్నామ్న కా న్యక్షరాణి సౌభాగ్యావలమ్బితాని? కన్తికావా దేశే ధవద్విరహః సుజనాత్ గాధతే?’ ఇతి. తతః కవి ర్లిఖితి రాష్ట్రో హస్తే కాళిదాస ఇతి. రాజా వాచయిత్వా పాదయోః పతతి. తతస్త త్రాసీనయోః కాళిదాసభోజరాజయో రాసీత్ సంధ్యా. రాజా ‘సఖే, సంధ్యాం వర్ణయే’ త్యనాదీత్. తతః కవి గ్వదతి :—

వ్యసనిన ఇవ విద్యా తీయనే పజ్జుబ్రహ్మ ;
గుణిన ఇవ విదేశే దైన్య మాయాన్తి భృగోః ;
కుస్మపతి రివ లోకం వీడయ త్యన్త కాణో ;
ధన మివ కృపాస్య వ్యధాతా మేతి చక్షుః ;

ఫన శ్చ గాజానం స్తౌతి కవిః.—

ఉపచారః కర్తవ్యో యాన దనుత్పన్న సౌహృదాః పురుషాః.
ఉత్పన్న సౌహృదానా ముపచారః కైతవం ధనతి.
దత్తా తేన కవిధ్యః పృథ్వీ సకీ లాపి కనకసంపూర్ణాః,
దివ్యాం సుకావ్యరచనాం క్రిమం కవీనాం చ యో విజానాతి.
సుకవే శబ్దసౌభాగ్యం సత్కృతి ర్వైతి నాపరః ;
న హి వధ్వా విజానాతి పరాం దౌహృదనంపదమ్.

తతః క్రమేణ భోజకాళిదానయోః ప్రేతి రజాయిత.

తతః కాళిదానం వేశ్యాలమ్ముటం జ్ఞాత్వా తస్మిన్ సర్వే ద్వేషం చక్రుః. న కో
ఽపి తం స్మృతతి. అథ కదాచిత్ సభామధ్యే కాళిదాన మాలోక్య భోజేన మనసి
చిన్తితమ్ 'కథ మస్య ప్రాజ్ఞ స్వాపి స్మరసిదాప్రమాద' ఇతి. సోఽపి తదభిప్రాయం
జ్ఞాత్వా ప్రాహ.

చేతోభువ శ్చాపలతాప్రసక్తే, క వా కిథా మనుష్యాకిభాజామ్ ?
య ద్దాహశీలస్య పురాం విశేతు స్తథావిధిం సౌరుష ముపక మానీత్.

తత స్తుప్తో భోజరాజః ప్రత్యక్షురం లక్షం దదౌ. తతః కాళిదాసో భోజం స్తోతి:—

మహారాజ, క్రిమక్, సగతి యశసా తే ధనశీతే,
సయఃపారావారం పరమపురుషోఽయం మృగయతే,
కపడి కైలాసం, కరివర మశౌమం కుశిశృభత్,
కళానాథం రాహుః, కమలధివనూ హంస మధునా.
నీగక్షీరే గృహీత్వా నిఖిలఖగతతీ ర్యాతి నాశీకనన్తా,
తక్రం ధృత్వా తు సర్వా నటతి జలనిధం శ్చక్రపాణి ర్ముఖ్య.
సర్వా నుత్తుగ్గతైలాక్ దహతి పశుపతిః ఫాలనేత్రేణ పశ్యక్,
వ్యాప్తా తత్క్రిలికాన్తా త్రిజగతి స్పృశతే భోజరాజ క్షతీన్ద 9.
విద్యద్రాజశిఖామణే, తులయితం ధాతా త్వదీయం మశః
కైలాసం చ, వీరిత్యు త్ప్రి లఘుతాం, నిక్షుప్తవాక్ పూర్తియే

ఉత్సాహం, తమప ద్యమాసహచరం, తన్నాద్భి గక్తాజలం,

త స్యాగ్రే ఫణిపుణ్యం, తదుపరి స్నానం సుధాదీధిమ్.

స్వర్గాగ్రోపాల, కుత్ర వ్రజసి? సురమునే, భూతలే కామధేనూ
ద్యత్య స్యానేతుకామ స్పృహయ మధునా. ముగ్ధ, దుగ్ధం న తస్యా?

శ్రుత్వా శ్రీభోజరాజప్రచరవితరణం వ్రీడకుస్కుప్తనీ సా.

వృద్ధహి స్యాత్ ప్రహసన్త దపి తదరిభి శ్చర్యితం : ద్వ ముర్వాశ్రమ్.

తతః కదాచిత్ శ్రుతిస్పృతిపారగాః కేచి ద్రాజానం కవిత్యపియం జ్ఞాత్వా క్వచి
న్నగరా దృహి భువనేశ్వరీ ప్రసాదేన కవిత్యం కరిష్యామ ఇ త్యుపవిష్టాః. తే ష్టేకే
న పండితమ్మనేన ఏక శ్చరణోఽ సాతి 'భోజనం దేహి రాజేంద్ర' ఇతి. అనేన నాపాతి
'ఘృతసూప సమన్వితమి'తి. ఉత్తరాధం న స్ఫుగతి. తతో దేవతాభవనం కాలిదాసః
ప్రణామార్థ మగాత్. తం వీక్ష్య ద్విజా ఊయః— 'అస్మాకం సమగ్రవేదవిదా మపి భో
జః కి మపి నార్పయతి. భవాదృశాం హి యథేష్టం దత్తే. తతోఽస్మాభిః కవిత్యవిధా
నధియా త్రాగతమ్. చిరం చిచార్థ పూర్వార్థ మధ్యధాయ. ఉత్తరాధం కృత్వా దేహి
తతోఽన్త్యధ్యం కి మపి ప్రయచ్ఛతి.' ఇత్యుక్త్యా తత్కుస్మాదధా మభాషిషుః. స
చ త ద్చుక్తిత్యా, 'మాహిషం చ శరచ్చద్వి చద్వికాధవళం దధి'త్యాహ. శ్చేచ రాజ
భవనం గత్వా దోవారికా నూయః 'వయం కవనం కృత్వా సమాగతాః, రాజానం దర్శ
య తే' ఇతి. తే చ కాతుకాతో హసన్తో గత్వా రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహుః—

రాజమహనిభై ర్దక్షైః కటివన్యస్తపాణయః

ద్వారి తిష్ఠన్తి రాజేంద్ర చ్ఛాస్తసాః శ్లోకశత్రవః.

రాజా ప్రవేశితాస్తేఽప్రదృప్తరాజసంసదో మిళితాః స హైవ కవిత్యం పఠన్తిన్తః—

భోజనం దేహి రాజేంద్ర ఘృతసూపసమన్వితం

మాహిషం చ శరచ్చద్వి చద్వికాధవళం దధి.

రాజా త ద్చుక్తిత్యా ఉత్తరాధం కాలిదాసేన కృత మితి జ్ఞాత్వా విప్రా నాహ 'యే
న పూర్వార్థం కృతం తన్నఖాత్ కవిత్యం కదాచి దపి న నిస్సరతి. ఉత్తరాధస్య కి
ఞ్చిద్దీయతే, న పూర్వార్థస్య' ఇ త్యుక్త్యా ప్రత్యక్షగ ముత్తరాధస్య లక్షం దదౌ.

తేషు చ దక్షిణా మగాయ గతేషు, కాలిదాసం వీక్ష్య రాజా ప్రాహ 'సుకవే ఉ
త్తరాధం త్వయా పఠిత మి'తి. కవి రాహః—

అధరస్య మధురిమాణం కుచకాశిమాన్యం దృశో శ్చైక్ష్యంచ.

కవితాయాః రిపాకం హ్యనుభవ గణితో విగానాతి.

రా జాహ:—సుకవే, సత్యం వదసి.

అపూర్వో భాతి భారత్యాః కావ్యామృతఫలే రసః,

చర్వణే సర్వసామాన్యే స్వాదువిత్ కేవలం కవిః.

సంచింత్య సంచింత్య జగత్ సమస్తం

త్రయః పదార్థా హృదయం ప్రవిష్టాః,

ఇత్తో ర్వికారా, మతయః కవీనాం,

మృగాజ్ఞానాపాజ్ఞతరణితాని.

లక్ష్మీధరకవిః.

తతః కదాచి ద్వారపాలకః ప్రణమ్య భోజం ప్రాహ 'రాజక, ద్రవిడదేశాత్ కోఽపి
లక్ష్మీధరనామా కవి ద్వార మధ్యాస్త' ఇతి. రాజా ప్రవేశయే త్యాహ. ప్రకృత మేవ
నూర్య మివ విభ్రాజమానం చిరా దప్యవినితవృత్తాంతం ప్రేక్ష్య రాజా విచారయామాస.
ఆహ చ:—

ఆకారమాత్రవిజ్ఞానసంపాదితమనారథాః

ధన్వాస్తే యే న శృణ్వంతి దీనాః క్వా ప్యర్థినాం గిరః.

స చాగత్య తత్ర రాజానం స్వస్తీ త్యుక్త్వా తదాజ్ఞయోపవిష్టః ప్రాహ. "దేవ, ఇయం
తే పండితమణితా సభా. త్వం చ సాక్షాత్ పిష్టురసి. అతః కిం నామ పాండిత్యం మమ.
తథాపి కిం ద్వచ్చి.

భోజప్రతాపం తు విధాయ ధాత్రా

శేషై నిరస్తైః పరమాణుభిః కిం

హరేః కరేఽభూత్ పవిరమ్బరే చ

భానుః పయోధే రుదరే కృతానుః." ఇతి.

తేన పరిమ చ్చమత్కృతా. రాజా చ తస్య ప్రత్యక్షులక్షం దదౌ.

పునః కవి రాహ "దేవ, మయా సమటుమ్బే నాత్ర నివాసాశయా సమాగతమ్.

తుమి దాతా గుణగ్రాహీ స్వామి పుణ్యేన లభ్యతే,

అనుకూలః శుచి గ్రతుః కవి విద్వాన్ మయల్లాభః."

కువిస్ససంవాదః.

తతో రాజా ముఖ్యామాత్యం ప్రాహ 'అస్తై గృహం దీయతా మి' తి. తతో నిఖిల
మసి నగరం విలోక్య క మసి మూర్ఖ మమాత్యో నాపశ్యత్, యం నిరస్య విదుషే గృ

హం దీయేత. తత్ర సగ్వత్ర భృమక్ కస్యచిత్ కువిద్వస్య గృహం వీక్ష్య కువిద్వం
ప్రాహ 'కువిద్వ, గృహం ని స్మర, తవ గృహం విద్వా సేష్య తీ' తి. తతః కువిద్వో రాజ
భవన మాసాద్య రాజానం ప్రముఖ్య ప్రాహ: "దేవ, భవదమాత్మోయమాం మూఢం కృత్వా
గృహం ని స్సానయతి. త్వం తు పశ్య మూఖః పణ్డితో వేతి.

కావ్యం కరోమి; న హి చారుతరం కరోమి;

యాత్నాత్ కరోమి యది, చారుతరం కరోమి;

భూపాల మాళిమణి రజ్జిత పాదపీఠ,

హే సాహసాబ్జు, కవయామి, వయామి, యామి."

తతో రాజా త్వంకారవాదేన వదన్తం కువిద్వం ప్రాహ 'లలితా తే పదపక్షిః కవితా
మూధుర్వం చ శోభనమ్, పరం తు కవిత్వం విచార్య వక్తవ్య మి' తి. తతః కుపితః
కువిద్వః ప్రాహ 'దేవ, అత్రాన్తరం భూతి; కిం తు న వదామి రాజధర్మ, పృథక్ విద్య
ద్ధర్మా దితి.' రాజా ప్రాహ 'అస్తి చే దుత్తరం బ్రూహి' తి. "దేవ, కాళిదాసా
దృతేన్ద్రం కపిం న మన్యే. కోన్దస్తి తే సభాయాం కాళిదాసా దృతే కవితాత్త్వవి
ద్విద్యా?"

యాత్ సారస్వతవైభవం గురుకృపాసీయూపపాకోద్భవం

తల్లభ్యం కవి నైవ; నైవ హంతః పాపప్రతిష్ఠాజుషా.

కాసారే నివసం వసన్మపి, పయఃపూరం పరం పక్షిలం

మర్వాణః కమలాకరస్య లభితే కిం సోగం నైరిభః?

అయం మే వాగ్మమ్భా పిశదపదవైద్యమధరః

స్ఫురద్భువౌ వన్యః పరహ్మని కృతార్థః కవిహృది;

కటాక్షో వానూష్యో దరదళితసేత్రాన్తగళితః

కుమారే నిస్సాగః స తు కి మపి యూనః సుఖయతి."

విద్వజ్జనవన్దితా సీతా ప్రాహ:

విపులహృదయాభియోగే భిద్యతి కావ్యే జడో న మాఖ్యే స్య;

నిద్రితి కఞ్చుక మేవ ప్రాయః శుక్కుప్తనీ నారీ.

తతః కువిద్వః ప్రాహ:—

బాల్యే సుతానాం, సురతేన్ద్రనానాం,

స్తుతౌ కవీనాం, సమరే భటానామ్,

త్వంకారయంతా హి గిరః ప్రశస్తాః;

క స్తే ప్రభో, మోహభరః? స్మర త్వమ్.

తనో రాజా 'సాగు భోః కువిదే' త్యుక్త్వా త స్యాత్కలతం దదా. మా ధైషీ రితి
పునః కువిన్దం ప్రాపా.

బాణకవిః.

ఏవం క్రమేణాతిక్రాంతే కియ త్యపి కాలే బాణః పండితవః పరం రాజ్ఞా మా
స్యమానోఽపి ప్రాక్తనకమణో దారిద్ర్యి మనుభవతి. ఏవం స్థితే స్పృహతిః కిదాచి
ద్రాత్రా వేకాకీ ప్రచ్ఛన్నవేషః స్వపురే విచరన్ బాణగృహ మే త్యాతిస్తత్. తదా
నిశీథే బాణో దారిద్ర్యి ద్వాన్యకులతయా కాంతాం వక్తిః 'దేవి, రాజా కియద్వారం
మమ మసారథం నాపూరయత్? అ ద్యాపి పునః ప్రాణితో దదా త్యేవ. పరం తు
నిరస్తరప్రాథణనారసే మూర్ఖ స్యాపి జిహ్వ జడీభవతి.' ఇ త్యుక్త్వా ముహూర్తా
ర్థం మానేన స్థితః పతితి:

హర హర పురహర పరుఃక హాలాహలఫల్గురూచనాచచనోః

ఏ తైవ తవ గంజ్ఞా తదుభయవనతారతమ్యజ్ఞా.

దేవి, దారిద్ర్యస్య పరా మూర్తియాన్ఞా, న ద్రవణిప్లుతిః;

అపి కాపీనవా ఇముద్భు, స్తథాపి పరమేశ్వరః.

సేవా సుఖానామ్, వ్యసనం ఛనానాం,

యాన్ఞా గుణానాం, సుస్పృహః స్రూనామ్,

ప్రహృషీల శ్చ సుతః సులూనాం,

మూలావఘాతః కితినిః సుతానాం.

తత్ స త్యపి దారిద్ర్యి, రాజ్ఞో వక్తం మయా స్వరూ మశక్యమ్.

గచ్ఛన్ త్మణ మపి జలదో వల్లభతా మేతి సర్వభోకస్య,

నిత్యప్రసారితకరః కరోతి సూర్యోఽపి సంతాపమ్.

కించ, దేవి, వైశ్యదేవావసరే ప్రాప్తాః శుభార్థాః పశ్యాన్తి నీతి త దేవ మే హ్య
దయం దునూతి.

దారిద్ర్యానలసంతాపః శాన్తః సంశోషవారిణా,

యానికాశావిఘ్నాతాన్తదాకహః కే నోపశామ్యతి?—

రాజా ధైతత్ సర్వం శ్రుత్వా, 'నేదానీం కి మపి దాతుం శక్యమ్, ప్రాతః కేవ బాణం
పూర్ణమసారథం కరిష్యామి'తి నిష్క్రిస్తః. రాజా.—

కృతో యైర్న చ వాగ్మీచ, వ్యవసితో న యైః పరః,

యై రాత్తసదృశో వాగ్మీ, కిం తైః కాతైః, యైః కృతైః?

చోరద్వయసంవాదః.

ఏవం పురే పరిభ్రమతి రాజని, వత్సేని చోరద్వయం గచ్ఛతి. తయో రేకః ప్రాహ శకున్తః 'సఖే, స్ఫారాధకారవితలేఽపి జగ త్యజ్ఞనవశాత్ సర్వం పరమాణుప్రాయ మపి వసు సర్వత్ర పశ్యామి. పరం తు సంభారగృహం దాహృతం కనక జాత మపి న మే సుఖాయ. ద్వితీయో మరాళనామా చోర ఆహ 'ఆహృతం సంభారగృహత్ కనక జాత మపి న హిత మితి కస్తా ధేతోరుచ్యతే?' తతః శకున్తః ప్రాహ 'సర్వతో నగర రక్షకాః పరిభ్రమన్తి. సగోఽపి జాగరిష్య త్యేషాం భేరిపటహదీనాం నినాదేన. తస్మా దాహృతం విభజ్య, స్వస్వభాగాగతం ధన మదాయ, శీఘ్ర మేవ గచ్ఛవ్యమ్.' మరాళః ప్రాహ 'సఖే త్వ మనేన కోటిద్వయ పరిమితేన మణికనకజాతేన కిం కరిష్యసి?' శకున్తః— 'ఏతద్ధనం కష్టైవి ద్విజన్తనే ద్యాసామి, య థాయం వేదవేదాగ్లపార గోఽన్యం న ప్రార్థయతే.' మరాళః— "సఖే, చారు.

దదతో యుధ్యమానస్య పరితః పులకోఽథ చేత్

ఆత్తన శ్చ పరేషాం చ; తద్దానం పౌరుషం స్ఫుటమ్.

త థాపి చోరితకదానేన తవ కథం పుణ్యం భవిష్యతి?" శకున్తః. 'అస్తాకం పితృపితా మహానా మయం ధర్మః య చ్ఛారణ వి త్త మానీయతే.' మరాళః— 'శిరశ్చేద మ గ్నీకృ త్యాజితం ద్రవ్యం నిఖిల మపి కథం దీయతే?' శకున్తః—

మూఖో న హి దదా త్యగ్ధం సరో దారిద్య్రశిఙ్గుయా ;

ప్రాజ్ఞ స్తు వితర త్యగ్ధం సరో దారిద్య్రశిఙ్గుయా.

కిఞ్చి ద్వేదమయం పాత్రం, కిఞ్చిత్ పాత్రం తపోమయమ్,

పాత్రాణా ముత్తమం పాత్రం శూద్రాన్యం యస్య సూదరే.

పునః శకున్తః—అనేన వి త్తేన కిం కరిష్యసి? మరాళః— "సఖే, కాశీవాసీ కోఽపి వి ప్రవటు ర త్రాగాత్. తే నాచ్ఛత్పితుః పురః కాశీవాసఫలం వ్యావణితమ్. తతోఽ స్తత్రాతో బాల్యా దారధ్య చార్యం కుర్వాణో దైవవశాత్ స్వపాపా స్త్రివృత్తో వై రాగ్యాత్ సకుటుమ్భః కాశీ మేష్యతి. తదధిక మిదం ద్రవిణజాతమ్." శకున్తః— "మహా దాభగ్యం తవ పితుః. తథా హి.

వారాణసీపురీవాసవాసనావాసితాత్తనా

కిం శునా సమతాం యాతి వరాకః పాకశాసనః?

ఊపరం కర్తవ్యస్యానాం క్షేత్రం వారాణసీ పురీ,

యత్ర సంలభ్యతే మోక్షః సమం చణ్డాలపక్షిణైః.

మరణం మద్దళం యత్ర విభూతి శ్చ విభూషణం,

కాపీనం యత్ర కాశేయం, సా కాశీ కేన మీయతే? "

ఏవ ముభయోః సంవాదం శ్రుత్వా రాజా తుతోప. అచింతయ చ్చ మనసి 'కర్తవ్యం గతిః సర్వ తైవ విచిత్రా. ఉభయో రపి పవిత్రా మతి రితి.

పితృపుత్ర సంవాదః.

తతో రాజా వినివృత్య భవనాంతరే పితృపుత్రౌ వహశ్యత్. తత్ర పితృపుత్రౌం ప్రాహః— "ఇదానీం పరిజ్ఞాతకాస్త్రుతత్వోఽపి నృపతిః కార్పణ్యేన కి మపి న ప్రయచ్ఛతి. కిం తు,

అథిణి కవయతి కవయతి, పపతి చ పపతి, స్తవోస్తుభే స్తౌతి;

పశ్యాన్ ద్యామిత్యుక్తే, మానీ దృష్టిం నిమిలయతి. "

రాజాప్యేతచ్ఛ్రుత్వా, తత్సమీపం ప్రాప్య, మైవం వ దేతి స్వగత్రాత్ సర్వా భరణాన్యతైర్య, దత్త్వా తస్యై, గృహం గతః.

క్రీడాచంద్రిగమనమ్.

కాలాంతరే సభాయా ముపవిష్టో రాజా కాళిదాసమాహః—

కవీనాం మానసం నామ తరతి ప్రతి భాజనా—

తతః కవి రాహః—

యత్ పోతేన పయాం సీవ భువనాని వతుర్దశ

తతో రాజా ప్రత్యక్షగం ముక్తాఫలలతం దదౌ.

తతః ప్రవిశ్య ద్వారపాలః— 'దేవ, కోఽపి కావీనావశేషో విద్యాన్ ద్వారి తిష్ఠతి.' రాజా— 'ప్రవేశయ.' తతః ప్రవేశితః కవి రాగత్య స్వస్తీ త్యక్తానుక్త ఏ వోపవిష్టః ప్రాహః—

ఇహ నివసతి మేయః శేఖరో భూధరణా,

మిహ హి నిహితభారాః సాగరాః సప్తచైవ,

ఇద మతుల మనంతం భూతలం భూరిభూతో

దృఢధరణసమర్థం స్థాన మస్మద్విధానామ్.

రాజా— 'మహాకవే, కిం లే నామ! అభిధత్స్వ.' కవిః— "నామగ్రహణం మోచితం ప్లజితానామ్. త థాపి వదామో, యది జానాసి.

న మి స్తనధయీ బుద్ధి గమ్యాగ్రం గాహతేవచః ;
తలం శోయనిధే ద్రాప్తుం యస్మి రస్తి న తైఃపి.

దే వాకణ్యః ;

చ్యుతా మిన్దో లేఖాం రతికలహభగ్నం చ వలయం
సమం పక్రీకృత్య ప్రహసితముఖీ తైలతనయా
అవోచ ద్యం ప శ్యే త్యవతు గిరిశః సా చ గిరిబా
స చ క్రీడాచన్ద్రో దశనకిరణాపూరితతమః. ”

కాళిదాసః.—‘సఖే, క్రీడాచన్ద్రో, చిరా ద్దృష్టోఽసి. కథ మిద్వశీ తే దశా, మద్దలే
మద్దలే విరాజ త్యపి రాజని బహుధనే?’ క్రీడాచన్ద్రో:—

ధనిసూఽప్యదానవిధవా గణ్యస్తే ధురి మహాదరిద్రాణామ్;
హన్తి న యతః పిపాసా మతః సముద్రోఽపి మరు రేవ.

కిం నః ఉపభోగకాతరణాం పురుషాణా మగ్రసంచయపరాణాం

కన్యామణి రివ భదనే తిష్ఠ త్యగ్గః పర స్యాఖేః.

సువర్ణమణికేయూరాడమ్బురై రిన్ద్రభూభృతః

కల యైవ పదం భోజ స్తేషా మాహ్నీతి సారవిత్.

సుధామయా నీవ సుధాం గళన్తి విదగ్ధసంయోజన మస్తరేణ

కావ్యాని నిర్వాప్యజమసూహరాణి వారాజ్ఞనానా మివ యోవనాని.

జ్ఞాయతే జాతు నా మాపి న రాజ్యః కివితాం వినా;

కవే స్తద్వ్యతిరేకేణ న కీర్తిః స్ఫురతి క్షితా.—

మయూరః.—

తే వన్ద్యాః, స్తే మహాత్మానః, స్తేషాం లోకే స్థిరం యశః;

యై నిర్బధాని కావ్యాని, యే చ కావ్యే ప్రకీర్తితాః.

వగరుచిః.—

పదవ్యక్తివ్యక్తికృతసు హృదయాబద్ధలితే

కవీనాం మాగ్ధేఽస్తిక్ సుస్ఫురతి బుధమత్రస్య ధిషణా;

నను క్రీడాలేశవ్యసనపిశునో యః కులవధూ

కటాక్షాణాం పక్షాః స ఖిలు గణికానా మవిషయాః.

రాజా క్రీడాచన్ద్రోయ వింశతిం గజేన్ద్రాక్ష గ్రామపచ్చికం చ దదౌ. తితో రాజానం
కవిః స్తోతి:—

కక్కణం నయనద్వంద్వే, తిలకం కరపల్లవే,
అహా! భూపణవైచిత్ర్యం! భోజప్రత్యర్థయోషితామ్.
తుష్టో రాజా పున రక్షరలక్షం దదౌ.

రామేశ్వరకవీ.

తతః కదాచిత్ కోఽపి జరాణిణ సర్వాజ్ఞసన్నిః పట్టితో రామేశ్వరనామా సభా
మధ్యగాత్. స ఆహః—

పక్షాన్చననస్య సుకవే గజజమాంశై స్వప్రక్రియా
పారణా జాయతే క్వాపి సర్వ త్రై వోపవాసినః.
వాహానాం పట్టితానాం చ పరేషా మహో జనః,
కపీంద్రాణాం గజేంద్రాణాం గ్రాహణో నృపతిః పరః..
సువర్ణైః పట్టచ్ఛేతై శ్చ శోభా స్వా ద్వారయోషితామ్;
పరాక్రమేణ దానేన రాజస్తే రాజనన్దనాః—

ఇ త్యాకణ్య రాజా రామేశ్వరపట్టితాయ సర్వాధరణాని వితీర్య లక్షద్వయం ప్రా
యచ్ఛత్. స్థాతి కవీః—

భోజ, త్వత్క్రితికాంతాయా నభః ఫాలస్థితం మహత్
కస్తూరీతిలకం, రాజన్, గుణాకర, విరాజతే.
బుధాగ్రే న గుణాన్ బ్రూయాత్, సాధు వేత్తి యతః స్వయమ్;
మూర్ఖాగ్రేఽపి చ న బూర్ఖాత్ బుధః, ప్రోక్తాన్ న వేత్తి నః.

తేన చమత్కృతాః సర్వే. పున శ్చ రామేశ్వరకవీః—

భ్యాతిం గమయతి సుజనః, సుకపి విదదధాతి కేవలం కావ్యమ్.
పుష్టాతి కమల మమౌభి, లక్ష్మ్య తు రవి హి యోజయతి.

తత స్తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ. రాజేంద్రం కవి రాహః—

కవిత్వం న శృణో త్యేవ కృపణః కీర్తివర్జితః.
నపుంసకః కిం కురుతే పురస్థితమ్మగీదృశా?

సీతా ప్రాహః—

హతా దైవేన కవయో వరాకా స్తే గజా అపి
శోభా న జాయతే యేషాం ముడ్డలేంద్రగృహం విహా.

కాళిదాసః—

అదాత్మమానసం క్వాపి న స్పృశన్తి కవే గిరగః;

దుఃఖా యై వాలివృద్ధస్య విలాసా స్తరుణీకృతాః.

రాజా ప్రతిపణ్డితం లతుం దత్తవాక్.

కాళిదాసావజ్ఞా.

తతః కదాచి ద్రాజా సమస్తా దపి కవిమణ్డలా దధికం కాళిదాస మవలో క్యా యాస్తం, పరం వేశ్యాలోలత్వేన చేతసి ఖేదలవం నక్రే. తదా సీతా విద్యద్భవద్భవద్ది తా తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ప్రాహః—

దోష మపి గుణవతి జనే దృష్ట్వా గుణరాగిణో న భిద్యస్తే;

ప్రీత్యైవ శశిని పతితం పశ్యతి లోకః కశచ్చ మపి.

తుష్టో రాజా సీతామై లతుం దదౌ. త థాపి కాళిదాసం యథాపూర్వం న మాన యతి యదా, తదా స చ కాళిదాసో రాష్ట్రోఽభిప్రాయం విదిత్వా తులూమిషేణ ప్రాహః—

ప్రాప్య ప్రమాణపదవీం, కో నా మాస్తే తులే, ౭నలేప స్తే?

నయసి గర్భిణ మధస్తా, ల్లఘుత్తర ముచ్చైస్తరాం కురుషే.

పున శ్చ:

య స్వాస్తి సర్వత్ర గతిః, స కస్తాత్ స్వదేశరాగేణ హి యాతి ఖేదమ్?

తాతస్య కూపోఽయ మితి బ్రూవాణాః, త్వారం జలం కే పురుషాః పిబన్తి?

తతో రాజ్ఞా కృతా మవజ్ఞాం మనసి విదిత్వా, కాళిదాసో దుర్జనాయమానో నిజజేశ్త యయా.

అవజ్ఞాస్ఫుటితం ప్రేమ సమీకర్తం క ఈశ్వరః ?

సంధిం న యాతి స్ఫుటితం లాక్షాలేపేన మాక్తికమ్.

కాళిదాసప్రసాదనమ్.

తతో రాజాపి భిన్నః స్థితః. తతో లీలావతీ భిన్నం దృష్ట్వా రాజానం, విషా దకారణ మప్పచ్ఛత్. రాజా చ రహసి సర్వం తస్యై ప్రాహ. సా చ రాజముఖేన కాళిదాసావజ్ఞాం జ్ఞాత్వా పునః ప్రాహః—“దేవ, ప్రాణనాథ, సర్వజ్ఞోఽసి.

స్తే హో హి వర మఘటితో, న వరం సంజాతవిఘటితః స్నేహః;

హృతనయనోఽహి విషాదీ, న విషాదీ భవతి స ఖిలు జాత్యన్యః.

పరం తు కాళిదాసః కోఽపి భాగత్యాః పురుషావతారః. తత్ సర్వభావేన సమ్మానయైసమ్ విద్యదభ్యుత్యః. పశ్యః

దోషకరోఽపి, కుటిలోఽపి, కశక్కితోఽపి,
మిత్రావసానసమయే విహితోఽచ్చయోఽపి,
చంద్రోఽస్తథాఽపి, హరవల్లభతా ముపైతి;
నై వాశ్రితేషు గూఢోపవిచారణా స్యాత్.”

రాజాపి ‘పియే, సర్వ మేతత్ సత్య మే వే’ త్యగ్గీకృత్య ‘శ్వః కాళిదాసం ప్రాతరేవ సంతోషయిష్యామి’ త్యవోచత్.

అన్యేయ్యూ రాజా దస్తధావనాదివిధిం విధాయ నిర్వర్తితనిత్యకృత్యః సభాం ప్రాప. పక్షితాః కవయ శ్చ గాయకా అన్యే ప్రకృతయ శ్చ సర్వే సమాజగ్నుః. కాళిదాస మేక మనాగతం వీక్ష్య, రాజా స్వసేవక మేకం తదాకారణాయ వేశ్యాగృహం ప్రేషయామాస. స చ గత్వా కాళిదాసం నత్వా ప్రాహ ‘కీప్సిద్రి, త్వా మాకారయతి భోజనరేంద్ర’ ఇతి. తతః కవి ర్వ్యచిన్తయత్.—గతేఽహ్ని సృపేణావమానితోఽహమ్. అద్య ప్రాతరే వాకారణే కిం కాగణమ్?

యం యం సృపోఽనురాగేణ సమ్మానయతి సంసది

తస్య త స్యోత్సారణాయ యతస్తే రాజవల్లభాః.

కిం తు విశేషే ద్రాక్షా అన్యహం మాన్యమానే మయి మాయావినో మత్స్సరా చైవరం బోధయన్తి.

అవివేకమతి స్ఫుటతి, గ్మన్త్రిషు గుణవత్సు వక్రితగ్రీవః,

యత్ర ఖలా శ్చ ప్రబలా, స్తత్ర కథం సజ్జనావసరః?—

ఇతి విచారయన్ సభా మాగచ్ఛత్. తతో యాతే సమాయాంతం వీక్ష్య, సానన్ద మాసనా దుత్థాయ, ‘సుకవే, మల్ప్రియతి మాద్య కథం విలంబ్యః క్రియతే?’ ఇతి భాషమాణః పశ్యసాణి పదాని సముఖం గచ్ఛతి. తతో నిఖిలాపి సభా స్వాసనా దుత్థితా. సర్వే సభాసద శ్చ చమత్కృతాః. వైరిణి శ్చాస్య విచ్ఛాయకుదనా బభూవుః. తతో రాజా నిజకంకమలేన అస్య కరకిమల మవలంబ్య, స్వాసనదేశం ప్రాప్య తం చ సింహాసనే ఉపవేశ్య, స్వయంచ తదనుజ్ఞయా త త్రైవోపవిష్ట. తతో రాజసింహాసనాయాథే కాళిదాసే బాణకవి దక్షిణం బాహు ముద్భృత్య ప్రాహః

భోజః కలావి ద్రుద్రో వా కాళిదాసస్య మాననాత్

విబుధేషు కృతో రాజా యేన దోషకరోఽప్య సా.

కాళిదాసానంద విద్యర్థులస్వప్న ప్రయోగః.

తనోఽస్య విశేషేణ విద్యర్థిః సహ వైరానలః ప్రదీప్తః. తతః కౌశ్ఠి ద్యుద్ధిమర్థిః మస్త్రీ
యిత్యా, సస్త్రై రపి విద్యర్థిః భోజస్య తామ్బూలవాహినీ దాసీ ధనకనకాదినా సమ్మా
నితా. తే చ తాం ప్రత్యూయః ‘సుభిగే, అస్త్రీక్రీర్తి మసా కాళిదాసో గళయతి,
అస్తాసు కోఽపి నైతేన కళాసామ్యం కపాతి. వశ్యే, య తైసం రాజా దేశాంతరం నిస్సా
రయతి, తథా భవత్యా కర్తవ్య మితి. దాసీ ప్రాహ ‘భవద్యోగ్య హారం ప్రాప్య
మయా యుష్మత్కార్యం క్రియతే. తన్నమ ప్రథమం హోదాతవ్య’ ఇతి. తతః సా
తామ్బూలవాహినీ తై ర్దక్షతం హగ మాదాయ, ఉపాయం వ్యచింతయత్. తథా హి
బుధై రసాధ్యం కిం వాసి?

తతః సమతిక్రాంతేషు కలిపయేషు నిశేషు, దైవా దేశాకిని ప్రసుప్తే రాజని, చ
రణసంవాహనసేవా మస్య పథాయ త త్రైవ కపటేన నేత్రే నిమిల్వ సుప్తా. తత శ్చర
ణచలనేన సా రాజాన మిషజ్ఞాగరూకం సమ్యగ్ భాత్వా ప్రాహ ‘సఖి, మదనమాలిని,
స దుర్గాత్తా కాళిదాసః దాసీవేషేణ అస్త్రపురం ప్రాప్య లీలాదేవ్యా సహ రమత’ ఇ
తి. రాజా త చ్ఛ్చిత్వా, ఉత్థాయ ప్రాహ ‘తరగ్గతతి, కిం జాగ షీ’ తి. సా ని నిద్రా
వ్యాకు లేవ న శృణోతి. రాజా చ తస్యా అపథ్యనిం శ్రుత్వా వ్యచింతయత్ ‘ఇయం
తరగ్గతతీ నిద్రాయాం స్వప్నవశం గతా వాసనావశా ద్వేవ్యా దుశ్చరితం ప్రాహ. స చ
స్త్రీవేషేణాస్త్రపురమాగచ్ఛ తి త్యే, దపి సంభావ్యతే. కో నామ స్త్రీచరితం వే దో
తి. తత శ్చేత్థం విచార్య రాజా పరేద్యుః సాత రాత్నని కృత్రిమం జ్వగం విధాయ శ
యానః, కాళిదాసం దాసీముఖే నానాయ్య, తదాగమనానంతరం త స్మైవ లీలాదేవీం
చానాయ్య, దేవీం ప్ర త్యవదత్ ‘పియే, ఇదానీ మేవ మయా పథ్యం భోక్తవ్య మి
తి. ఇ త్యుక్తే సాపి, త తై వేతి, పథ్యం గృహీత్వా, రాజ్ఞో గజతపాత్రే దత్త్వా, తత్ర
ముగ్ధదాశీం పర్యవేషయత్. తతో రా జాపి తయో రభిప్రాయం జిజ్ఞాసమానః శ్లో కా
ర్థం ప్రాహః—

ముగ్ధదాశీ గదవ్యాళీ కవీంద్రీ, విరుషా కథమ్?

కాళిదాసో దేవ్యాం సమీపవర్తిన్యా మమ ఉ త్తరార్థం ప్రాహః—

అస్థానబ్లిగ్ధసంయోగే జాతా పిగతకళ్ళుకా.

దేవీ త చ్ఛ్చిత్వా, సరస్వ తీన తదర్థం విదిత్వా, స్నేగముఖీ మనా గివ బభూవ. రా
జా ప్యేత ద్దృష్ట్యా విచారయామానః—“ఇయం పురా కాళిదాసే ప్నిహ్యతి. అనే నైత
స్యాం సమీపవర్తిన్యా మ పీత మధ్యధాయి. ఇయం చ స్నేగముఖీ జాతా. స్త్రీణాం చ
రిత్రం కో వేద?

అశ్వపుత్రం, వానవజజితం చ, శ్రీజాం న చిత్తం, పురుషస్య భాగ్యమ్,
అవర్షణం చా, పృథివీవర్షణం చ, దేవో న జానాతి; కుతో మనుష్యః?
కిం త్వయం బ్రాహ్మణః. దారుణాపరాధత్వేఽపి న హస్తవ్యః. విశేషేణ సరస్వత్యాః పు
రుషావతారః.” ఇతి విచార్య కాళిదాసం ప్రాపా: ‘కవే, సర్వథా అస్తద్దేశే న స్థిత
వ్యమ్. కిం బహు నోక్తేన? స్రుతివాక్యం కి మపి న వక్తవ్యమ్.’

తతః కాళిదాసోఽపి వేగే నూత్నాయ వేశ్యాగృహ మేత్య తాం ప్రత్యాహ. —
“ప్రియే, అనుష్ఠాం దేహి. మయి భాజః కపితః. స్వదేశే న స్థితవ్యమి త్యాహ. అహహ!
అఘటిత ఘటితం ఘటయతి, సుఘటిత ఘటితాని దుఘటితురుతే,
విధి రేవ తాని ఘటయను, యాని పుమా మ్నైవ చిత్తయతి.

కిం చ; కి మపి విద్యద్బుద్ధచేష్టిత మే వేద మితి స్రుతిభాతి. తథా హి:
బహూనా మల్బసాగాణాం సమవాయో దుఃశ్రయః;
త్పక్షైర్విరోధయతే గజ్జాః, బద్ధ్యస్తే తేన దన్తినః.”

తతో విలాసవతీ నామ వేశ్యా తిం ప్రాపా:

“త దే వాస్య పగం మిత్రం, యతి సంక్రామతి ద్వయం,
ద్వృష్టే సుఖం చ యఃఖం చ, స్రుతిచ్చా ర్థేన దర్పణే.

దయిత, మయి విద్యమానాయాం కిం తే రాజ్ఞా? కిం వా రాజదత్తేన విచ్ఛేద కార్యమ్?
సుఖేన నిశ్చబ్ధం తిష్ఠ మద్భిహోన్యఃసహగ” ఇతి. తతః కాళిదాసస్త త్రైవిధ వర్ణన క
తిచి ద్దినాని గమయామాస.

తతః కాళిదాసే గృహం నిర్గతే, రాజాసం లీలాదేవీ ప్రాపా:—“దేవ, కా
ళిదాసేన సాకం తవ నితాస్తం నిబిడతమా మైత్రీ. త దిదానీ మనుచితం కస్తాత్ కృతమ్?
యస్య దేశేఽప్యవస్థాసం నిషిద్ధమ్?

ఇత్తో గ్రాహత్ క్రమశః పర్వణి పర్వణి యథా రసవిశేషః,
తద్వత్ సజ్జనమైత్రీ; విపరీతానాం తు విపరీతా.

శోకారాలిపరిత్రాణం, ప్రీతివిస్రమ్భభాజనం,

కేన రత్న మిదం సృష్టం మిత్ర మి త్యక్షగద్వయమ్?”

రాజా వేత్త తల్లీలాదేవీవచన మాకణ్డ్య ప్రాపా “దేవి, కే నాపి మమే త్యభ్యధాయ
‘కాళిదాసో దాసీవేషేణ అన్యపుర మాసాద్య దేవ్యా సహ గమత’ ఇతి. మయా పై
తద్వ్యాపారజిజ్ఞాసయా కపటస్యరేణాయం భవతి చ వీక్షితా. తతః సమీపవర్తి
న్యా మపి త్వ య్య త్తగార్థ మిత్రం ప్రాపా. త చ్చాకణ్డ్య త్వ యాపి కృతో
హః. తత శ్చ సర్వ మేతి ద్భిష్ట్యా బ్రాహ్మణమానభీరుణా మనూ దేవా నిస్సా

రితః. త్వం చ న దాక్షిణ్యేన హన్తి" తి. తతో హాసపరా దేవీ చమత్కృతా ప్రా
హ "నిశ్శబ్దం దేవ, అహ మేవ ధన్యా, యస్యా స్వం పతి రీద్యతః; త్వయా భుక్త
శీలాయా మమ మనః కథ మన్యత్ర గచ్ఛతి! యతః సర్వకామినీభి రపి కాన్తోపభోగే
స్స తృప్తోఽసి. అహహ! దేవ, త్వం యది మాం సతీ మసతీం వా అకృత్వా గమి
ష్యసి, త హ్యహం సర్వథా మరిష్యా మి"తి. తతో రా బాపి ప్రియే, సత్యం వద
నీతి ససర్పం ఘట మానాయయామాస, త ప్తం లోహగోశకం కారయామాస, ధను శ్చ
సజ్యం చక్రే. తతో దేవీ స్నాత్వా నిజపాతివ్రత్యాసలేన దేదీప్యమానా సుకుమార గా
త్రీ సూర్య మవలోక్య ప్రాహ: "జగచ్ఛత్రు, స్వం సర్వసాక్షీ, సర్వం వేల్చి.

బాగ్రతి స్వప్న కాలే చ సుఖష్టా చాపి మే పతిః

భోజ ఏవ పరం నాన్యో మచ్చిత్తే భావితోఽపి న."

ఇ త్యుక్త్వా దివ్యత్రయం చక్రే.

తతః శుద్ధాయా మ స్తఃపురే లీలావత్యాం, లజ్జానతశిరా నృపతిః పశ్యాత్తాపాతు
రో "దేవి, త్మమస్య పాపిష్ఠం మామ్. కిం వదామి? కిం నామ మమ లజ్జా? కిం నామ
దాక్షిణ్యమ్? క్వ గామిభ్యర్యమ్? హా! హా! క వే, కవికోటిమకుటమణే, కాళిదాస, హా!
మమ ప్రాణసమ, హా! మూఢేణ మయా, కి మక్రవ్యం శ్రావితోఽసి? అవాచ్య ము
క్తోఽసి?" ఇతి ప్రవిలప్య, ప్రసుప్త ఇవ, గ్రహగ్రస్త ఇవ, మాయావిధ్వస్త ఇవ, పపాత.
తతః ప్రియాకగకమలసిక్తజలసంభాతసంజ్ఞః, కథ మపి తా మేవ ప్రియాం వీక్ష్య, స్వా
త్సన్ద్ధాపరః పర మత్రిష్ఠత్. తదా ప్రభృతి న నిద్రాతి న చ భుక్త్యై, న కేనచి ద్వ
క్తి. కేవల ముద్విగ్నమనః దివానిశం విప్రలపతి.

విద్యద్భ్ర ల్ద్రసలాయనమ్.

తతో నిశానాథహీ నేవ నిశా, దినకరహీ నేవ దినశ్రీ, విణయోగి నీవ యో
షిత్, శక్రరహి తేవ సుధర్మా, న భాతి భోజభూపాలసభా గహితా కాళిదాసేన.
తదా ప్రభృతి న కస్యచి స్తుభే కాశ్యమ్. న కోఽపి విసౌదనుద్దరం వచో వక్తి.
తతో గతేషు కేషుచి ద్దినేషు, కదాచి ద్రాజా పూర్ణేంద్రమణ్డలం దృష్ట్వా పుర శ్చ
లీలాదేవీమఖేంద్రం వీక్ష్య ప్రాహ:—

సమస్యా.

'తుశ్శేణం అణు అణుసరఇ ధ్లో మహచందస్స సోఽస్థ ఏదావ. '—మత్ర చ పూ
ణేఽపి చంద్రమసి నేత్రవిలాసాః! కదా వాచో విలసితమ్! ప్రాత శ్శృతితః ప్రాత

ర్విధీక విధాయ, సభాం ప్రాప్య రాజా హిద్వద్వరాక్ ప్రాహ 'అహో, కవయః, ఇయం సమస్యా పూర్వతామ్.' తతః పతతి 'తుళణం' ఇత్యాది. పున రాహ 'ఇయం చేత్ సమస్యా న పూర్వతే భవద్భిః మన్తేతే న స్థాతవ్య మి' తి. తతో భీతా స్తే కవయః స్వాని గృహాణి జగ్ముః. చిరం విచారితేఽప్యథేః కస్యాపి నాగ్రసంగతిః స్ఫురతి. తతః సర్వై మిళిత్యా బాణః ప్రేషితః. స చ సభాం ప్రాప్యాహ రాజానం 'దేవ, సర్వై మిళిత్యాహం ప్రేషితః. అప్తా వాసరా నవధి మభిధేహి. నవమేఽహ్ని పూరయిష్యన్తి తే, న చేద్దేశా నిగ్రహ్యన్తి' తి. రాజా పృష్ఠి త్యాహ. తతో బాణస్తేహం విజ్ఞాప్య రాజసందేశం స్వగృహ మగాత్. తతోఽప్తా దివసా అతీతాః. అప్తమదినరాత్రౌ మిళితేషు తేషు కవిషు బాణః ప్రాహ "అహో! తారుణ్యమదేన, రాజసమ్మనమదేన, స్వల్పవిద్యామదేన చ కాళిదాసో నిస్సారితోఽభవత్. సమే భవంతః సర్వ ఏవ కవయః. విషమే స్థానే తు, స ఏక ఏవ కవిః. తం నిస్సార్యదానీం కిం నామ మహత్త్వ మాసీత్ ? స్థితే తస్మిన్ కథ మియ మన స్థాన్తాం భవేత్ ? తన్ని స్సారణేయా బుద్ధిః కృతా, సా నవద్భి రేవ మనుభూయతే.

సామాన్యవిప్రద్యేషే చ కులనాశో భవేత్ కిల ;

ఉమాయాపస్య విద్యేషే నాశః కవికులస్య హి. "

తతః సర్వే గాఢం కలహాయస్తే స్థ.

మయూరాదయ శ్చ తత స్తా స్సర్వా స్థలహాన్నివార్య సద్యః ప్రాహుః.—
"అద్యై వావధిః పూర్ణః. కాళిదాస మన్తరేణ న కస్యచిత్ సామర్థ్య మస్తి సమస్యాపూరణే.

సంగ్రామేషు భలేద్వ్రాణాం, కవీనాం కవిమణ్డలే,

దీప్తివాః, దీప్తిహాని వాః, ముహూర్తే వైవ జాయతే.

యది రోచతేఽద్యై వార్ధరాత్రే ప్రముషితచస్త్రిమసి నిగూఢ మేవ గచ్ఛామః సంపత్తి సంభార మాదాయ. యది న గమ్యతే, శ్వో రాజ సేవకా అస్త్రాబలాన్నిస్సారయన్తి; తదా దేహమాత్రే జై వాస్తాభి గృహ్యన్తవ్యమ్. త ద ద్వాద్ధరాత్రే గమిష్యామః." ఇతి సర్వే సిద్ధిత్వ గృహ మాగత్య బలీవదహవ్రూధేషు శకలేషు సంపద్యా ర మారోప్య రాత్రా వేవ నిష్క్రిన్తాః.

చారణకృతం సమస్యాపూరణమ్.

తతః కాళిదాస స్తత్రైవ రాత్రౌ విలాసవతీసదమోద్యా సేవసక్, పథి గచ్ఛతాం తేహం గిరం శ్రుత్వా వేద్యాచేటిం ప్రేషితవాక్. 'అయి, పశ్య, క ఏతే గచ్ఛన్తి బ్రాహ్మణా షవ?' తతః సా సమేత్య సర్వా నవశ్యత్. ఉపేత్య చ కాళిదాసం ప్రాహ:

“ ఏకేన రాజహంసేన యా శోభా సరసోఽభవత్; ”

న సా బకసహస్రేణ పరిత స్తీరవాసినా.

సర్వే బాణమయూరప్రముఖాః పలాయన్తే; నాత్ర సంశయః.” ఇతి. కాలిదాసః—
“ప్రియే వేగేన వాసాంసి భవనా దానయ, యథా పలాయమానాః విప్రాః రక్షామి.

కిం పారుషం, గతుతి యేన నార్తాః?

కిం వా ధనం, నాథిజనాయ యత్ స్యాత్?

సా కా క్రియా, యా న హితానుబధ్ధా?

కిం జీవితం, సాధువిరోధి య ద్వై?”

తతః స కాలిదాస శ్చరణమేపం విధాయ, ఖడ్గ ముద్యహత్, శ్రోశార్ధ ముత్తరం గత్వా, తేషా మభిముఖ మాగత్య, సర్వాన్నిరూప్య, జయే త్యాశీర్వచన ముదీర్య, పప్రచ్ఛ చారణభాషయా “అహో! విద్యావారిధయో, భోజసభాయాం సంప్రాప్తమహత్త్వైశ్చర్యాః బృహస్పతియ ఇవ, సంభూయ కుత్ర జగమిషవో భవంతః? కచ్చిత్ కుశలం వ? రాజా చ కుశలీ? అస్తాభిః కాశీదేశా దాగమ్యతే భోజదర్శనాయ విత్తస్పృహయా.” తతః పరిహాసం కుర్వంతః సర్వే నిష్క్రిస్తాః. తతః క్షేమ కచ్చిత్ తద్గిర మాకణ్యం, తం చ చారణం మన్యమానః, కుతూహలేన విపచ్చిత్ ప్రాసః “అహో చారణ, శృణు. త్వయా పశ్చా దపి శ్రోష్యత ఏవ. అతో మయా ఆ ద్వై వోచ్యతే; రాజ్ఞా కిలైభ్యోవిద్యదభ్యుః పూరణాయ సమ స్యోక్తా. తతూరణాశక్తాః, కుపితా రాజ్ఞే, దేశాంతరే క్వచ జ్ఞగమిషవ, ఏతే నిష్క్రిస్తాః.” చారణః—“రాజ్ఞా కా వా సమ స్యోక్తా?” పతి స విపచ్చిత్: “కుశలం అణు అణుసర ఇగ్లో ముహచందస్స సో క్షు ఏదాపి” చారణః.— ఏతత్ సా ధ్యేవ గూఢార్థమ్, ఏతత్ పూర్ణేంద్రమణ్డలం వీక్ష్య రా జ్ఞాపాతి. ఏత స్యోత్తరాధా మిదం భవితు మహతి. “అణు ఇది బంబాయది, కహం । అణుకిది తస్మి పుడిపడి చందస్స? సర్వే శ్రుత్వా చమత్కృతాః, చారణః సర్వా స్ప్రీతిపత్య నిగతః.

తతః సర్వే విచారయన్తి స్తః “అహో, ఇయం సాక్షాత్ సరస్వతీ, పుంరూపేణ సర్వేషా మస్తాకం పరిత్రాణా యాగతా. నాయం భవితు మహతి మనుష్యః. అ ద్యాపి కి మపి కే నాపి న జ్ఞాయతే. తతః శీఘ్ర మేవ గృహ మాసాద్య, శకతేభ్యో భార ముత్తార్య, ప్రాతః సర్వై రపి రాజభవనం గచ్ఛవ్యమ్. న చే చ్చారణ ఏవ నివేదయిష్యతి. తతో ఝడితి గచ్ఛామః.” ఇతి యోజయిత్వా తథా వక్రః. తతో రాజసభాం గత్వా రాజాన మాలోక్య స్వ స్తీ త్యుక్తోపవిశుః. తతోబాణః ప్రాహః “ దేవ, సర్వజ్ఞేన యత్ త్వయా పత్యతే, త దీశ్వర ఏవ వేద; కేఽమీ వరాకా ఉదరమ్భరయో ద్విజాః. త థా పున్యతే.

‘తులణం అణు అణుసరణి | గ్లో మహచందస్స సో క్షు ఏదాపి.

అణు ఇది బంధయది; కహం | అణుకిది తస్య పుడిపడి చందస్స?’

(తులనా మ న్యనుసరతి | గ్లో ర్థ భవద్విస్య స భ త్వేతస్యాః.

అ నితి వర్ణితే; కథ | మనుకృతి స్తస్య ప్రతిపది చద్విస్య?)

రాజా యథావ్యవసితం స్వాభిప్రాయం విదిత్వా ‘సర్వథా కాలిదాసః అవ్యధాదిన సంప్రాప్తే స్థానే నివసతి. ఉపాయైః సర్వం సాధ్యమ్.’ ఇ త్యవధార్య బాణాయ రుక్మాణాం పశ్చిదశ లక్షాణి ప్రాదాత్. సంతోషమిషే జైవ విద్యర్థణః స్వం స్వం సవనం ప్రతి ప్రేషితః. గతే చ విద్యర్థజైరే, శవై ర్ద్వారపాలా యాదిప్రం రాజ్ఞా ‘యదికేచి ద్విజస్తాన ఆయాస్యన్తి, తదా గృహమధ్య మానేతవ్యాః.’ తతః సర్వ మపి విత్త మదాయ స్వగృహం గతే బాణే, కేచిత్ పక్షితా ఆహుః ‘అహం! బాణే నాను చితం వ్యధాయ. య దసా వపి అస్తాభిః సహ నగరా నిష్క్రాన్తింఽపి, సర్వ మేవ ధనం గృహీతవాన్. సర్వథా భోజస్య బాణస్యరూపం జ్ఞాపయిష్యామః, యథా కోఽపి నాన్యాయ్యం విధత్తే విద్యతున్.’ తత స్తే రాజాన మాసాద్య దదృశుః. రాజా తాన్ ప్రాహ ‘ఏతస్యరూపం జ్ఞాత మేవ; భవద్విర్యధాధాతయా వాచ్యమ్.’ తత స్తైః సర్వ మేవ నివేదితమ్ తతో రాజా విచారితవాన్ ‘సర్వథా కాలిదాస శ్చారణ వేషేణ మద్భయాన్నదీయనగర మధ్యాస్త’ ఇతి, తత శ్చార్జ్యరక్షకా నాదిదేశ ‘అహం పల్వాణ్యస్తాం తురగ్గా’ ఇతి. తతః క్రీడోద్యానప్రయాణే పటహధ్వని రభవత్. ‘అ హం! ఇదానీం రాజా దేవపూజావ్యగ్ర ఇ త్యత్రాప్త. పున రిదానీం క్రీడోద్యానం గమిష్య తి’ తి వ్యాకులః సర్వే భటః సంభూయ పశ్చా ద్వాన్తి. తతో రాజా తై ర్విద్యర్థిభిః స హాశ్చ మామహ్య, రాత్రౌ యత్ర చారణప్రసక్తః సమజని, తత్రప్రదేశం ప్రాప్తః. తతో రాజా చరతాం చోరాణాం పదజ్ఞాననిపుణా నాహలాయ ప్రాహ ‘అనేన వర్తమా నా యః కోఽపి రాత్రౌ నిగతః, తస్య పదా న్య ద్యాపి దృశ్యస్తే, తాని పశ్య తే తి. తతో రాజా ప్రతిపక్షితిం లతుం దత్త్వా తాన్ ప్రేష్య స్వభవన మగాత్.

తే చ పదజ్ఞా రాజాజ్ఞయా సర్వత శ్చరన్తైఽపి త మనవేక్షమాణా విమూఢా ఇ వాసన్. తత శ్చ లమ్బమానే సవిరరి, కా మపి దాసీ మేకం పదత్రాణం త్రుటిత మదాయ న్నకాగవేత్క గచ్ఛన్తిం దృష్ట్వా తుష్టా ఇ వాసన్. తతి స్తత్రపదత్రాణం తయా చర్మకాగకరే న్యస్తం వీక్ష్య, తస్య కిరా న్తిషే ణాదాయ, రేణుపూర్ణ పథి ముక్త్యా, త దేవ పదం త స్తేలి జ్ఞాత్వా, తాం చ దాసీం క్రమేణ వేశ్యాభవనం విశ స్తీం వీక్ష్య, తస్యా మద్గిం పరితో వేప్రయామాసుః. తుణేన చ భోజ్యశ్రవణపథవిషయ మభిజ్ఞానవార్తాం ప్రాపయన్.

తతో రాజా సపాదః సామాత్యః పద్భ్యో మేవ విలాసవతీభవన మగాత్. తత
స్త దృష్ట్వా విలాసవతీం ప్రాహ కాళిదాసః.—‘ప్రియే, మత్కృతే కిం కష్టం తే పశ్య.’
విలాసవతీ.—“సుకవే,

ఉపస్థితే విప్లవ ఏవ, పుంసాం సమస్తభావః పరిమీయతే సః.

అవతి వాయా, న హి తూలరాశే ర్గరే శ్చ కశ్చిత్ ప్రతిభాతి భేదః.

మిత్రస్వజనబన్ధనాం బుద్ధే ర్విత్తస్య చాత్మనః

ఆపన్నీ కవసాషాణే జనో జానాతి సారతామ్.

అప్రార్థితాని యఃఖాని య తై వాయాన్తి దేహీనః

సుఖాని చ తథా మన్యే దైన్య మ త్రాతిరిచ్యతే.

సుకవే, రాజ్ఞా త్వయి మనా జ్ఞి రాకృతేవచ సాపి, మయా స హేదం దాసీబృందం ప్ర
దీప్తే మహ్నా పతిష్యతి. ” కాళిదాసః.— ‘ప్రియే, మైత్రం మన్యవ్యం. మాం దృష్ట్వా
వికాసీకృతాస్యో భోజః పాదయోః పతిష్యతి.’ తతో వేశ్యాగృహం ప్రవేశ్య భోజః
కాళిదాసం దృష్ట్వా సంభ్రమ మాశ్లేష్య, పాదయోః పతతి. పతి చ :—

గచ్ఛత స్తిష్ఠతో వాపి జాగ్రతిః స్వపతోఽపి వా|

మా భూన్యనః కదాచి నై త్వయా విరహితం కవే.

కాళిదాస స్త చ్ఛ్రిత్యా వీడావనతానన స్తిష్ఠతి. రాజా చ కాళిదాసముఖ మున్నమ
యాహ :

కాళిదాస, కళావాస, దాసవ చ్ఛాతీతో యది

రాజమార్గే వ్రజ స్మత్ర, పరేషాం తత్ర కా త్రపా?

ధన్యాం విలాసినీం మవ్యే, కాళిదాసో య దేతయా

నిబద్ధః స్వగుణై రేష, శకున్త ఇన పజ్జరే.

రాజా నేత్రయోః హర్షాశ్రు మార్జయతి క రాభ్యాం కాళిదాసస్య. తత ప్రత్రాప్తి
ప్రసన్నో రాజా విశ్రేభ్యః ప్రత్యేకం లక్షం దదౌ. నిజతురగే చ కాళిదాస మాగో
ప్య సపరివారో గృహం యయా.

స మ స్యా.

అన్తరం రాజా కదాచిత్ సంధ్యా మాలో క్యాహః

‘పరిపతతి పయోనిధౌ పత్య్జః.

తతో బాణః.— ‘సగనియహే ముదరేషు మ త్తభృజః.

మహేశ్వరః.— ‘ఉపవసతరుకోటరే విహజః.

కాలిదాసః.— ‘యువతిజనేషు శనైః శనైః రసజ్ఞః.

తుష్టో రాజా ప్రతిచరణం లతుం దదౌ. చతుర్థస్య లతుద్వయం దదౌ.

క శ్చ న వి ప్రః.

క దాచి ద్రాజా బహిరుద్యానే మధ్యేమాగ్నం ప్రత్యాగచ్ఛంతం క మపి విప్రం దదత్. తస్య కరే చమ=మయం కమృదుం వీర్య తం చాలిదర్శిద్రం భాత్యా ముఖై యా విరాజమానం చావలోక్య తురజ్ఞం తదగ్రే విధా యాహ ‘విప్ర, చక్రపాత్రం కిమ భ్రం పాణౌ వహ నీ ’ తి. స చ విప్రో నూనం ముఖశోభయా మృమాక్త్యా చ భోజ ఇతి విచా ర్యాహ ‘దేవ, వగాన్యఃకోమణౌ భోజే పృథ్వీం శాసతి, లోహతామ్రాభా తః సమజని. తేన చమ=మయం పాత్రం వహా మీ ’ తి. రాజా.— ‘భోజే శాసతి, లోహతామ్రాభావే తో హేతుః? ’ విప్రః పఠి:—

అస్య శ్రీభోజరాజస్య ద్వయ మేవ సుదుర్లభమ్ :

శత్రూణాం శృణ్వై గ్లోహం, తామ్రం శాసనపత్నీకైః.

తతః తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షగం లతుం దదౌ.

విద్యత్కుటుంబము.

క దాచి ద్వారపాలః ప్రాహ ‘ధారేన్ద్ర, దూరదేశా దాగతః కిచ్చి ద్విద్వాక్ ద్వారి తిష్ఠతి; తత్పత్నీ చ, తత్పత్నీశ్చ సపత్నీకః. అతోఽతిపవిత్రం విద్యత్కుటుం బ్బం ద్వారి తిష్ఠ తీ ’ తి. రాజా.— ‘అహో ! గరియసీ శాగదాప్రసాదపథతిః!’ త స్తి స్సవసరే గజేన్ద్రపాల ఆగత్య రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహ: ‘భోజేన్ద్ర, సింహళదేశా ధీశ్వరేణ సహదశతం గజేన్ద్రాః క్రేపితాః, షోడశ మహామూయ శ్చ. ’ తతో బాణః ప్రాహ :

స్థితిః కవీనా మివ కుష్టురాణాం స్వమన్ద్రిం వా స్పృశమన్ద్రిం వా ;

గృహ గృహే కిం భిషకా ఇ వైతే భవన్తి ఖూపాలమీధూషితాన్దాః.

తతో రాజా గజావలోక నాయ బహి ర్గాత్ . తత స్తం విద్యత్కుటుంబం వీర్య చోశపణ్డితో రాజ్ఞః క్రియోఽహ మితి గర్వం దధార, ‘యన్తయా రాజభివసమగ్ధ్యం గమ్యతే, విద్యత్కుటుంబం తు ద్వారపాలభాషిత మపి బహిరాస్తః’ ఇతి. తదా రాజా త ఛ్యేతసి గర్వం విదిత్వాచోశపణ్డితం సౌధాగ్గణాన్ని స్సాగ్రితవాక్. కాశీదేశవాసీ తోఽ

పి త్తబ్బలదేవనామా రాజ్ఞే స్వస్తీ త్య క్త్వాత్మిత. రాజా చ తం పప్రచ్ఛ 'సుమతే
మత్య తవ నివాసః?' కవి ర్వదతి:

వతే యత్ర సా వాణీ కృపాణీ రిక్తికాఖిన్యః,
శ్రీమన్, మాశవభూపాల, తత్ర దేశే వసా మ్యహమ్.

తుష్టో రాజా తస్మై గజేంద్రాక్షకం దదౌ.

తతః కోఽపి విద్వా నాగత్య ప్రాహ:

తపసః సంపదః ప్రాప్యః, తత్ తపోఽపి న విద్యతే,
యేన త్వం భోజ, కల్పద్రు ద్భృగ్దోచర మువైష్యసి.

తస్మై రాజా దశ గజేంద్రాక్షకం దదౌ.

తతః కచ్చి ద్భాగ్విహారపుత్రో భుంభారవం మర్వాణోఽభ్యేతి. తతిః సర్వే
సంభ్రాంతాః. కథం భుంభారవం కరోషీతి రాజ్ఞా స్వద్భృగ్దోచర మానీతః పృష్టః
స ప్రాహ:

దేవ, త్వద్దాసపాథోధా దారిద్రస్య నిమజ్జతః
న కోఽపి హి కరాలమ్బం దత్తే మత్తైభ నాయకః.

తత స్తుష్టో రాజా తస్మై వింశతిం గజేంద్రాక్షకం ప్రాదాత్.

తతః ప్రవిశ్య పత్నీ సహితః కోఽపి విల్లాసనో విద్వాక్ స్వస్తీ త్య క్త్వాహ:

నిజా నపి గజాక్ భోజం దదానం ప్రేత్య పార్వతీ
గజేంద్రవదనం పుత్రం రక్ష త్యద్య పునః పునః.

తస్మై రాజా సప్త గజాక్ దదౌ.

తతో రాజా విద్యతుఃకుటుమ్బం త దైవ పురతః స్థితం వీత్య బ్రాహ్మణం ప్రాహ:
'క్రియాసిద్ధిః సత్త్వై భవతి మహతాం; నోపకరణే.'

వృద్ధిః ప్రాహ:

ఘటో జన్మస్థానం, మృగపరిజనో, భూగ్జవసనో,
వనే వాసః, కన్దాదిక మశనః; మేవంవిధగుణః
ఋగస్త్యుః పాథోధిం య దకృత కి రామౌభజమహరః ;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వై భవతి మహతాం; నోపకరణే.

తతో రాజా బహుమాల్యా నపి షోడశ మణీక్ తస్మై దదౌ. తత స్తత్పత్నీం ప్రాహ
రాజా 'అమ్మ, త్వ మపి పత.' దేవీ.—

రథ వైక్రం చక్రం, భుజగయమితాః సప్త తురగా,
నిరాలమ్బా మార్గ, శ్చరణవికలా సారథి రపి;

గవి ర్వా త్యే వాన్తం ప్రతిదిన మపారస్య నభసః,
కియాసిద్ధిః సత్త్వై భవతి మహతాం; సూపకరణే.
రాజా తుష్టః సప్తదశ గజాన్ సప్త రథాం శ్చ తస్మై దదౌ. తతో విప్రపుత్రం ప్రాహ
రాజా: 'విప్రసుత, త్వ మపి పత.' స పఠతి:

విజేతవ్యా లక్ష్మా, చరణతరణీయో జలనిధి,
ర్విపక్షః పౌలస్త్యో రణభువి, సహాయా శ్చ కపయః,
పదాతి ర్త్వగ్న్యోఽసౌ, సకల మవధీ ద్రాక్ష సకులం;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వై భవతి మహతాం; సూపకరణే.

తుష్టో రాజా విప్రసుతా యాష్టాదశ గజేంద్రాన్ దదౌ. తతః సుకుమారమనోజ్ఞ నిర్మలా
క్లౌలంకృతాం, శృంగారరసోపహతమూర్తిం చమృకలతా మివ, లావణ్యమయగాత్ర
యప్తిం విప్రస్నుహం వీక్ష్య, నూనం భారత్యాః కాపి లీలాకృతి రియ మితి చెతసి సమ
స్కృత్య, రాజా ప్రాహ 'మాత, స్త్వ మ ప్యాశేషం వద.' విప్రస్నుహః.— దేవశృణు.—

ధనుః పాష్యం, మార్శీ మధుకరమయీ, చఞ్చలదృశాం
దృశాం కోణో బాణః, సుహృ దపి జడాత్తా హిమకరః,
స్వయం చైకోఽనజః, సకలభవనం వ్యాకులయతి,
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వై; భవతి మహతాం; సూపకరణే.

చమత్కృతో రాజా లీలాదేవీభూషణాని సర్వా జ్యాదాయ తస్మై దదౌ. అనన్త్యం
శ్చ సువర్ణమౌక్తికవైదుర్యప్రవాళాం శ్చ ప్రదదౌ.

సీ మ న్త క విః.

తతః కదాచి త్సీమన్తనామా కవిః ప్రాహః—

పథాః సంహర దీర్ఘతాం; త్యజ నిజం తేజః కతోరం గవే;
శ్రీమన్, విధ్యగిరే, ప్రసీద సదయం సద్యః సమీపే భవ.
ఇత్థం దూరపలాయనశ్రమవతీం దృష్ట్వా నిజప్రేయసీం,
శ్రీమన్, భోజ, తవ ద్విషః ప్రతిదినం జల్పన్తి మూర్ఖన్తి చ.

తస్మి న్నేవ త్సణే కన్చిత్ సువర్ణకారః ప్రాస్తేషు పద్మరాగమణి మణ్డితం సువర్ణ
భాజన మదాయ రాజ్ఞః పునో ముమోచ. తతో రాజా సీమన్తకవిం ప్రాహ 'సుకవే,
ఇదం భాజనం కాం శ్రీయం దర్శయతి?' తతః కవి రాహః—

ధారేశ, త్వత్ప్రితాపేన పరాభూత స్త్విమమ్మలిః
సువర్ణపాత్రవ్యాజేన దేవ, త్వా మేవ సేవతే.

తుష్టో రాజా త దేవ పాత్రం ముక్తాఫలై రాపూర్య తస్మై ప్రాదాత్.

క ల మ క విః.

కదాచి ద్రాజా మృగయారసేన, పురః పలాయమానం వరాహం దృష్ట్వా, స్వయం
మేకాకీ దూగం వనాద్దర మాసాదితవాక్. తత్ర కచ్చన ద్విజవర మవలోక్య ప్రాహ-
'ద్విజ, కుత్ర గచ్ఛసి?' ద్విజః.—'ధారానగరమ్.' భోజః.—'కిమథమ్?' ద్విజః.—
'భోజం ద్రష్టుం ద్రవిణేచ్ఛయా. స పక్షితాయ దత్తే. ఆహం మూఢం న యాచే.'
భోజః.—'విప్ర, తహి త్వం విద్వాక్ కవి ర్వా?' ద్విజః.—'మహాభాగ, కవి రహమ్.'
భోజః.—'తహి కి మపి పఠ.' ద్విజః.—'భోజం వినా మత్పదసరణిం న కోఽపి
జానాతి.' రాజా.—'మ మా ప్యమరవాణీపరిజ్ఞాన మస్తి. రాజా చ మయి స్మిహ్యతి.
త్వద్గణం చ శ్రావయిష్యామి. కి మపి కళాకాశలం దగ్ధయ.' విప్రః.—'కిం వల్లయామి?'
రాజాః.—'కలమా నేతాక్ వల్లయ.' స పఠతి:—

కలమాః పాకవినమృ మూలతలాఘ్రితసురభికల్పారాః

పవనాకమ్పితశిరసః ప్రాయః కుర్వన్తి పరిమళశ్లాఘామ్.

రాజా తస్మై సర్వా జ్యాభరణా న్యుత్తాగ్య దదౌ.

కుమ్భకారపథూః.

తతః కదాచిత్ కాపి కుమ్భకారపథూః రాజగృహ మేత్య ద్వారపాలం ప్రా-
హ.—'ద్వారపాల, రాజా ద్రష్టవ్యః.' స ఆహ—'కిం తే రాజా కార్యమ్?' సా చా-
హ 'న తేఽభిధాన్యామి; స్వపాగ్ర ఏవ కథయిష్యామి.' స సభాయా మాగ త్యాహ-
'దేవ, కుమ్భకారప్రియా కాచి ద్వేష్య దగ్ధనాకాక్షిణీ; న వక్తి మత్పురః కార్యమ్;
త్వత్పురతః కథయిష్యతి.' రాజా.—'ప్రవేశయ.' సా చాగత్య నమస్కృత్య వక్తి:

దేవ, మృత్యునా దృష్టుం నిధానం వల్లభేన మే;

స పశ్య స్మైవ త త్రాస్తే, త్వాం జ్ఞాపయతు మభ్యగామ్.

రాజా చ చమత్కృతో నిధానకలశ మానాయ్య, తద్ద్వారముత్థాట్య యావత్ పశ్యతి,
తావత్ తదంతర్వర్తి ద్రవ్యం మణిప్రభామణ్డలం చాలోక్య కుమ్భకారిపత్నీ తుష్టా
ప్రాహ:—

రాజక్, చన్ద్రం సమాలోక్య త్వాం తు భూతల మాగతమ్,

రత్నశ్రేణీమహన్త న్యే నక్షత్రాణ్య పుష్పపాగమక్.

రాజా కుమ్భకారపథూముఖా స్తోకం లోకోత్తర ఘాకణ్యైః చమత్కృతః తస్మై
తత్సర్వం దదౌ.

వైశ్యోక్తం భోజవిక్రమతారతమ్యమ్.

తతః కదాచి ద్రాజా రాత్రా వేకాకీ సర్వతో నగరచేష్టితం పశ్యత్ పౌరగిర
మాకణాయక్ చచార. తదా క్వచి ద్వైశ్యగృహే వైశ్యః స్వప్రియాం ప్రాపా: “ప్రి
యే, రాజా స్వల్పనానరతోఽపి ఉజ్జయినగరాధిపతే ర్విక్రమార్కస్య దానప్రతిష్ఠాం
కాఙ్క్షతి. సా కిం భోజేన ప్రాప్యతే? కైశ్చిత్ స్తోత్రపరాయణై మయా మారాదికవిభి
మహిమానం ప్రాప్నోతి భోజః. పరం తు భోజో భోజ ఏవ. ప్రియే, శృణు:

ఆబద్ధకృత్రిమసటాజటిలాంసభితి
రాగోపితో యది పదం మృగవైరిణః శ్వా
మత్తైభవమ్భుతటపాటనలమ్బటస్య
నాదం కరిష్యతి కథం హరిణాధిపస్య.”

రాజా శ్రుత్వా విచారితవాక్ ‘అసౌ సత్య మేవ వదతి.’ తతః పునః పున ర్వదంతం
శృణోతి:—

అపన్న ఏవ పాత్రం, దేహీ త్యుచ్చారణం న వైదుష్యమ్,
ఉపపన్న మేవ దేయం, త్యాగ స్తే విక్రమార్క, కిము వర్ణ్యః!
విక్రమార్క, త్వయా దత్తం, శ్రీమత్, గ్రామశతాప్తకమ్
అగ్నినే ద్విజపుత్రాయ భోజే త్వన్తహిమా కుతః ?
ప్రాప్నోతి కామమ్భరోఽపి మహిమానం ప్రజాపతేః
యది భోజోఽప్యవాప్నోతి ప్రతిష్ఠాం తవ విక్రమ.—

రాజా:—‘లోకే సర్వోఽపి జనః స్వగృహే నిశ్చభ్రం సత్యం వదతి. మయా వాన్యేన
వా సర్వథా విక్రమార్కప్రతిష్ఠా న శక్యా ప్రాప్తమ్.’

కశ్చిత్కవి.

తతః కదాచిత్ కశ్చిత్ కవిః రాజద్వారం సమాగ త్యాహ ‘రాజా ద్రష్టవ్య’ ఇతి.
తతః ప్రవేశితో రాజానం స్వస్తీ త్యుక్త్వా తదాఙ్గా యోపనిప్తః పులి.

కవిషు వాదిషు భోగిషు దేహిషు ద్రవిణవత్సు సతా ముపకారిషు
ధనిషు ధన్విషు ధర్మధనే ష్వపి క్షీలితలే నహి భోజసమో నృపః.

రాజా తస్మై లక్షం ప్రాదాత్.

లుబ్ధకవధూః.

తతః కదాచిత్ రాజా క్రీడోద్వ్యాసం ప్రస్థితో మధ్యేమాగ్నం కా మపి మలి నాం
శుకం వసానాం తీక్ష్ణతరతపసకరక్లాంత ముఖానవిద్వాం సులోచనా మాలోక్య పప్రచ్ఛ-
'కాత్వం పుత్రి?' సా చ తం శ్రీభోజభూపాలం ముఖశ్రియా విదిత్వా తుష్టా స్రాహ
'నరేంద్ర! లుబ్ధకవధూః.' హ్వసంభవో రాజా తస్యాః పద్యప్రబద్ధానుబంధే నాహః—
'హస్తే కి మేతత్?' సా చాహ 'పలమ్.' స ఆహ 'క్షామం కిమ్?' సాచాహ:

సహజం బ్రవీమి నృపతే, య ద్వాదరా చ్ఛృణోతుతే;

గాయన్తి త్వదరిప్రియాశ్రుతటినీతీరేషు సిద్ధాజ్ఞనాః;

గీతాన్ధా న తృణం చరన్తి హరిణా, పై నామిమం దుర్లభమ్.

రాజా తస్యై ప్రత్యక్షుం లక్షం ప్రాదాత్. సర్వాభరణా న్యుత్తార్య తం చ తుగ
జ్ఞందదా.

పునః కశ్చన కవిః.

తతో గృహ మాగత్య గవాక్షే ఉపవిష్ట. తదా తత్రాసీనం భోజం దృష్ట్వా
రాజవత్సాని శ్లిత్యా కచ్చి దాహః "దేవ, సకలమహీపాల, ఆకర్ణయః

ఇత శ్చే త శ్చాన్ధి ర్విఘటితటః సేతు రుదగే,

రితో దుర్లభ్యాత్తా బహుశహిమపజ్కోగిరి గయమ్,

ఇదానీం నిర్వృతై కరితురగనీరాజనవిధా

న బానే యాతార స్తవ చ రిపవః కేన చ పథా."

తుష్టా భోజో వత్సాని శ్లిత పైత్య తస్య పఞ్చ గజేన్ద్రాక దదా.

జానుదఘ్నకవిః.

కదాచి ద్రాజా మృయాసరపరాధీనో హయ మాయవ్యా ప్రతప్తే.

తతో నదీం సముత్తీర్ణం శిర స్యారోపిశేననమ్

వేషేణ బ్రాహ్మణం జ్ఞాత్వా రాజా పప్రచ్ఛ సాదరమ్.

'కియన్తానం జలం విప్ర?' స ఆహ: 'జానుదఘ్నం నరాధిప.' చమత్కృతో రా జాహ:

'ఈదృశీ కి మనస్సా తే?' స ఆహ: 'న హి సర్వే భవాదృశాః.' రాజా స్రాహ తుతూ

హలాత్: 'విద్యక, యాచస్య కోశాధికారిణమ్ మద్యచసా లక్షమ్, దాస్యతి.' తతో

విద్యాకాన్తం భూమా నిక్షిప్త కోశాధికారిణం గత్వా ప్రాహ: 'మహారాజేన ప్రేషితోఽహమ్. లక్షం మే దీయతామ్.' తతః స హసన్నాహ: 'విప్ర, భవన్ముఖి లక్షం నాహతి.' తతో విషాదీ స్వరాజాన మే త్యాహ 'దేవ, స పున హాసతి నార్పయతి.' రాజా కుతూహలా దాహ- 'లక్షద్వయం ప్రార్థయస్వ. స దాస్యతి.' పున రాగత్య విప్రో లక్షద్వయం దేయ మితి రాష్ట్రోక్త మి త్యాహ. స పున హాసతి. విప్రః పున భోజం ప్రాప్యాహ: 'స పాపిష్ఠో మాం హసతి; నార్పయతి.' తతః కౌతూహలీ లీలానిధి మహేశాంశః శ్రీభోజమహారాజః ప్రాహ: 'విప్ర, లక్షత్రయం యాచస్వ. ఆవశ్యం స దాస్యతి.' విప్రః పున రేత్య ప్రాహ: 'రాజా మే లక్షత్రయం దాపయతి.' స పున హాసతి. తతః క్రుద్ధో విప్రః పున రే త్యాహ: "దేవ, స నాపాయ త్యేవ.

రాజక, కనకధారాభి స్త్వయి సర్వత్ర వర్షతి,
అభాగ్యచ్ఛిత్త సంగమే మయి నాయాన్తి బిద్ధవః.
త్వయి వర్షతి పర్జన్యే, సర్వే పల్లవితా ద్రుమాః;
అస్తాక మర్కవృక్షాణాం పూర్వపత్తేషు సంశయాః.
ఏక మన్య హ, మేక ఉద్యమో, నిస్త్రుపత్వ మవరస్య వస్తునః;
ని త్య ముష్ణమహసా నిరస్యతే, నిత్య మధతమసం ప్రధావతి. "

తతో రాజా ప్రాహ :

క్రోధం మా కురు; మద్యాక్యా గ్ధత్వా కోశాధికారిణం,
లక్షత్రయం గజేంద్రా శ్చ దశ గ్రాహ్య స్త్వయా ద్విజ.

స్వ మగ్రతఃకం చ ప్రేషయతి. కోశాధికారి ధర్మపత్నే లిఖితి:—

లక్షం, లక్షం, పున లక్షం, మత్తా శ్చ దశ దన్తినః,
దత్తా భోజేన తుష్టేన జానుదఘ్నప్రభాషణాత్.

శు క దే వః.

తతః కణాచిన్ నింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజనసతౌ, ద్వాదశ పాల ఆగత్య ప్రాహ; 'రాజక, కోఽపి శుకదేవనామా కవి దాకరి ద్వివిధమ్మిశో ద్వారి వర్తతే.' రాజా బాలం ప్రాహ; పండితవగ, సుకవే, త్వం తం విజానాసి? ' బాణః.— 'దేవ, శుకదేవపరిజ్ఞానసామగ్ధ్యాభిజ్ఞః కాలిదాస ఏవ నాన్యః.' రాజా.— 'సుకవే, సఖే, కాలిదాస, కిం విజానాసి శుకదేవః విమ్? ' ఆహ కాలిదాసః.— "దేవ,

సుకవిద్వితయం జానే నిఖిలేఽపి మహీతలే;
భవభూతిః, శుక శ్చాయం, తృతీయో వైవ విద్యతే. "

తతో విద్యద్భుద్దవన్దితా సీతా ప్రాహ ;

కాకాః కం కం న కుగ్వన్తి క్రోంకాగం యత్ర యత్ర వా?

శుక ఏవ పరం వక్తి సృపమాస్తోపలలితః.

తతో మయూరః ప్రాహః—

“ అప్పప్రస్తు నరః కిఞ్చిత్ యో బ్రూతే రాజసంసది,

స కేవల మసమ్మానం, లభతే చ విడమ్బనామ్.

దేవ, త థా ప్యుచ్యతే;

కా సభా? కిం చ విజ్ఞానమ్? రసికాః కవయ శ్చ కే?

భోజ, కిం నామ తే దానం, శుక స్తుప్యతి యేన న?

త థాపి భవనద్వారమాగతః శుక దేవః సభాయా మానేతవ్య ఏవ. ”

తదా రాజా విచారయతి; ‘ శుక దేవసామర్థ్యం శ్రుత్వా హర్షణవిసాదయోః
పాత్రీ మాసమ్. మహాకవి గవలోకిత ఇతి హర్షణః, అస్మై సత్కవికోటిమకుటమణయే
కిం వా దేయ మితి చ విసాదః.—భవతు, ద్వారపాల, ప్రవేశయ. ’ తత ఆయాంతం శు
క దేవం దృష్ట్వా రాజా సింహాసనా దుదలిష్ఠత్. సర్వే పణ్డితా స్తం శుక దేవం ప్రణ
మ్య సవినయ ముపవేశయన్తి స్త. రాజా చ తం సింహాసనే ఉపవేశ్య స్వయం తదా
జ్ఞ యోపవిప్రుః. తతః శుక దేవః ప్రాహ : ‘ దేవ, ధారానాధ, శ్రీవిక్రమనరేంద్రస్య యా
దానలక్ష్మీః సా త్వా మేవ సేవతే. దేవ, మాళవేంద్ర, త్వ మేవ ధన్యా నాన్యే భూభు
జః, యస్య గృహ ఏతే కాళిదాసాదయో మహాకవయః, సూత్రబద్ధాః పక్షిణ ఇవ, నివ
సన్తి. ’ తతః పఠతి:

ప్రతాపభీత్యా భోజస్య తపసో మిత్రతా మగాత్ ;

దౌర్జ్వ బాడబలాం ధత్తే, తటిత్ క్షణికలాం గతా.

రాజా.—త్రిష సుకవే, నాపరః స్లోకః పఠనీయః.

సువర్ణకలశం ప్రాదాత్ దివ్యమాణిక్యసంభృతం

భోజః శుకాయ సంతుష్టో దన్తిన శ్చ చతుశ్శతమ్.

ఇతి పుణ్యపత్తే లిఖిత్వా, సర్వం దత్త్వా, శోశాధికారీ శుకం ప్రస్థాపయామాస. రాజా
స్వదేశం ప్రతిగతం శుకం జ్ఞాత్వా తుతోష. సా చ పరిషత్ సంతుష్టా.

వాసు దేవ కవిః.

అన్యదా వహణకారే వాసుదేవో నామ కవిః కశ్చి దాగత్య రాజానం
దృష్టవాన్. రాజా.—‘సుకవే, పర్యవసానం పఠ. ’ స ఆహ :

నూ చింతామణిభి ర్ను కల్పతరుభి ర్న్నో కామధేన్వాదిభి
 ర్న్నో దేవై శ్చ పరోపకారనిరంతైః స్థూలై ర్ను మాత్తై రపి
 అమృతదేవ నిరంతరం బలభరై స్తా ముర్వరాం సిద్ధి౞తా
 ధారేయో ధరం త్వ యాద్య వహతా మశ్యే జగ జ్జీవితమ్.

రాజా లక్షం దదౌ.

అమాత్యః.

కదాచి ద్రాజానం నిరంతరం దదాన మాలోక్య, ముఖ్యామాత్యో వక్తు మశక్తో,
 రాజ్ఞః శయనభవనభిత్తౌ వ్యక్తా న్యక్షురాణి లిఖితవాణః 'అపదధం ధనం గత్తేత్.'
 రాజా శయనా దుత్థితో గచ్ఛక్తౌ భిత్తౌ తా న్యక్షురాణి వీక్ష్య, స్వయం ద్వితీయం చర
 ణం లిలేఖ: 'శ్రీమతా మాపదః కుతః?' అపరేద్యు గమాత్యో ద్వితీయచరణం లిఖితం
 దృష్ట్వా, స్వయం తృతీయం లిలేఖ: 'సా చే దపగతా లక్ష్మీ,' తతోఽ పరేద్యు రాజా
 చతుర్థం లిఖతి: 'సంచితాగ్లో వినశ్యతి.' ముఖ్యామాత్యో 'దేవ, త్నన్తనోఽయం మ
 మాపరాధ' ఇతి రాజ్ఞః పాదయోః పఠతి.

ద్విజచోరః.

అన్యదా ధారాధీశ్వర ముపరిసౌధభూమా శయానం మత్వా కప్పే ద్విజచోరః
 ఖాతపాతపూర్వకం రాజ్ఞః కోశగృహం ప్రవిశ్య, బహూని వివిధరత్నాని వైదూర్యా
 దీని హృత్వా, తాని పగలోకే ఋణాని మత్వా, త త్రైవివ వైరాగ్య మాపన్ను విచా
 రయామాస:

య ద్వ్యగ్నోః కుప్తిన శ్చాప్తాః పఞ్చవ శ్చ దరిద్రాః,

పూర్వోపాజితపాపస్య ఫల మశ్నన్తి దేహినః.

తతో రాజా నిద్రాక్షయే దివ్యశయనస్థితో వివిధమణికబ్జ-జాలంకృతం దయితవగం
 దర్శనీయ మాలోక్య రథగజకుగపదాతిసామగ్రిం చ చింతయక్, రాజ్యసుఖసంతుప్తః
 ప్రమాదభరా దాహ :

చేతోహరా యువతయః, సుహృదోఽనుఖాలాః,

సదృష్టవాః, ప్రాయగర్భగిర శ్చ భృత్యాః,—

వల్లన్తి దన్తినవహా, స్తరశా స్తురజ్ఞాః,

ఇతి చరణత్రయం రా జ్ఞోక్తమ్. చతుర్థచరణం రాజ్ఞో ముఖా న్న నిస్సరతి యావత్,
 తదా చోరేణ పూరితమ్:

సమ్మిలనే నయనయో గ్న హి కిచ్చి దన్తి.

తతో గ్రన్థిగో గ్రన్థిః. రాజా చోరం వీక్ష్య త తై పీరవలయ మదాత్. తత స్తస్మిన్ పీరవలయ మదాయ బ్రాహ్మణ్యహం గత్వా, శయానం బ్రాహ్మణ ముత్థాప్య త సై ద త్వై ప్రాపః. 'ఏప్ర, ఏత ద్రాక్షః పాణివలయం బహుమూల్యమ్. అబ్జమూల్యేన న విక్రేయమ్.' తతో బ్రాహ్మణః పూర్వవీథ్యాం త ద్విక్రీయ, దివ్యభూషణాని పట్టదసూ లాని చ జగ్రాహ. తతో రాజకీయాః కేచన ఏనం చోరం మన్యమానా రాష్ట్రో నివేదయ త్తి. నయన్తి చ రాజనికతే. రాజా తం పృచ్ఛతి: 'ఏప్ర, ధాగ్యం పట మపి నాసీత్ తవ; అద్య ప్రాత రేవ దివ్యకంఠలాభ గణపట్టదసూలాని కతః?' ఏప్రః ప్రాపః:

భేక్షః కోటకాయభి మృత మన, హస్తగతం కన్పయై,
పాతేనైః పుష్పజగ్గపీఠలతనా ద్యస్తిక్ ముహూ ర్హార్జితమ్,
తస్తిక్ శుక్కునగ స్యకాలజలదే నాగత్య త చేప్తితం,
యే నాశుమ్భనిమగ్నచన్యకరిణాం యూతైః పయః సీయనే.

తుష్టా రాజా పీరవలయం చోరదత్తం నిశ్చిత్య స్వయం లక్షం దదా.

విష్ణుకవి.

అన్యథా కోఽపి కవితేభిర్ విష్ణుశ్లోకై రాజగ్వారి, సమాగత్య ప్రవేశితో రాజానం దృష్ట్వా స్వస్తిపూర్వకం ప్రాపః :

ధారాధీశ, ధరామపేష్టగణనాకాశూహరీ యా మయం
వేదా స్వస్థణనాం నికార భటికాభక్తేన రేఖాం దివి,
వై వేయం త్రిదశాపగా సమభవత్ ; త్వస్మిన్ భూమిధరా
భావాత్ తత్ త్యజతి స్త; సోఽయ మవసీరే తుమరాచలః.

రాజా లోకోత్తరం శ్లోక మాకణ్డ్యా కిం దేయ మితి వ్యచిన్తయత్. తస్మిక్ తుణే తది యకవిత్వ మప్రతిద్వంద్వం సమాకణ్డ్యా సోమనాథకవే ముఖం విచ్చాయ మభవత్ తతః స దౌష్ట్య ద్రాజానం ప్రాపః: 'దే వాసో సుకవి భవతి; పర మనేన క నాపి న వీక్షితా రాజసభా; యతో గారిద్య్ర్వానిధి గయమ్. అన్య చ జీర్ణ మపి కాపీనం నాస్తి.' తతో రాజా సోమనాథం ప్రాపః:

నిరవద్యాని పద్యాని య, ద్యనాథస్య కా తుతిః?

భిక్షుణా కతు నిక్షిప్తై కి మిత్తు ర్నిగసో భవేత్?

తతః సర్వభ్య స్తామూలం దత్త్వా రాజా సభాయా ఉదతిష్ఠత్.

తతః సముత్థితా విద్యతవిషత్. తతః సర్వై ర ప్యసౌమ్యమి త్యభ్యధాయ: 'అద్య విష్ణుకవే కవిత్వ మాకణ్డ్యా సోమనాథేన సమ్య ద్దౌష్ట్య మకారి,' తతో విష్ణు

కవి రేకం పద్యం పక్షే లిఖిత్వా సోమనాథకవిహస్తే దత్త్వా 'అత్ర సభాయాం త్వ
మేవ చిగం నంద' ఇ త్యుక్త్వా ప్రణమ్య గన్తు మారభత. వాచయతి సోమనాథః:

ఏలేషు హ తరుణమారుతహూయమాన
దావానల్లైః కబిరిలేషు మహీరుహేషు,
అమౌ న చే జ్వలద ముచ్చసి, మా విముచ్చసి;
వజ్రం పునః క్షిపసి, నిదాయ, కస్య హేతోః?

తతః సోమనాథకవి ర్నిఖిలా మపి పట్టదుకూలవిత్తసౌరభ్యమణితురగ్గమాదిసంపత్తిం
కళత్రవస్త్రావశేషం విష్ణుకవయే దత్తవాక్. తతో రాజా మృగయారసప్రవృత్తో
గచ్ఛక్, తం విష్ణుకవి మాలోక్య వ్యచింతయత్: 'మ యాప్తే భోజన మపి న ప్రద
త్తమ్. మా మనాదృత్య, అయం సంపత్తిపూర్ణః స్వదేశం ప్రతి యాస్యతి. పుచ్చా
మి.' 'విష్ణుకవే, కుత ఏషా సంపత్తిః?' కవి రాహు:

సోమనాథేన రాక్షే దేవ త్వద్గృహభిక్షుణా
అద్య కోచ్యతమే పూర్ణం మయి కల్పద్రుమాయితమ్.

రాజా పూర్వం సభాయాం శ్రుతస్య స్తోక స్యాక్షులక్షం దశ. సోమనాథేన
చ యావద్దత్తం తావ దపి సోమనాథాయ దత్తవాక్. సోమనాథః ప్రాహ:

కింలయాని కుతః, కుసుమాని వా, క్వ చ ఫలాని తథా కనపీరుధామ్;
అయ మకారణకారుణికో యదా న తగ తీహ పయాంసి పయోధగః?

తతో విష్ణుకవిః సోమనాథదత్తేన రాజ్ఞా దత్తేన చ తుష్కవాక్. తదా సీమన్తకవిః
ప్రాహ:

మహతి భువనశ్రేణీం శేషః సజాసలకన్ధితాం,
కమలపతినా మధ్యేపృథ్తం సదా స చ ధాన్యతే,
త మపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోనిధి గాదరా,
దహహ మహతాం నిస్సీమాన కృత్రిమభూతయః.

కదాచిత్ సౌధతలే రాజాన మేత్య భృత్యః ప్రాహ: "దేవ, 'అఖిలే ష్వపి కో
శేషు య గ్నితజాత మాసీత్, తత్ స్వం దేవేన కవిభ్యో దత్తమ్. పరం తు కోశ
గృహే ధనలేశోఽపి నాస్తి. కోఽపి కవిః ప్రత్యహం ద్వారి తిష్యతి. ఇతః పరం కవి
ర్విద్యాక్ వా కోఽపి దేవాయ న జ్ఞాప్యత ఇతి దేవసన్నిధౌ విజ్ఞాపనీయ మితి ము
ఖ్యామాత్యే నోక్తమ్." రాజా కోశస్థం నర్వం దత్త మితి జాన న్నపి ప్రాహ: 'అద్య
ద్వారస్థం కవిం ప్రవేశయ.' విద్యా నాగత్య స్వ స్థితి ప్రాహ:

నభసి నిరవలమ్మే సీదతా దీర్ఘకాలం
 త్వదభిముఖవిస్ఫుటైస్తానచఘ్నాపుటేన
 జలధర జలధారా దూరత స్తావ దాస్తామ్,
 ధ్వని రపి మధుర స్తే న శ్రుత శ్చుతకేన.

రాజా త దాకణ్యః 'ధి గీవితం, య ద్విద్వాంసః కవయ శ్చ ద్వాగ మాగత్య సీదన్తీ'
 తి తస్మై విప్రాయ సర్వా జ్యాభరణా న్యతైర్వ దదౌ. తతో రాజా కోశాధికారిః
 మాహూ యాహః 'భాణ్డారిక, ముజ్జరాజస్య తథా మే పూర్వేషాం ప యే కోశాః
 సన్తి, తేషాం మధ్యే రత్నపూర్ణాక్ కలశా నాహర.' '

ము చు కు న్ద క విః.

తతః కాశ్చీరదేశా న్నుచుక్తుకవి రాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహః
 త్వద్యోజలథా భోజ నిమజ్జనభయా దివ
 సూర్యేష్టవిమ్బమిషతో ధత్తే కుమ్భద్వయం నభః.

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ. పునః కవి రాహః

ఆసక్ కణాని యావన్తి చాతకాశ్రాణి తేఽమ్బుదః;
 తావన్తోఽపి త్వ యథాదార, న ముక్తా జలబిద్వవః.

తతః స రాజా తస్మై శతం తురగా నపి దదౌ. తతో భాణ్డారికో లిఖతి:

ముచుక్తుదాయ కవయే జాత్యా నశ్వాక్ శతం దదౌ
 భోజః ప్రదత్తలక్షోఽపి తే నాసౌ యాచితః పునః.

తతో రాజా సర్వాక్ వేశ్య ప్రే ష్యైవ గచ్ఛక్ చామరగ్రాహిణీ మాహ
 'అయి, కిమగ్గం మమ రాత్రా వపి చ్చత్త్ర మి' తి. సా ప్రాహః

రాజక్, ముజ్జకులప్రదీప సకలశ్చౌపాలమాదామణే
 యుక్తం సంచరణం త వాద్యుతమణిచ్ఛత్త్రేణ రాత్రా వపి,
 మాభూత్ త్వద్వదనావలోకనవశా ద్వీరౌశావనమ్రః శశి
 మాభూ ఛ్యేయ మయన్తీభగవతీ దుశ్శీలతాభాజనమ్.

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

గో పా ల క విః.

అన్యదా కుణ్డిననగరా గ్గోపాలకవి రాగత్య స్వస్తీపూర్వక మాహః
 త్వచ్చిత్తే భోజ నిజ్ఞాతం ద్వయం త్యూకణాయ తే

క్రోధో విరోధినాం మైత్ర్యం ప్రసాదే కనతోచ్చయః. '

రాజా శ్రు త్వాపి తుష్టో న దాస్యతి. రాజపురుషేః సహ చర్షాం కుర్వాణ స్తిష్ఠతి. తతః కవి వ్యచింతయత్: ' కిమ్, రాజా నాత్రాపి? ' తతః తుణేన సమున్నత మే వాపలోక్య రాజానం కవి రాహః:

‘హి పాథోద, య ధోన్నతం హి భవతా ది గ్వ్యస్తవృతా సర్వతః,

మన్యే ధీర, తథా, కరిష్యసి ఖలు క్షీరాద్ధితుల్యం సరః.

కిం త్వేష తుమలే న హి తుణ మపి గ్రీష్మోష్ణజా వ్యాకులః

పాతీనాదిగణ స్త్వదేకశరణ, స్తద్వృథ తావత్ కియత్.

రాజా కవిహృదయం విజ్ఞాయ ‘గోపాలకనే, దారిద్యాగ్నినా నితాంతం దధోఽసీ’తి వ దత్, షోడశమణీ ననర్ఘ్యాత్, షోడశ దస్తీన్యాం శ్చ దదా.

భాస్కరః ; శాకల్యః.

ఏక దా రాజా ధారనగరే విచరత్ క్వచి చ్చివాలయే ప్రసుప్తం పురుషద్వయ మపశ్యత్. తయో రేకో విగతనిద్రో వక్త్రీ: ‘అహో, త్వం మ మాస్తరాసన్న ఏవ? క స్త్వమ్? ప్రసుప్తోఽసి? బాగషిఁ నౌ వా?’ తతస్త్వపర ఆహ: ‘ఏప్ర, ప్రణతోఽస్తి. అహ మపి బ్రాహ్మణపుత్రిః. త్వా మత్ర పూర్వరాత్రే శయానం వీక్ష్య, ప్రదీప్తే చ ప్రదీపే కమణ్డలూపవీతాదిభి ర్భ్రాహ్మణం జ్ఞాత్వా, భవదాస్తరాసన్న ఏ వాహం ప్ర సుప్తః. ఇదానిం త్వద్గిర మాకణ్య ప్రబుధోఽస్తి.’ ప్రథమః ప్రాహ: ‘వత్స, యది త్వం ప్రణతోఽసి, తనో దీర్ఘాయు ర్భవ. వద, కుత ఆగమ్యతే? కిం తే నామ? అత్ర చ కిం కార్యమ్?’ ద్వితీయః ప్రాహ: ‘ఏప్ర, భాస్కర ఇతి నామ. పశ్యేసుముద్రతీరే ప్రభాసతీర్థసమాపే వసతి మమ. తత్ర భోజస్య వితరణం బహుభి వ్యాకరణితమ్; తతో యాచితు మహ నూగతః. త్వం మమ వృద్ధత్వాత్ పితృకల్పోఽసి. త్వ మపి వద.’ స ఆహ ‘వత్స, శాకల్య ఇతి మే నామ. మయా ఏకశిలానగర్యా ఆగమ్య తే భోజం ప్రతి ద్రవిణాశయా. వత్స, త్వయానుక్త మపి దుఃఖం త్వయి జ్ఞాయతే. కీదృశం త ద్వ ద.’ తతో భాస్కరః ప్రాహ “తాత, కిం బ్రవీమి దుఃఖమ్?

క్షుతామః శిశవః శవా ఇవ, భృశం మద్దాశయా బాధవా,

లిప్తా జజ్జరఘ్ఘురీ జతులవై, రోష మాం తథా బాధతే;

గోహిన్యా శ్రుతిశాంకుకం ఘటయితుం కృత్వా సకాశ స్థితం,

మప్యస్తీ ప్రతివేత్తలోకగృహిణీ సూచీం యథా యాచితా.”

రాజా శ్రుత్వా సర్వాభరణా న్యుత్తార్య తస్మై దత్త్వా ప్రాహ: 'భాస్కర, సీద స్త్య తీవ తే బాలాః; యుడితి దేశం యాహి.' తతః శాకల్యః ప్రాహ:

అభ్యుద్భృతా వసుమతీ, దలిఽత్యోరివగః,
క్రోడీకృతా బలవతా బలిరాజలక్ష్మీ;
ఏకత్ర జన్మని కృతం య దనేన యూనా,
జన్మత్రయే త దకరోత్ పురుషః పురాణః.

తతో రాజా శాకల్యాయ లక్షత్రయం దత్తవాత్.

పునః కశ్యప కవిః.

అన్యదా రాజానం మృగయావిహారిణం సమాగత్య, తత్ర హరిణ్యాం బాణేన విధాయా మ ప్యవచలన్త్యాం, విత్తాశయా తోఽపి కవి రాహ:

శ్రీభోజే మృగయాం గతేఽపి, సహసా చాపే సమారోపితేఽ,
పాశకణాన్తగతేఽపి, ముష్టిగళితే బాణేఽజ్ఞలగ్నేఽపి చ,
స్థానా నైషి వ పలాయితం, న చలితం, నోత్క-మ్మితం, సూత్ ప్లుతం,
మృగాన్య; మద్వశగం కరోతి దయితం కామాయ మి త్యాశయా.

రాజా తస్మై లక్షత్రయం ప్రయచ్ఛతి.

వృద్ధబ్రాహ్మణీ.

అన్యదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజస్పతౌ, ద్వాదశపాల ఆగ త్యాహ: 'దేవ, బాహ్ను వీరీకవాసిని కాచన వృద్ధబ్రాహ్మణీ విదషీ ద్వారి లిప్తతి.' రాజా.— 'ప్రవేశయ.' తత ఆగచ్ఛంతి రాజా ప్రణమతి. సా తం చిరం జీ వే త్యు క్త్వాహ:

భోజప్రతాపాగ్ని రపూర్వ ఏష జాగతి భూభృత్కటకస్థిమ;
యస్మిన్ ప్రవిష్టే రిపుసాధివానాం తృణాని రోహన్తి గృహస్థశేష.

రాజా తస్మై రత్నపూర్ణం కలశం ప్రయచ్ఛతి. లిఖతి భాణ్డారికః:

భోజేన కలశో దత్తః సుమణోమణిసంభృతః
ప్రతాపస్తుతితుష్టేన వృద్ధాయై రాజసంసది.

చా ర ణః.

అన్యదా దూరదేశా దాగతః కష్టి చ్చారణో రాజాన మాహ: "దేవ, సింహశ దేశే మయా కాచన చాముష్ణాలయే రాజకన్యా వృష్టా. సా చ మాం దృష్ట్వా మాశవ

దేవస్య మహిమానం బహుధా శ్రుతం త్వ మపి వ దేతి ప్రప్రచ్ఛ. మయా చ తస్యాః పురో దేవగుణా వ్యావర్జితాః. సా చాత్యస్తతోహ చ్చందనతో నిరయపమం గర్భాఖండం దత్త్వా యథాస్థాన మగాత్. దేవగుణాభివర్ణనప్రాప్తం త దేత ద్దృహణ. ఏత త్ప్రీత్యుపరిమళభరణ భృక్తా భుజక్తా శ్చ సమాయాన్తి." రాజా తి ద్దృహీత్వా తుప్త స్తస్మై లక్షం దత్తవాత్.

దామోదరకవిః.

తతో దామోదరకవి స్తస్మిషేణ గాజానం స్తోతి:

శ్రీమత్, చందనవృక్ష, సన్తి బహవ స్తే శాఖినః కాననే,
యేషాం సౌరభమాత్రకం నివసతి ప్రాయేణ పుష్పశ్రియా;

ప్రత్యక్షం సుకృతేన తేన శుచినా ఖ్యాతప్రసిద్ధాత్తనా
యోఽసౌ గర్భగుణ స్త్వయా ప్రకటితః క్వాసా విపా ప్రేక్ష్యతే?

రాజా స్వస్తుతిం బుద్ధ్యా లక్షం దదౌ.

సూత్రధారి.

తతో ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ: 'దేవ, కాచిత్ సూత్రధారి శ్రీ ద్వారి వర్తతే.' రాజా.—'ప్రవేశయ.' తతః సాఽఽగత్య రాజానం ప్రణీప త్యాహ:

బలిః పాతాళనిలయోఽధఃకృత చ్ఛిత్ర మత్ర కిమ్?

అధఃకృతో దివస్థోఽపి చిత్రం కల్పద్రుమ స్త్వయా.

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షగం లక్షం దదౌ.

మల్లి నాథ కవిః.

తతః కదాచి స్తృగయాపరిత్రాన్తో రాజా క్షవిచిత్ సహకారతతో రథస్తా త్రిష్టతిస్త. తత్ర మల్లినాథాఖ్యః కవిరాగత్య ప్రాహ:

శాఖాశతశతవితతాః సన్తి కియన్తో న కాననే తరవః,

పరిమళభరమిశదలికుల దలితదళాః శాఖిసూ విరళాః.

తతో రాజా తస్మై హ స్తవలయం దదౌ.

మాన్వికః.

తత్రై వాసీనే రాజ్ఞి, కోఽపి విద్వా నాగత్య స్వప్రీతి త్యుక్త్వా ప్రాహ: 'రాజ, కాదేత శ మంగభ్య తీర్థయాత్రయా పరిభ్రమ్యతే దక్షిణదేశవాసినా ఘయా.'

రాజా.— 'త్యాగ్యశాం తీర్థవాసినాం దశానాత్ కృతార్థోఽస్మి.' స ఆహా: 'తయం మాన్త్రికా శ్చ.' రాజా.— 'ఏప్రేమ సర్వం సంభవ్యతే.' రాజా పునః ప్రాహా: 'ఏప్ర, మస్త్రవిద్యయా యథా పరలోకే ఫలప్రాప్తి స్తథా కి మిహలోకేఽప్యస్తి?' శ్రీప్ర.— "రాజా, సరస్వతీచరణారాధనా ద్విద్యావాప్తి విశిష్టవిదితా. పరం ధనావాప్తి భాగ్యాదినా.

గుణాః ఖలు గుణా ఏవ, న గుణా భూతి హేతవః,

ధనసంచయ కర్తృణాం భాగ్యాని పృథ గేవ హి.

దేవ, విద్యాగుణా ఏవ లోకానాం ప్రతిష్ఠాయై భవంతి. న తు కేవలసంపదః. దేవ,

ఆత్మాయత్రే గుణగ్రామే నైగుణ్యం వచనీయతా.

దైవాయత్రేషు విత్రేషు పుంసాం కా నామ వాచ్యతా?

దేవ, మస్త్రారాధనేఽప్రతిహతా శక్తిః స్యాత్. దేవ, ఏకం కుతూహలం పశ్య. మయా యస్య శిరసి కఠో నిధియతే స సరస్వతీప్రసాదేన ఆస్థిరవిద్యాప్రసంగ స్యాత్. "రాజా ప్రాహా: 'సుమతే, మహతీ దేతాశక్తిః.' తతో రాజా కా మపి దాసీ మాకార్య విప్రం ప్రాహా: 'ద్విజవర, అస్యా వేద్యాయాః శిరసి కరం నిధేహి.' విప్రస్తస్యాః శిరసి కరం నిధాయ తాం ప్రాహా: 'దేవి, య ద్రాజా జ్ఞాప యతి త ద్వద.' తతో దాసీ ప్రాహా: 'దే వాహ మద్య సమస్తవాఙ్మయభాతం హస్తామలక మివ పశ్యామి. దేవాది శక్తిం కర్ణాయామి?' తతో రాజా పురః ఖడ్గం వీక్ష్య ప్రాహా: 'ఖడ్గం మే వ్యాకూడయే' తి. దాసీ ప్రాహా:

ధారాధర స్త్వదసి రేష, సరేష్ఠి చిత్రం!

వషణ్తి వైరివనితాజనలోచనాని.

శోశేన సంతత మసంగతి రాహవేఽస్య;

నాదిద్ర్య మభ్యుదయతే ప్రతిపాథివానామ్.

రాజా తస్మై రత్నకలకా ననఘోర్యక్ పఞ్చ దదౌ.

మ హే శ్వ ర క విః.

తత స్తస్మిక్ తుజే కుతచ్ఛేత్ పఞ్చ కవయః సమాజగ్నుః. తా నవలోక్తి ఈష ద్విచ్చాయముఖం రాజానం దృష్ట్వా మహేశ్వరకవి పూర్ణమిషే జాహా:—

కిం బాలోఽసి చతుష్పదే? ఘనతరచ్చానోఽసి కిమ్? ఛాయయా

ఛన్నచ్ఛేత్, ఫలితోఽసి కిమ్? ఫలధరైః పూజోఽసి, కిం సన్నతః?

హే సద్వృత్తు, సహస్య సంప్రతి చిరం శాఖాశిఖాకషణం

క్షోభామోటన భజ్జనాని జనతః వై రేవ దుచ్ఛేష్టితైః.

తతో రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

ప ఞ్చ క వ యః.

తత స్తే ద్విజవరాః పృథక్ పృథక్ ఆశీర్వచన ముదీర్య యథాక్రమం రా
జాజ్ఞయా కమ్భళ ఉపవిశ్య మృగళం చక్రః. తత ఏకః పఠతి:

కూమః పాతాళగంగాపయసి విహరతామ్ ; తత్తటీరూఢముస్తా
మాదత్తా మాదిపోత్రి ; శిథిలయతు ఫణామృద్ధలీం కృద్ధలీన్ద్రాః ;
దిక్షాతక్షా మృణాళీకబళనకలనాం కుర్వతామ్ ; పర్వతేంద్రాః
సర్వే వైరం చరన్తు త్వయి వహతి విభో, భోజ, దేవీం ధరిత్రీమ్.

రాజా చమత్కృతః శత మశ్వాన్ దదౌ. భాష్కారికో లిఖతి:

క్రీడోద్భూతే సరేంద్రేణ శత మశ్వా మనోజవాః
ప్రదత్తాః కామదేవాయ సహకారతరో రథః.

విక్రమార్కవదాన్యతా.

తతః కదాచి ద్భోజో విచారయతి స్త, మత్సద్భవో వదాన్యః కోఽపి నాస్తీతి.
తద్గర్వం విదిత్వా ముఖ్యామాత్యో విక్రమార్కస్య పుణ్యపత్త్రం భోజాయ ప్రదత్తా
యామాస. భోజ స్తత్ర పత్త్రే కఞ్చిత్ ప్రస్తావ మవశ్యత్. తథా హి, విక్రమార్కః
పిపాసయా ప్రాహ:

స్వచ్ఛం సజ్జనచిత్తవ, ల్లఘుతరం దీనార్థివ, చ్ఛీతలం
పుత్రాల్లిద్ధనవత్, త ధైవ మనురం తద్బాల్యసంజల్పవత్,
ఏలోశీరలవజ్రచన్దనసత్కర్పూరకన్దూరికా
జాతీపాటలకేతకైః సుగభితం పానీయ మానీయతామ్.

తతో మాగధః ప్రాహ:

వక్త్రామౌఘజం సరస్వ త్యధవసతి సదా, శోణ ఏ వాధర స్తే,
వాహుః కాకుత్స్థవీర్యస్త్పృతికరణపటు దక్షిణ స్తే సముద్రః,
వాహిన్యః పాశ్వ మేతాః కథ మపి భవతో వైవ ముఞ్చ వ్యభీక్షం,
స్వచ్ఛే చిత్తే, కుతోఽభూత్ కథయ సరపతే, తేఽముఖానాభిలాషః?

తతో విక్రమార్కుః ప్రాహః

అట్టో హాటకకోటయ, శ్రీనివతి ముక్తాఫలానాం తులూః,
పఞ్చశ న్నధుగధమ త్తమధుపాః క్రోధోద్ధతాః సిన్ధురాః,
అశ్వానా మయుతం, ప్రపఞ్చచతురం వారాజనానాం శతం,
ద త్తం పాణ్డ్యస్య పేణ యాతక మిదం వైతాళికా యార్వ్యతామ్.

భోజ స్త దద్భుతం విక్రమార్కుచరిత్రం దృష్ట్వా గర్వం తత్యాజ.

శీతాళు ర్బ్రాహ్మణః.

తతః కదాచి ధారానగరే రాత్రౌ విచరన్ రాజా క్వచన దేవాలయే శీతాళుం
బ్రాహ్మణ మిత్రం పఠన్త మవలోక్య స్థితః

శీతే నాధ్యపితస్య మాఘజలవ, చ్చిన్తాణ్ణవే మజ్జతః,
శాస్తాగ్నేః సుఖటితాధరస్య ధమతః త్సుత్నామసుత్నే మమ,
నిద్రా క్వా ప్యవమాని తేవ దయితా సంత్యజ్య దూరం గతాః;
సత్వాత్రప్రతిపాది తేవ కమలా, నౌ సీయతే శర్యరీ.

ఇతి శ్రుత్వా రాజా ప్రాత స్త మాహూయ పప్రచ్ఛః 'విప్ర, పూర్వేష్యా రాత్రౌ
త్వయా శీతభారః కథం సోఘః ?' విప్ర ఆహః

రాత్రౌ జాను, దివా భానుః, కృశానుః సంధ్యయో ద్వయోః
ఏవం శీతం మయా నీతం జానుభానుకృశానుభిః.

రాజా తస్మై సువర్ణకలశత్రయ మదాత్. రాజానం స్తోత్ర కవీః

ధారయిత్వా త్వ యత్నానం మహాత్యాగధ నాధునా
మోచితా బలికర్ణాద్యాః స్వయశోగుప్తవేశ్మనః.

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

మయూరకవిసమ్మాననమ్.

ఏకదా క్రీడోద్యానపాల ఆగత్య, ఏక మిత్తుదణ్డం రాజ్ఞః పురో ముమోచ. తం
చ రాజా కరే గృహీతవాన్. తతో మయూరకవి నితాన్తపరిచయవశా దాత్మని రా
జ్ఞా కృతా మవజ్ఞాం మనసి నిధా యేత్సుమిషే జాహః

కాన్తోఽసి, నిత్యమధురోఽసి, రసావలోఽసి,
కిం చాసి పఞ్చశరకాముక మద్వితీయమ్,

ఇట్లో, త వాస్తి సకలం వర, మేక మూసం,
యతో నేవిశో భజసి నీరసతాం క్రమేణ.
రాజా కవిహృదయం జ్ఞాత్వా మయూరం సమ్మనితవాక్.
చో రః.

తతః కదాచిద్రాత్రా సౌధోపరిక్రీడాపరో రాజా శశాంక మాలోక్య ప్రాపః
య దేతత్ చంద్రాన్తర్లదలవలీలాం వితనుతే
త దాచష్టే లోకః శశక ఇతి నౌ మాం ప్రతి తథా;—
తత శ్చాధోభూమా సౌధాన్తరం ప్రవిష్టః కష్టి చోగ్ర ఆహః
అహం త్విన్దం మన్యే త్వదరివిరహాక్రాన్తతరుణీ
కటాక్షోల్కపాతవ్రణకిణకశృంగాజ్జితతనుమ్.—

రాజా త చ్చుత్వా ప్రాపః ‘అహో మహాభాగ, క స్త్వ మధరాత్రే కోశగృహ
మధ్యే తిష్ట సీ’ తి. స ఆహః ‘దేవ, అభయం నౌ దేహి.’ రాజా.—‘త థైవ.’ తతో
రాజానం స చోరః ప్రణమ్య స్వవృత్తాన్త మకథయత్. తుష్టో రాజా చోరాయ దశ
కోటీః సువర్ణా స్యాష్టై మత్తై గజేంద్రాం శ్చ దదౌ. తతః కోశాధికారి ధర్మప
త్నే లిఖతి:

స తస్మై చోరాయ ప్రతివిహితమృత్యుప్రతిభియే
ప్రభుః ప్రీతః ప్రాదా దుపరితనపాదద్వయకృతే
సువర్ణానాం కోటీ గృశ దశనకోటిక్షతగర్భి
గజేంద్రా న పృష్టౌ మదముదితకూజస్సగులిహః.

కౌపీనకవీ.

తతః కదాచి ద్వాపరపాల ఆగత్య ప్రాప ‘దేవ, కౌపీనావశేషో విద్వాక్ ద్వారి
వర్తత’ ఇతి. రాజా.—‘ప్రవేశయ.’ తతః ప్రవిష్టః స కవి గోభిజ మాలోక్య, అద్య
మే దారిద్ర్యనాశో భవిష్య తీతి మత్వా, తుష్టో హర్షాశ్రుణి మమోచ. రాజా త
మాలోక్య ప్రాపః ‘క వే కిం రోది సీ’ తి. తతః కవి రాపః “రాణ్, ఆకణాయ
మగ్ధహస్తిలిమ్:

అయే లాజా ఉచ్చైః పథి వచన మార్కణ్య గృహిణీ
శిశోః కణ్ఠో యత్నాత్ సుపిహితవలీ దీనవదనా

మయి క్షీణోపాయే య దకృత దృశా వశ్రుబహుశే
త దస్తః శల్యం మే త్వ మసి పున రుద్ధతుః ముచితః.”

రాజా శివ శివ కృష్ణ కృష్ణే త్యుదీరయన్ ప్రత్యక్షరం లతుం దత్వా ప్రాహ ‘సుక వే
త్వరితం గచ్ఛ గేహమ్, త్వద్గృహీణీ భిన్నా మా భూ ది’ తి.

శామ్భవదేవః.

తతః కదాచి స్తృగయాపరిత్రాన్తో రాజా కస్యచిన్తహావృక్షస్య చ్ఛాయా మాశ్రి
త్య తిష్ఠతిస్త. తత్ర శామ్భవదేవో నామ కవిః కశ్చి దాగత్య రాజానం వృక్షమిషే జాహః

ఆమోదై మృరుశో, మృగాః కిసలయోల్లాసై, స్తవచా తాపసాః,
పుష్పైః పట్చరణాః, ఫలైః శకునయో, ఘామూర్దితా శ్చాయయా,
‘సగ్ధై గర్భగజా, స్తవ యివ విహితాః సర్వే కృతార్థాః; స్తత
స్తవం విశోపకృతిక్షమోఽసి, భవతా భగ్నపదోఽశ్యే ద్రమాః.
అవిదితగు జాపి సత్కవిఫణితిః కణేషు వమతి కుధుధారామ్ ;
అనధిగతపరిమ శాపి చ హరతి దృశం మాలతీమాలా.

తాభ్యాం క్లోకాభ్యాం చమత్కృతో రాజా ప్రత్యక్షరం లతుం దదౌ.

శివాలయే కశ్చి త్కవిః.

అన్యదా శ్రీభోజః శ్రీమన్మహేశ్వరం నస్తుం శివాలయ మగాత్. తదా కోఽపి
బ్రాహ్మణో రాజానం శివసన్నిధౌ ప్రాహః—దేవ,

అర్ధం దానవవైరిణా గిరిజయా పృథ్ధం శివ స్యాహృతమ్;
దే వేత్థం జగతీతలే పురహరాభావే సమున్మిలతి,
గక్తో సాగర, మమ్బరం శశికలా, నాగాధిపః త్రౌతలం,
సర్వజ్ఞత్వ మధీశరత్వ మగమత్ త్వాం, మాం తు భిక్షాటనమ్..—

రాజా అక్షరలతుం దదౌ.

పునః కశ్చన కవిః.

తతః కదాచి ద్వారపాల అగత్య ప్రాహః ‘దేవ, కోఽపి కవి ద్వారి తిష్ఠతి.’
రాజా.—‘ప్రవేశయ.’ తతః ప్రవేశ్య కవిః పఠతి.

తూణ మ ప్యనుగృహ్లాతి యం దృష్టి శ్లేఽనురాగినీ
ఈర్ష్య యేవ త్యజ త్యాకు తం నరేంద్ర १ దరిద్రతా.—

రాజా లతుం దదౌ. పున రపి పఠతి కవిః:

కేచి న్నూలామలాశాః, కతిచి దపి పునః స్కంధ సంబధ భాజ,
శ్చాయాం కేచిత్ ప్రపన్నాః, ప్రపద మపి హరే పల్లవా నున్నయన్తి,
అన్యే పుష్పాణి పాణౌ దధతి, తదపరే గధమాత్రస్య పాత్రం,
వాగ్విల్లాసః; కిం తు మూఢాః ఫల మహాహ న హి ద్రష్టు మ పుష్పహస్తే.

ఏత దాకణ్య బాణః ప్రాహః:

పరిచ్ఛిన్నః స్వాలోఽమృతగుడమధుత్తే ద్రవయ సాం
క దాచి చ్చాభ్యాసా ద్భజతి నను వైరస్య మధికమ్,
ప్రియాటమ్బాశ్చే వా రుచిరకవివాక్యేఽప్యనవధి
ర్న వానందః కోఽపి స్ఫురతి తు రసోఽసౌ నిరుపమః.—

తతో రాజా లతుం ద త్తవాక్.

భవభూత్యాగమనమ్.

తతః కదాచిత్, సింహాసన మలంకుర్వాణో శ్రీభోజే, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ
'దేవ, వారాణస్యా ఆగతో భవభూతి ర్న మ కవిః ద్వార తిష్ఠ తీ' తి. రాజా ప్రా
హ 'ప్రవేశ యే' తి. తతః సోఽపి సభా మగాత్. తతః సభ్యాః సర్వే తదాగమనేన
తుష్టా అభవత్. రాజా చ భవభూతిం ప్రేక్ష్య ప్రణమతి స్థ. స చ స్వ స్తీతుక్త్వా
తదాబ్జ యోపవిష్టః ప్రాహః— దేవ,

నానియన్తే మనుని మనుపాః పారిభాతప్రసూనైః,
నాభ్యధక్యన్తే తుహి నరుచినా చన్ద్రికాయాం చకోరాః,
అ స్తద్వాణీమనురిమనురాం ప్రాప్య పూర్వావతారాః
సోల్లాపాః స్వ్యః స్వయ మిహ బుధాః కిం ముధాభ్యగ్ధనాభిః.
నాస్తాకం ిభికా, న కాపి కటకా ద్యాలంక్రియాసత్క్రియా,
మోత్తుష్ట స్తుదగో, న కశ్చి దనుగో, వై వామ్బరం నుద్దగం;
కిం తు త్వాతలనర్త్యశేషవిదుషాం సాహిత్యవిద్యాజుషాం
చేతస్తోషకరీ ిరోసతికరీ వి ద్యానవ ద్యాన్తి నః.

ఇ త్యాకణ్య బాణః పణ్డతపుత్రః ప్రాహః "ఆ, ధారాధీశ సభాయా మస్యా మహా
క్కారం మాక్పథౌ.

నిశ్వాసోఽపి న నిర్వాతి బాణే హృదయవర్తిని ;

కిం పునః ప్రకటాటోప పదబద్ధా సరస్వతీ ! ”

తతో భవభూతిః పరాభవ మసహమానః ప్రాహః—

హతా దాకృష్టానాం కలిపయపదానాం రచయితా

జనః స్పృధాః శ్చే దహహ కవినా వశ్యవచసా,

భవే దద్య శ్చో వా, కి మిహ బహునా పాపిని కతా,

ఘటానాం నిర్మాతా శ్రీభువనవిధాతా శ్చ కలహః.

కాలిదాసకవే ర్వాణీ కదాచి న్నదిరా సహ

కలయ త్యద్య సామ్యం చే ద్భీతా భీతా పదేపదే.—

తతః కాలిదాసః—“సఖే, భవభూతే, మహాకవి రసి. ఆత్ర కి ము వక్తవ్యమ్ ?

ఏషా ధారేన్ద్రిపరివ న్నహాపణ్డితమణ్డితా,

ఆవయో ర న్తరం వేత్తు రాజా వా శివసన్ని భః.”

త చ్చుత్వా రాజా ప్రాహః ‘యువాభ్యాం రత్యన్తో వణానీయః.’ తతో భవభూతిః

ప్రాహః—

ముక్తాభూషణ మిన్దుబిమ్బ మజని, వ్యాకీర్ణతాగం నభః,

స్తారం చాప మవేతచాపల మభా, దిన్దీవరే ముద్రితే,

వ్యాలీసం కలకణ్ఠమున్దరణితం, మద్దానిలై మణ్డితం,

నిష్పన్నస్తబకా చ చమ్పకలతా సాఽభూ, న్న జానే తత్తః.

తతః కాలిదాసః ప్రాహః—

స్వీన్నం మణ్డల మైదవం, విలులితం స్రాగ్భరనద్ధం తమః,

ప్రా గేవ ప్రథమానకైతక శిఖాలీలాయితం సు స్థితమ్,

శాన్తం మణ్డలతాన్డవం, మవలయద్వద్వం తిగో మీలితం,

వీతం విద్రుమసీత్కృతం. న హి తతో జానే కి మాసీ దితి.

రాజా కాలిదాసం ప్రాహః ‘సుకవే, భవభూతినా సహ సామ్యం తవ న వక్తవ్యమ్.’

భవభూతి రాహః ‘దేవ, కి మితి వారయ సి ? ’ రాజా.— ‘సర్వప్రకారేణ కవి రసి.’

తతో బాణః ప్రాహః ‘రాజన్ భవభూతిః కవి శ్చేత్, ‘కాలిదాసో వక్తవ్యో వా?’

రాజా.— ‘బాణకవే, కాలిదాసః కవి ర్న, కింతు భారత్యాః కష్టి దవనా పురుషావతా

ర ఏవ.’ తతో భవభూతి రాహః ‘దేవ, కి మత్ర ప్రాశస్త్యం భాతి?’ రాజా ప్రాహః

‘భవభూతే, కిము వక్తవ్యం ప్రాశస్త్యమ్? కాలిదాసస్లోకే యతః కైతకశిఖాలీలాయ

ితం సు స్థిత మితి పఠితమ్.’ తతో భవభూతి రాహ ‘దేవ, పక్షపాతేన వద సీ’ తి. త

తః కాళిదాసః ప్రాహః 'దేవ, అపభ్రాంతి మా భూత్. భువనేశ్వరీదేవతాలయం గత్వా తత్సన్నిధౌ తాం పురస్కృత్య ధటాయాం శోధనీయం త్వయా.' తతో భోజః సర్వకవిబుద్ధనర్దితః సత్ భువనేశ్వరీదేవాలయం ప్రాప్య, తత్ర తత్సన్నిధౌ భవభూతిహస్తే ధటాం దత్త్వా, శ్లోక ద్వయం చ తుల్యపత్రిద్వయే లిఖిత్వా, తులాయాం మమోచ. తతో భవభూతిభాగే లఘుత్వోద్భూతా మిషదున్నతిం జ్ఞాత్వా, దేవీ భక్త పరాధీనా సదసి తత్పరిభవో మా భూ దితి, స్వావతంసకల్హారమకరన్దం వామకరనభా గ్రేణ గృహీత్వా, భవభూతిపత్రి చితేష. తతః కాళిదాసః ప్రాహః—

అహో! మే సాభాగ్యమ్! మమ చ భవభూతే శ్చ ఫణితం

ధటాయా మారోష్య, ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘిమని,

గిరాం దేవీ సద్యః శ్రుతికలితకహ్లాకలికా

మధూలీమాధుర్యం క్షిపతి పరిపూర్ణైర్భా భగవతీ!—

తతః కాళిదాసపాదయోః పతతి భవభూతిః. రాజానం చ విశేషజ్ఞం మనుజే స్త. రాజా భవభూతికవయే శతం మత్తగజాన్ దదౌ.

స్తై రి ణీ.

అన్యదా రాజా ధారానగరే రాత్రా వేకాకి విచరన్, కాశ్చిన్ స్వైరిణీం సం కేతం గచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా పప్రచ్ఛ. 'దేవి, కా త్వ మే కాకి న్యధరాత్రే క్వ గచ్ఛ సీ తి. తత శ్చతురాస్తైరిణీ సా తం రాత్రా విచరన్తం శ్రీభోజం నిచ్చిత్వ ప్రాహః

త్వన్తోఽపి విషమో రాజన్ విషమేషుః క్షమాపతే,

శాసనం యస్య యద్రాద్యాః దాసవ మ్మర్షా కుర్యతే.

తత స్తుష్టో రాజా దోదణ్డా దాదా యజ్ఞదం వలయం చ తస్మై దత్తవాన్. సా చ యథాస్థానం ప్రాప.

కాచన శ్వశూః.

తతో వత్సని గచ్ఛన్ క్వచి దృష్టే ఏకాకినీం రుదతీం నారీం దృష్ట్వా 'కిమ ధ౯ మధ౯రాత్రే తోదితి? కిం దుఃఖ మేతస్యా?' ఇతి విచారయితు మేక మజ్జరత్నకం ప్రాహిఃశత్. తతోఽజ్జరత్నకః ఫన రాగత్య ప్రాహః 'దేవ,

'వృద్ధో మత్సతి రేష మచ్చకగతిః, స్థానావశేషం గృహం,

కాలోఽయం జలదాగమః, కుశలినీ వత్సస్య వా ర్తాపి నో,

యత్నాత్ సంచితమైదిద్దఘటికా భగ్నే' తి పర్యాకులా
 దృష్ట్యా గర్భభరాలసాం నిజవహూం శ్వశ్రూ శ్చిరం రోదితి."
 తతః కృపావారిధిః ఊచీపాలః తస్యై లతుం దదౌ.

కోబ్జుణవాసీ.

అన్యదా కోబ్జుణవాసీ విప్రః రాష్ట్రే స్వస్తీ తుక్త్వా ప్రాపః
 శుక్తిద్వయపుటీ భోజ యశోభౌ తవ రోదసీ;
 మన్యే తదుద్భవం ముక్తాఫలం శీతాంశుమృదాలమ్.
 రాజా లతుం దదౌ.

కాశ్చీరవాసీ.

అన్యదా కాశ్చీరదేశాత్ కోఽపి కౌపీనావశేషః కవి రాగత్య రాజనికటికవీణ
 కనకమాణిక్యపట్టదుమాలాలంకృతా నాలో క్యాహః
 నో పాణీ వరకబ్జుణకవ్యణయంతో, నో కణాణ్యోః కుండలే,
 త్సుభ్యతీ రధిదుగముగమహసీ నో వాససీ, భూషణమ్,
 దస్త్రస్త్రమభివికాసికా న శిబికా, నాశోఽపి విశోఽన్నతో;
 రాజక, రాజసభాసుభాషితకలాకాశల్య మే వాస్తీ నః.
 తతో రాజా లతుం దదౌ.

కాళిదాసః.

అన్యదా గాజా రాత్రా చంద్రిమణ్డలం దృష్ట్యా తదస్త్రస్థం కళబ్జం వణాయతి
 స్త్రః—

అబ్జం కేఽపి శశజ్జిరే, జలనిధేః పబ్జం పరే మేనిరే,
 సారణ్డం కతిచి చ్చ సంజగిరే, భూచ్ఛాయ మైచ్ఛక పరే,—
 ఇతి రాజా పూర్వాధాం లిఖిత్యా కాళిదాసహస్తే దదౌ. తతః స తస్మిన్నేవ తుణే
 ఉత్తరాధాం లిఖతి స్త్రః—

ఇన్ద్రో య ద్దళితేంద్రీనీలశకలశ్యామం దరీదృశ్యతే,
 త త్సాంద్రిం నిశీ వీత మధతమసం కుక్షిస్థ మాచక్షుషే.

రాజా ప్రత్యక్షరలతు ముత్తరాధాన్య దత్తవాణ్. తతో రాజా కాళిదాసకవితాపద్ధ
 తిం వీక్ష్య చమత్కృతః పునరాహా 'సఖే, అకళబ్జం చంద్రిమసం వ్యావణా యే'తి.
 తతః కవిః పఠితి:

లక్ష్మీక్రీడాటూకో, ధవళరుచిగృహం, దపణం దిగ్వధూనాం,
పుష్పం శ్యామాలతాయా, శ్రీభువనజయినో మన్మథ స్యాతపత్రమ్,
పిండిభూతం హరస్య స్త్రీత, మమరధునీపూర్ణరీకం,—మృగాజ్యో-
జ్యోతస్ని పీయూషవాపీం జనయతి, నికర స్తారకాగోళకానామ్,
రాజా పునః ప్రత్యక్షురం లక్షం దదౌ.

వీణా కవిః.

ఏక గా కప్పిదూరదేశా దాగతో వీణాకవి రాహుః
తర్క-వ్యాకరణాధ్వనీనధిషణో నాహం, న సాహిత్యవి,
నో బానామి విచిత్రకావ్యరచనాచాతుర్య మత్యద్భుతమ్.
దేవీ కాపి విరిఞ్చివల్లభనుతా పాణిస్థపీణాకల
క్వాణాభిన్నరవం త థాపి కి మపి బ్రూతే ముఖసా మమ,
రాజా తస్యై లక్షం దదౌ.

గౌ లః.

బాణ స్తస్య సులలితం ప్రబంధం శ్రుత్వా ప్రాహః—“దేవ,
మాతగ్నే మివ మాధురీం ధ్వనివిదో వైవ స్పృశ స్త్యుత్తమాం,
వృత్పత్తిం కులకన్యకా మివ రసోన్మత్తా న పశ్య స్త్య మి,
కస్తూరీఘనసారసౌరభసుహృ ద్వ్యుత్పత్తిమాధుర్యయో
గోగ్ధగః కణ్ణరసాయనం సుకృతినః క స్యాపి సంపద్యతే.”

సీ తా.

అన్యదా రాజా సీతాం ప్రాతః ప్రాహ ‘దేవి, ప్రభాతం వ్యావర్జ్య యే’ తి.
సీతా ప్రాహః

విరళవిరళాః స్థూలా స్తారాః కలా వివ సజ్జనా,
మన ఇవ మునేః సర్వ తైశ్చ ప్రసన్న మభూన్నభః,
అపసరలి చ ధ్వాంతం చిత్తాత్ సతా మివ దూరతః,
వ్రజతి చ నిశా క్షీప్రం లక్ష్మీ నిర్దుర్యమినా మివ.

కాళిదాసః.

రాజా లక్షం దత్త్వా కాళిదాసం ప్రాహ 'సఖే, సుకవే, త్వ మపి ప్రభాతం వ్యావణం యే'తి. కాళిదాసః.—

అభూత్ పిక్తా ప్రాచీ రసపతి రివ ప్రాశ్య కనకం,
గతచ్ఛాయ శృంగో బుధజన ఇవ గ్రామ్యసదసి,
క్షణాత్ క్షణా స్తారా నృపతయ ఇ వాసుద్యమపరా,
న దీపా రాజస్తే వినయరహితానా మివ గుణాః.

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

మాలాకార పత్నీ.

అన్యదా ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ 'దేవ, కాపి మాలాకారపత్నీ ద్వారి తిష్ఠ తీ' తి. రాజా 'ప్రవేశ యే' తి. తతః ప్రవేశితా సా చ నమస్కృత్య పతిః

సమున్నతఘన స్తనబకచుమ్మితుమ్మిఫల
క్వణస్తఘరవీణయా విబుధలోకలోలభ్రువా
త్వదీయ ముపగీయతే హరికిరీటకోటిస్ఫుర
త్తుషారకరకన్దభీకిరణపూరగౌరవం యశః.

రాజా, అహో మహతీ పదపద్ధతి రితి ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

స మ స్యా.

అన్యదా రాత్రౌ రాజా ధారానగరే విచరన్, కన్యవి గ్భృహే కా మపి కామినీ ములూఖలపరాయణాం దదశన్. రాజా తాం తరుణీం పూర్ణావస్థాననాం సుమమరా క్షీం విలోక్య తత్కరస్థం ముసలం ప్రాహ 'హే ముసల, ఏతస్యాః కరపల్లవస్పర్శే నాపి త్వయి కిసలయం నాసీత్. తహిన్ సర్వధా కాష్ట మేవ త్వ మి' తి. తతో రాజా ఏకం చరణం పతి స్తః

'ముసల కిసలయం తే తత్త జా ద్యన్న జాతమ్.'

తతో రాజా ప్రాతః సభాయాం సమాగతం కాళిదాసం వీక్ష్య 'ముసల కిసలయం తే తత్త జా ద్యన్న జాతమ్' ఇతి పఠిత్వా 'సుకవే, త్వం చరణత్రయం పఠే' త్యువాచ. తతః కాళిదాసః ప్రాహ:

బగలి విదితి మేతత్, కాష్ట మే వాసి నూనం;
త దపి చ కిల సత్యం, కాననే వధితోఽసి;
నవసువలయనేత్రాపాణిసక్తోత్సవేఽస్మిన్
ముసల, కిసలయం తే తత్క్షణా ద్య న్న బాతమ్.

రాజా పరశ్రత్రయస్య ప్రత్యక్షురం లక్షం దదౌ.

కశ్యప కవిః.

అన్యథా రాజా దీప్తికాయాం జలకేళీం విధాయ పరిశ్రాంత స్తీరస్థ వటువిటుపి
చ్చాయాయాం నిషణ్ణః. తత్ర కశ్యప్తే కవి రాగ త్యాహః

ధన్వం వైశ్వరహోభిరేణ భవతః శ్రీభోజదేవ, త్సూ
రక్షాదక్షిణ దక్షిణక్షితిపతిః ప్రేక్ష్యాన్తరిక్షం క్షణాత్
నిశ్చతో నిరపత్రపో నిగమగో నిర్వాణహో నిస్సుహృ
న్నిస్త్రితో నిరపత్యతో నిగమగో నిహోటహో నిర్వాణః.
అకాణ్డధృతమానసవ్యవహితోత్సవైః సాగైః
గకాణ్డపటుతాణ్డవైః సపి శిఖిణీనాం మణ్డలైః
దిశః సమవలూకితాః సరసనిభిరప్రోల్లస
ద్భవత్యృగవరూఢినీజనితభూరిఽశ్వామలాః.

తస్మై రాజా లక్షద్వయం దదౌ.

జయదేవః.

తదానీ మేవ తస్య శాఖాయా మేకం కాకం లటన్తం ప్రేక్ష్య, కోకిలం చాన్య
శాఖాయాం కూజన్తం వీక్ష్య, జయదేవనామా కవి రాహః

నోచారా చరణౌ, న చాపి పతురా పిఞ్చా, ర్నైవాచ్యం వహో,
సూలీలాచతురాగతి, ర్న చ శుచిః పక్షగ్రహోఽయం తవ;
క్రూరక్రేంకృతినిర్భరాం గిర మి హోస్థానే వృథై వోద్ధాన్,
మూఘ, ధాన్వి, న లజ్జనేఽప్యసదృశం పాశ్చిత్య మన్నాటయన్.

తత ఏనాం జయదేవకవినా కాకమిషేణ విగచితాం స్వగహాణాం మన్యమానః స్పృధా
శు హరిశర్మా నామ కవిః కోశే నాహః

తుల్యవర్ణఃచ్ఛవైః కృష్ణః కోకిలైః సహ సంగతః
కేన వ్యాఖ్యాయతే కాకః స్వయం యది న భాషతే.—

రాజా తయోః హరిశేషమజయదేవయోః ఆస్యోన్యవైరం జ్ఞాత్వా, మిథ ఆలిఙ్గనాదినా వస్త్రాలంకారాదిదానేన చ మైత్రీం వ్యధాత్.

తపోనిధిః.

అన్యదా రాజా యాన మారుహ్య గచ్ఛత్ వత్సని కశ్చిత్ తపోధిం దృష్ట్వా తం ప్రాహ భవాదృశానాం దశకనం భాగ్యాయత్రమ్. భవతాం క్వస్థితిః ? భోజ నాథకం కే వా ప్రార్థ్యస్త ఇతి. తపోనిధి రాహుః

ఫలం స్వేచ్ఛాల్భయం ప్రతివన మభేదం క్షీతిరుహం,
పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్,
మృదుస్పృశా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయా,
సహస్రే సంతాపం త దపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః !

రాజక, వయం క మపి నాభ్యర్థయామహే, న గృష్ణీమ శ్చ. రాజా తుష్టో నమతి.

కాశీవాసీ.

తత ఉత్తరదేశా దాగత్య, కశ్చి ద్రాజానం స్వస్తీ త్యాహ. తం చ రాజా పృచ్ఛతి 'విద్యక, కుత్ర తే స్థితి రి' తి. విద్యా నాహుః

య త్రాము నిద్ర తస్యమృత, మన్త్యజా శ్చ సురేశ్వరాక,
చింతామణిం చ పాషణా, స్తత్ర సో వ సతిః ప్రభో. —

తదా రాజా లక్షం దత్త్వా ప్రాహ 'కాశీదేశే కా విశేషవాతే' తి. స ఆహుః 'దేవ, ఇదానీం కాచి దదృశ తా వార్తా తత్ర లోకముఖేన శ్రుతా. దేవా దుఃఖేన దీనా ఇతి.' రాజా. — 'దేవానాం కుతో దుఃఖం విద్యక ?' స ఆహుః

నివాసః క్వాద్య సో దత్తో భోజేన కనకాచలః

ఇతి వ్యగ్రధియో దేవా భోజ వా తేలి నూతనా.

తతో రాజా, కుతూహలోక్త్యా తుష్ట స్తస్మై పున లక్షం దదౌ.

బ్రహ్మచారి.

తతో ద్వారపాలః ప్రాహ 'దేవ, శ్రీశైలా దాగతః కశ్చిద్వి ద్యాక బ్రహ్మచర్య నిష్ఠా ద్వారి వతః' ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ తత ఆగత్య బ్రహ్మచారి 'చిరం

జీవే' తి వదలి. రాజా తం పుచ్చతి 'బ్రహ్మక, బాల్య ఏవ కలికాలాననురూపం కిం నామవ్రతం తే? అన్యహ ముపవాసేన కృతోఽసి. కన్యచిత్ బ్రాహ్మణస్య కన్యాం తు భ్యం దామయిష్యామి, త్వంచే ద్దృహస్థనియమ మగ్గీకరిష్య సీ' తి. బ్రహ్మచారీ ప్రాహ: "దేవ, త్వ మీశ్వర స్త్యయా కి మసాధ్యమ్?

సారక్లాః సుహృదో, గృహం గిరిగుహ, శాన్తిః ప్రియా గేహినీ,
వృత్తి వదన్యలతాఫలై, నివసనం శ్రేష్ఠం తరుణాం త్వచః,
సద్వాక్యమృతపూగమగ్నమనసాం యేషా మియం నిర్వృతి,
స్తేషా మిద్రకళావతంసయమినాం మోక్షేఽపి మో న స్పృహ.".

రాజా ఉత్థాయ పాదయోః పతతి. ఆహ చ 'బ్రహ్మక, మయా కిం కర్తవ్య మి' తి. స ఆహ. 'దేవ, వయం కాశీం భిగమిషవః. తత ఏకం విధేహి. యే త్వత్పదనే పణ్డితవరాః, తాన్ సర్వా నపి సపత్నీకాన్ కాశీం ప్రతి ప్రేషయ. తతోఽహం గోష్ఠీత్పృష్టః కాశీం గమిష్యామి.' రాజా తథా చకాగ. తతః సర్వే పణ్డితవరా స్తదాజ్ఞయా ప్రసీతాః.

కాళిదాసః.

కాళిదాస ఏతో న గచ్ఛతి స్త. తదా రాజా కాళిదాసం ప్రాహ 'సుకవే, త్వం మతో న గతోఽసీ'తి. కాళిదాసః ప్రాహ: "దేవ, సర్వశ్లోఽసి:

తే యాన్తి తీర్థేషు బుధా యే శమ్భూ దూతరవతికనః,
యస్య గౌరీశ్వర స్పృతే తీర్థం భోజ వగం హి సః."

తతో విద్యతుస్ కాశీం గచ్ఛేషు రాజా కదాచిత్ సభాయాం కాళిదాసం పుచ్చతి 'కాళిదాస, అద్య కి మపి శ్రుతం త్వయా?' స ఆహ:

మేరౌ మందరకన్ద రాసు హిమవత్సానౌ మ హేంద్రాచలే
కైలాసస్య శిలాతలేషు మలయప్రాగ్భారభాగే ష్వపి
సహ్యాద్రా వపి తేషు తేషు బహుశో భోజ శ్రుతం తే మయా
లోకాలోకవిచారిచారణై రుద్గీయమానం యశః.

తత శ్చమత్కృతో రాజా ప్రత్యక్షరలక్ష్మిం దదౌ.

కాళిదాస ప్రవసనమ్.

తతః కదాచి ద్రాజా విద్యద్బుద్ధం నిగతం, కాళిదాసం చ అనవరతం వేశ్యా లమ్పటం, జ్ఞాత్వా వ్యధిస్తయత్: 'అహహ! బాణమయూరప్రభృతయో మదీయా మా

జ్ఞాం వ్యధుః. అయం చ వేశ్యారసలమ్ముటతయా మ మాజ్ఞాం నాద్రియతే. కిం కుమారః? ఇతి. తతో రాజా సావజ్ఞం కాలిదాస మపశ్యత్. తత ఆత్మని రాజావజ్ఞాం జ్ఞాత్యా, కాలిదాసః ఆల్లాభదేశం గత్వా, తద్దేశాధినాథం ప్రాప్య ప్రాహ 'దేవ, మాళవేన్ద్రస్య భోజ స్యావజ్ఞయా త్వద్దేశం ప్రాప్తోఽహం కాలిదాసనామా కవి రి' తి. స రాజా త మాసనే ఉపవేశ్య ప్రాహ 'సుకవే, భోజనభాయా ఇ హగ్నైః పక్షిణైః సముదితః శత శస్త్రే మహిమా. సుకవే, త్వం సరస్వతీం వదన్తి; తతః కి మపి పఠ.' తతః కాలి దాస ఆహ:

అల్లాభక్షోణిపాల త్వదహితనగరే సంచరన్తి కిరాతీ
కీర్ణా న్యాదాయ రత్నా శ్చ్యుతరతఖదిరాక్షాగళజ్ఞాంకులాన్తీ
క్షీప్త్వా శ్రీఖడ్గఖడ్గం తయపరి ముకుళీభూతనేత్రా ధమన్తి
శ్వాసామోదానుయాతై మౌఢ్యరనికరై ధూమశక్రాం బిభర్తి.

రాజా ప్రత్యక్షురలక్షం దదౌ. తతః క దాచి దల్లాళ రాజః కాలిదాసం పశ్రచ్చ: 'సుకవే, ఏకశిలానగరిం వ్యావర్ణయ.' తః కవి రాహ:

అపాజపాతై రపదేశపూర్వై రేణీదృశా మేకశిలానగర్యాం
వీధీషు వీధీషు వి నాపరాధం పదే పదే శృంభతి యువానః.

పున శ్చ ప్రత్యక్షురలక్షం దదౌ. పున శ్చ పతి కవీ:

అమౌఢ్యపత్త్రాయతలోచనానా మమౌఢ్యదీర్ఘా స్విహ దీర్ఘికాసు
సమాగతానాం కుటిలై రపాక్షై రసజ్జబాజైః ప్రహతా యువానః.

పున శ్చల్లాళస్పృహ ప్రత్యక్షురలక్షం దదౌ. ఏవం తత్రైవ స్థితః కాలిదాసః.

మాఘకవీ.

అత్రాన్తరే, క దాచి ధారానగర్యాం భోజం ప్రాప్య ద్వాగపాలః ప్రాహ: 'దేవ, ఘూర్జరదేశాత్ మాఘనామా పణ్డితవగ ఆగత్య నగరా ద్భవీ రాస్తే. తేన చ స్వపత్ని రాజద్వారం ప్రేషితా.' రాజా 'తాం ప్రవేశయే' త్యాహ. తతో మాఘ పత్ని ప్రవేశితా సా రాజహస్తే పత్త్రిం ప్రాచుచ్ఛత్. రాజా త దాదాయ వాచయతి:

కుముదవన మపత్రే, శ్రీమ దమౌఢ్యజషడ్ఘం,
త్యజతి ముద ములూకః, ప్రీతిమాం శ్చక్రవాకః,
ఉదయ మహిమరక్తి ర్యాతి, శీతాంశు రస్తమ్;
హతవిధిలితానాం హ విచిత్రో విపాకః!

రాజా త దద్భుతం ప్రభాతవర్ణన మాకణ్డ్య లక్షిత్రయం దత్వా మాఘపత్నీ మాహ
'మాత రిదం భోజనాయ దీయతే. ప్రాత రహం మాఘపణ్డిత మాగత్య సమస్కృత్య
పూజమసూరధం కరిష్యా మి' తి. తతః సా త దాదాయ గచ్ఛన్తీ, యాచకానాం
ముఖాత్ స్వభర్తుః శారదచన్ద్రకిరణగౌరాక్ష గుణాక్ష శ్రుత్వా, తేభ్య ఏవ ధన మఖి
లం భోజద త్తం దత్తవతీ, మాఘపణ్డితం స్వభర్తార మాసాద్య ప్రాహ: 'నాథ, రాజ్ఞా
భోజే నాహం బహుమానితా. ధనం సర్వం యాచకేభ్య స్వద్గుణా నాకణ్డ్య దత్తవతి.'
మాఘః ప్రాహ 'దేవీ, సాధు కృతమ్. పర మేతే యాచకాః సమాయాన్తి కిల, తేభ్యః
కిం దేయ మి' తి. తతో మాఘపణ్డితం వస్త్రాివశేషం జ్ఞాత్వా కోఽప్యథా ప్రాహ:

ఆశ్వాస్య పర్వతకులం తపనోష్ణతప్త
ముద్దామదావవిధురాణి చ కాననాని
నానానదీనదశతాని చ పూగయిత్వా
రిక్తోఽసి య జ్వలద నైవ త వోత్తమశ్రీః.

ఇ త్యేత దాకణ్డ్య మాఘః స్వపత్నీ మాహ:—“దేవి,

అగ్ధా న సన్తి, న చ ముచ్చలి మాం దురాశా,
త్యాగే రతిం వహతి దగ్ధలితం మమో మే,
యాష్ఠా చ లాఘవకరీ, స్వవధే చ పాపమ్.
ప్రాణాః, స్వయం వ్రజత, కిం పరిదేవనేన?
దారిద్ర్యానలసంతాపః శాస్త్రః సంతోషవారిణా;
యాచకాశాపిహతాన్త దాహాః కే సూపశామ్యుతి?”

తత స్తదా మాఘపణ్డితస్య తా మవస్థాం విలోక్య సర్వే యాచకాః యథాస్థానం
జగ్ముః. ఏవం తేషు యాచకేషు యథాయథం గచ్ఛత్సు, మాఘః ప్రాహ:

వ్రజత వ్రజత ప్రాణా అధిభి వ్యగ్ధతాం గతాః.

పశ్యా దపి చ గన్తవ్యమ్. క్వ సాగ్రః పున రీదృశః?—

ఇతి పిలపక్ష మాఘపణ్డితః పరలోక మగాత్. తతో మాఘపత్నీ స్వామిని పరలోకం
గతే సతి, ప్రాహ:

నేవ నైస్స గృహం యస్య దాసవ ద్భూభుజః సదా
స స్వభౌర్యాసహాయోఽయం మ్రియతే మాఘపణ్డితః.

తతో రాజా మాఘం విపన్నం జ్ఞాత్వా నిజనగరా ద్విప్రశతావృతో హానీ రాత్రా నేవ
త త్రాగాత్. తతో మాఘపత్నీ రాజానం వీక్ష్య ప్రాహ 'రాజక్ష, యతః పణ్డితవర
స్వదేశం ప్రాప్తః పరలోక మగాత్, తతోఽస్య కృత్య శేషం సమ్య గారాధనీయం

భవ తే, తి. తతో రాజా మాఘం విపన్నం నర్తదాతీగం నీత్వా యథోక్తేన విధినా సంస్కార మకరోత్. తత్ర చ మాఘపత్నీ కష్టాం ప్రవిష్టా. తయో శ్చ పుత్రత్రివత్ సర్వం చక్రే భోజమహాగాజః.

కాళిదాసాయ లేఖప్రేషణమ్.

తతో మాఘ దివం గతే, రాజా శోకావలో విశేషేణ కాళిదాసవియోగేన చ పణ్డితానాం ప్రవాసేన చ కృశోఽభూ ద్దినేదినే బహుళపక్షశ శీవ. తతోఽమా త్రైలిత్యా చిన్త్రితమ్ 'అల్లాశదేశే కాళిదాసో వసతి, తస్మి న్నాగతే రాజా సుఖీ భవన్య తీ' తి. ఏవం విచార్యామాత్రైః పత్రే కి మపి లిఖిత్వా తత్పుత్ర్యం చైక స్యా మాత్యస్య హస్తే దత్త్వా ప్రేషితమ్. స కాలక్రమేన కాళిదాస మాసాద్య 'రాష్ట్రోఽ మాత్రైః ప్రేషితోఽస్మి' తి సత్వా తత్పుత్ర్యం దత్తవాక్. తతస్తత్ కాళిదాసోఽ వాచయత్:—

న భవతి, స భవతి న చిరం భవతి, చిరం చేత్ ఫలే విసంవాదీ,

కోపః సత్పురుషాణాం తుల్యః స్నేహేన నీచానామ్.

సహకారే చిరం స్థిత్యా సలీలం బాలకోకిల,

తం హి త్వా ద్యాన్యపుక్షేషు విచగ న్న విలజ్జనే?

కలకణ్ఠ యథా శోభా సహకారే భవద్గిరః

ఖదిరే వా పలాశే వా కిం తథా స్యా ద్విచారయ.—

తతః కాళిదాసః ప్రభాతే తం భూపాలమాపుచ్ఛ్య మాశవదేశ మాగత్య రాజ్యః క్రిజో ద్యానే తస్థా. తతో రాజా చ త త్రాగతం జ్ఞాత్వా, స్వయం గత్వా మహతా పరివారేణ, త మానీయ సమ్మనితవాక్. తతః క్రమేణ విద్యనన్దితే చ సమాయాతే సా భోజ పరిపత్ ప్రా గివ రజే.

ఆరనాళకవిః.

తతః సింహాసన మలంకుర్వాణం భోజం ద్వారపాల ఆగత్య ప్రణమ్యాహ 'దేవ, కోఽపి విద్వాక్ జాలధరదేశా దాగత్య ద్వా ర్యాస్త' ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యా హ. స చ విద్వా నాగత్య సభాయాం తథావిధం రాజానం, బగ్నాన్యాక్ కాళిదాసా దీక్ కవిపుష్టవాం శ్చ, వీక్ష్య బద్ధజిహ్వా ఇ వాజాయత. సభాయాం కి మపి తస్య ము ఖా స్థ నిస్సరతి. తదా రా ఙ్గోక్తమ్ 'విద్యక్, కి మపి పతే' తి. స ఆహ:

అరనాళగళదాహశబ్దయా మస్తుఖా దపగతా సరస్వతీ,
తేన వైరికమలాకచగ్రహ వ్యగ్రహస్త, న కవిత్వ మ స్తి మే.—
రాజా తస్యై మసీషితం దదౌ.

సీ తా.

అన్యదా రాజా కాతుకామలః సీతాం ప్రాహ 'దేవి, సురతం పతే' తి. సీతా
ప్రాహ:

సురతాయ నమ స్తస్యై జగదానన్ద హేతవే
అనుపజ్ఞి ఫలం యస్య భోజరాజ భవాదృశామ్.—
తత స్తుప్తో రాజా తస్యై హాగం దదౌ.

కాళిదాసః.

తతో రాజా చామరగ్రాహిణీం వేశ్యా మవలోక్య, కాళిదాసం ప్రాహ 'సు
కవే, వేశ్యా మేనాం మణి' తి. తా మవలోక్య కాళిదాసః ప్రాహ:

కచభారాత్ కుచభారః, కుచభారా ద్భీతి మేతి కచభారః;
కచకుచభారా జ్ఞఘనం, కోఽయం చంద్రాననే చమత్కారః!
భోజ స్తుప్తః సత్ స్వయ మపి పఠతి:

వదనాత్ పదయుగ భీయం, వచనా దధర శ్చ దస్తపక్షి శ్చ,
కచతః కుచయుగ భీయం, లోచనయుగళం చ మధ్యత స్త్రసతి.

సమస్యా.

అన్యదా భోజో ధారానగర ఏకాకీ విచరన్, కన్యచి ద్విప్రవరస్య గృహే కా
ఞ్చన పత్రితాం స్వాశ్లే శయానం భర్తార ముద్యహస్తీ మపశ్యత్. తదా తస్యాః
శిశుః సుప్తాత్థితః బాలాయాః సమీప మగచ్ఛత్. ఇయం చ పతిధర్మపరాయణా గృ
పతిం సౌత్థాపయామాస; శిశుం చ వహన్ పతన్తం నాగృహ్లాత్. రాజా చాశ్చర్య
మవలో క్యాతిపత్. తతః సా పతిధర్మపరాయణా వైశ్వానరం ప్రార్థయత 'యజ్ఞే
శ్వర, త్వం సర్వకర్మసాక్షీ, సర్వధర్మాన్ బానాసి. మాం పతిధర్మపరాధీనాం శిశు
మగృహ్లాతీం చ బానాసి. తతో మదీయ శిశు మనుగ్రహీతుం దక్షః, తం మా ద హే'
తి. తతః శిశు యజ్ఞేశ్వరం ప్రవిశ్య తం చ హస్తేన గృహీ త్వాధఃకుటికాపర్యన్తం
త త్రై వాతిపత్; నారోదీత్; ప్రసన్నముఖ శ్చాహసత్. సా చ ధ్యానారూఢాఽతి

స్థల్. తతో యదృచ్ఛయా సముత్థితే భరణి సా ఝడితి కిశుం జగ్రాహ. తం చ
పరమధర్మ-మాలోక్య విస్తయావిష్టో నృపతి రాహ 'అహో! మమ భాగ్యం కస్యాస్తి!
య దీదృశ్యః పుణ్యస్త్రియోఽపి మన్నగర మధివసన్తి' తి.

తతః ప్రాతః సభాయా మాగత్య సింహాసన ఉపవిష్టో రాజా కాళిదాసం 'సు
కవే, మహా దాశ్చర్యం మయా పూర్వేషా రాత్రౌ దృష్ట మస్తీ' త్యుక్త్వా పతతి 'హు
తాశన శ్చందనపఙ్కుశీతల' ఇతి. కాళిదాస స్తత శ్చరణత్రయం ఝడితి పతి:

సుతం పతన్తం ప్రసమీక్ష్య పావకే న బోధయామాస పతిం పతివ్రతా;

తదాఽభవత్ తత్పతిభక్తిగౌరవా ధృతాశన శ్చందనపఙ్కుశీతలః.

రాజా చ స్వాభిప్రాయ మాలోక్య విస్థిత స్త మాల్జ్య పాదయోః పతతి స్త.

ఏకదా గ్రీష్మకాలే రాజాస్తాపతే విఠచరణ, ఘర్జతాపతస్తా, ఆల్జనాదిక
మకుర్వణ, తాభిః సహ సగససల్లాపాద్యుపచార మనుభూయ త త్రైశ సుప్తః. తతః
ప్రాత రుత్థాయ రాజా సభాం ప్రవిష్టః కుతూహలాత్ పతి:

మరుదాగమవార్త యాపి శూన్యే సమయే, జాగ్రతి సంప్రవృత్తావే,
భవభూతి రాహ:

ఉరగీ కిశవే బుభుక్షువే స్వామిశతే పూత్కృతి మాననానిలేన.

రాజా ప్రాహ 'భవభూతే, లోకోక్తిః సమ్య గుక్తే' తి. తతోఽపాక్తేన రాజా కాళి
దాసం పశ్యతి. తతః స ఆహ:

అబలాసు విలాసి నోఽన్యభూవన్ సయనై రేవ నవోపగూహనాని.—

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తుప్తః కాళిదాసం విశేషేణ సమ్మనితవాన్.

అన్యదా మృగయాపరవశో రాజాఽత్యస్త మాతణః కస్యచిత్ సరోవరస్య తీరే
శివిడచ్చాయస్య జమ్బువృక్షస్య మూల ఉపావశత్. తత్ర శయానే రాజ్ఞి జమ్బు ఉ
పరి బహుభిః కపిభి జఘ్మూఫలాని సర్వాణ్యపి కమ్మితాని. తాని సశబ్దం పతితాని ప
శ్యన్ ఘటికామాత్రం స్థిత్యా శ్రమం పరిహృ త్యోష్ణాయ తురజ్జమవర మాయుష్యా గతః.
తతః సభాయాం రాజా పూర్వానుభూతకపికమ్మితఫలపతనవర మనుకుర్వణ సమన్యా
మాహ: 'గుగు గుగుగు గుగుగు.' తత ఆహ కాళిదాసః:

జమ్బుఫలాని పక్వాని పతిన్తి విమలే జలే

కపికమ్మితకాఖాభ్యో గుగు గుగుగు గుగుగు.

రాజా, 'సుకవే, అదృష్ట మపి పరహృదయం కథం జానాసి? సాక్షాచ్చార దాస్తీ' త్యు
క్త్వా ముహు ముహుః పాదయోః పతతి స్త.

వైశ్వదేవి భార్యా.

ఏక దా ధారానగరే ప్రచ్ఛన్న వేషో విచరణ్, కన్యచి ద్వ్యుధ్రబాహ్మణస్య గృహం రాజా మధ్యాహ్న సమయే గత్వా తత్ర తిష్ఠతి స్త. తదా వృద్ధవిప్రో వైశ్వదేవం కృత్వా కాక బలిం గృహ్లాన్ గృహం నిగత్య భూమా జలశుద్ధాయాం నిశీప్య కాక మాహ్వాయతి స్త. తత్ర హస్తవిస్ఫాలనేన హా హేతి శబ్దేన చ కాకాః సమాయాతాః. తత్ర కఙ్కిత్ కాక స్తారం రాగటీతి స్త. త చ్చుగ్రత్వా తత్పత్నీ తరుణీ భీ తేవ హస్తం నిజోరసి నిధాయ 'అయే మాతః!' ఇతి చక్రద్వ. తతో బ్రాహ్మణః ప్రాహ 'ప్రియే, సా ధుశీలే, కిమథం బిభేషీ' తి. సా ప్రాహ: 'నాథ, మాదృశీనాం పతివ్రతానాం హారధ్వనిశ్రవణం సహ్యం వా?' 'సాధుశీలే, తథా భవేదే వే' తి విప్ర ఆహ. తతో రాజా తచ్ఛరితం సర్వం దృష్ట్వా వ్యచిత్తయ దేవమ్: 'అహో! ఇయం తరుణీ దుష్ఫీలా నూనమ్. యతో నివ్యాజం బిభేతి. స్వపాతివ్రత్యం స్వయ మేవ కీర్తయతి చ. నూన మియం నిర్భయా సతీ అత్యస్తం దారుణం కర్త రాత్రౌ కరో జ్యేవ.' ఏవం నిశ్చిత్య రాజా త త్రైవి రాత్రౌ వస్తహిత ఏ వాతిష్ఠత్.

అథ నిశీథే భతరీ సుప్తే సా మాంసపేటికాం వేశ్యాకరేణ వాహయిత్వా, నర్మదాతీర మగచ్ఛత్. రా జా ప్యాజ్ఞానం గోపాయ త్యామగచ్ఛతి స్త. తతః సా నర్మదాం ప్రాప్య తత్ర సమాగతానాం గ్రాహణాం మాంసం దత్త్వా సదీం తీర్త్వా అపరతీరనేన కూలాగ్రాహితేన స్వమశూరమేణ సహ గమతే స్త. తచ్ఛ్రిత్రం దృష్ట్వా రాజా గృహం సమాగత్య ప్రాతః సభాయాం కాళిదాస మాలోక్య ప్రాహ: 'దివా కాక రుతా ద్భీతా' తతః కాళిదాస ఆహ: 'రాత్రౌ తిరతి సమేదామ్.' తత సుప్త రాజా పునః ప్రాహ: 'తత్ర సస్తి జలే గ్రాహః,' తతః కపి రాహ:- 'మమజ్ఞా పైవ సుందరీ.' రాజా కాళిదాసస్య పాదయోః పతితి.

కన్దుక నర్ణనమ్.

ఏక దా ధారానగరే విచరణ్. వేశ్యావీధ్యాం రాజా కన్దుకలీలాతత్పరగాం తదృశి మణివేగేన శౌదపతితావతంసాం కాఞ్చన సుందరీం దృష్ట్వా సభాయా ముగత్య 'కన్దుకం వణాయన్తు కవయ' ఇ త్యాహ. తదా భవభూతి రాహ:

విదితం నను కన్దుక తేహృదయం ప్రమదాధరసంగమబుద్ధి ఇవ

వనితాకరతామరసాభిహతః పతితః పతితః పున రుత్పత్తిసి.

తతో వరరుచిః ప్రాహ:

ఏకోఽపి త్రయ ఇవ భాతి కన్దకోఽయం కాన్తాయాః కరతలరాగర క్తర క్తః
భూమా తచ్చరణఖాంశుగౌరగౌరః ఖడ్గః సక నయనమరీచినీలనీలః.

తతః కాళిదాస ఆహా:

పయోధరాకాగధరో హి కన్దకః కరేణ రోషా దభిహస్యతే ముహూః,

ఇ తీవ సేత్రాకృతిభీత మత్పలం స్త్రియః ప్రసాదాయ పపాత పాదయోః.
తదా రాజా తుప్తః త్రయాణా మక్షరలతం దదౌ. విశేషేణ చ కాళిదాస మద్వస్తావ
తంసకుసుమపతనబోధారం సమ్మానితవాక్.

శి వ శ ర్కా.

తతః కదాచి చ్చిత్రకర్మావలోకనతత్పరో రాజా చిత్రలిఖితం మహాశేషం దృ
ష్ట్వా సమ్యగ్నిభిత మి త్యవదత్. తదా కశ్చి చ్చివశర్మా నామ కవిః శేషమిషేణ రా
జానం స్తోతి:

అనేకే ఫణినః సన్తి భేకభక్షుణతత్పరాః,

ఏక ఏవ హి శేషోఽయం ధరణీభరణక్షుమః.—

తదానీం రాజా తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తస్మై లతం దదౌ.

హ స స్తీ వ ణా న మ్.

కదాచి ధేమన్తకాలే సమాగతే జ్వలన్తీం హసన్తీం సేవమానౌ రాజా కాళిదా
సం ప్రాహ 'సుకవే, హసన్తీం వణయే' తి. తతః కాళిదాస ఆహా:

కవిమతి రివ బహులోహ సుఖతితచక్రా ప్రభాతవే శేవ,

హరమూర్తి రివ హసన్తీ భాతి విధూమానలోకేతా.

రాజా అక్షరలతం దదౌ.

స మ స్త్యా.

ఏకదా భోజరానోఽన్తర్గృహే భోగాహా స్తుల్యగుణా శ్చతస్సో నిజాన్జనా
అపశ్యత్. తాను మన్తలేశ్వరపుత్త్వాన్తం పద్మావత్యా మృతున్నానమ్, అన్జరాజపుత్త్వాన్తం
చన్ద్రముఖ్యాం క్రమప్రాప్తిం, కమలనామ్నాన్తం చ ద్యూతపరిజయల్భప్రాప్తిమ్, అ
గ్రమహిష్యాం చ లీలాదేవ్యాం దూతీముఖే నాహ్వనం చ. ఏవం చతురో గుణాన్ దృ
ష్ట్వా తేషు గుణేషు న్యూన్యాధికభావం రాజా కృచిన్తయత్. తత్ర సర్వత్ర దాక్షి

ణ్యనిధీ రాజరాజః శ్రీభోజ సుల్యభావేన ద్విత్రఘటికాపగ్యంతం విచిత్త్య విశేషానవ
ధారణేన నిద్రాం గతః. ప్రాత శోఛితాయ కృతాహ్నికః సభా మగాత్. తత్ర చ సిం
హాసన మలంకర్యాణః శ్రీభోజః సకలవిద్వత్కృతవిమంజులముడ్డనం కాలిదాస మాలోక్య 'సు
కవే, ఇమాం తస్మిన్ కురోసతురీయచరణరూపాం సమస్యాం శృణ్వ' తుక్త్వా 'అప్రతి
పత్తిమూఢమగసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః' ఇతి పతి త్వాహ 'సుకవే, ఏతత్సమస్యా
పూరణం కు ర్వ' తి. తతః కాలిదాస స్తస్య హృదయం కరతలామలకవత్ పశ్యత్ త్ర్య
క్షురాధికచరణ త్రయవిశిష్టాం తాం సమస్యాం పఠతి:

న్నాతా తిపతి కు న్తలేశ్వరసుతా, వారోఽగ్గరాజస్వసు,
దూయతే రాత్రి రియం జితా కమలయా, దేవీ ప్రసా ద్యాధునా,
ఇత్యన్తఃపురసుద్దరీజనగుణే న్యూ నాదికం ధ్యాయతా
దేవీ నాప్రతిపత్తిమూఢమగసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః.

తదా రాజా స్వహృదయ మేవ భ్లాతవతః కాలిదాసస్య పాదయోః పఠతి స్త. కవిమ
న్దలం చ చమత్కృత మజాయత.

ఏకదా రాజా ధారానగ రే విచరన్ క్వచిత్ పూర్ణకుమ్భం ధృత్వా సమాయా న్తీం
పూర్ణచంద్రాగినాం కాశ్చి ద్దృష్ట్వా, తత్కుమ్భజలే శబ్దం చ కచ్చిన శ్రుత్వా, 'నూ
న మేతన్యోః కర్మాగ్ర షోఽయం ఘటో రతికూజిత మివ కూజతీ' తి మన్యమానః, స
భాయాం కాలిదాసం ప్రాహ 'కూజితం రతికూజిత మి' తి. కవి రాహ:

విదధ్యే సుముఖే రక్తే నితమ్బాపరి సంస్థితే
కామిన్యాశ్లేష్టసుగళే కూజితం రతికూజితమ్.

తదా తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షగలతుం దదౌ, ననామ చ.

ఏకదా నర్మదానద్యాం కుత్రచిన్నహదే బాలకైః శిలాఖణ్డైః ఈషదభ్య్రిష్టాక్ష
రః కష్ట ద్దృష్టుః. తై శ్చ 'ఇద మత్ర లిఖిత మివ కిశ్చి ద్భాతి, నూన మిదం రాజనికటం
నేయమ్.' ఇతి నిశ్చిత్య భోజనదసి సమానీతమ్. త దాకర్ణ్య భోజః ప్రాహ 'పూర్వం
భగవతా హనుమతా శ్రీమద్రామాయణం కృతమ్. త దత్ర ప్రాదే ప్రక్షేపిత మితి శ్రుత
మస్తి. తతః కి మిదం లిఖిత మి త్యవశ్యం విచార్య మి' తి లిప్తిజ్ఞా నాకార్య జతుప
రీక్ష యాక్షరాణి పరిజ్ఞాయ పఠతి. తత్ర చరణద్వయ మానుపూర్వాగ్ని ల్లభమ్:

అయి ఖలు విషమఃపురాకృతానాం భవతిహి జన్మఘ కర్తృణాం విపాకః

తతో భోజః ప్రాహ 'ఏతస్య పూర్వాగ్ధం కథ్యతా మి' తి. భవభూతి రాహ:

క్వ ను కల మకలజ్గు మాయతాక్ష్యోః క్వ చ రజనీచరసంగమాపవాదః.

తతో భోజ స్తత్ర ధ్వనిదోషం మన్వాన స్త దేవ పూర్వాగ్ధ మన్యథా పఠతి స్త:

కృ జనకతయా కృ రామజాయా కృ చ దశకన్ధరమన్దిరే నివాసః.

తతో భోజః కాళిదాసం ప్రాహ 'సుకవే, త్వ మపి కవిహృదయం పఠే'తి. స ఆహః

శివశిరసి శిరాంసి యాని రేజః శివ శివ తాని లుతన్తి గృధ్రపాదైః;

ఐయి ఖలు విషమః పురాకృతానాం భవతి హి జన్మభు కర్తృణాం విపాకః.

తత స్తస్య శీలాఖిలాస్య పూర్వపుటే జతుశోధనేన కాళిదాసపతిత మేవ దృష్ట్య రాజా భృశం తుతోష.

బ్రహ్మరాక్షసః.

కదాచి దోషజేన విలాసార్థం నూతన గృహోన్తరం నిర్మితమ్. తత్రగృహోన్తరే గృహప్రవేశాత్ పూర్వ మేవ కన్పి ద్బ్రహ్మరాక్షసః ప్రవిష్టః. స చ రాత్రౌ తత్రయే వసన్తి తా౯ భక్షయతి. తతో మాన్త్రికా౯ సమాహూయ తదచ్ఛాటనాయ రాజాయతే స్త. స చ ఆగచ్ఛ స్నేహమాన్త్రికా నేవ భక్షయతి. కిం చ స్వయం కవిత్యాదికం పూర్వాభ్యస్త మేవ పఠ తివతి. ఏనం స్థితే త త్రౌన రక్షసి, రాజాకథ మస్య నివృత్తి రితి వ్యచిన్తయత్. తదా కాళిదాసః 'దేవ, నూన మయం రాక్షసః సకలతాస్త్ర ప్రవీణః సుకవి శ్చ భాతి. అతి స్త మేవ తోషయిత్వా కార్యం సాధయామ. మాన్త్రికా స్తిస్త్వం. మమ మన్త్రిం ప శ్యే' త్యుక్త్వా స్వయం తత్ర రాత్రౌగత్వా శేతే స్త. తతః ప్రథమయామే బ్రహ్మరాక్షసః సమాగతః. స చాపూర్వం పురుషం దృష్ట్య ప్రతియామ మేకైకాం సమస్యాం పాణినిసూత్ర మేవ పఠతి. యే నోత్తరం తద్భద్రయగతం నోక్తం త 'మయం న బ్రాహ్మణోఽతో హస్తవ్య' ఇతి నిశ్చిత్య హన్తి. తదానీ మపి పూర్వవ 'దయ మపూర్వః పురుషః, అతో మయా సమస్యా పఠియా,'న చే ద్వక్తి సన్మక ముత్తరం తస్యాః, తదా హస్తవ్య' ఇతి బద్ధ్యా పఠతి 'సర్వస్య దేవ' ఇతి. తదా కాళిదాసః ప్రాహ 'సుమతికుమతీ సంపదాపత్తి పేతూ.' ఇతి. తతః స గతః పున రపి ద్వితీయయామే సమాగత్య పఠతి 'వృద్ధో యూనా' ఇతి. తదా కవి రాహ 'సహ పరిచయాత్ త్యజ్యతే కామినీభిః.' ఇతి. తృతీయే యామే స రాక్షసః పునః సమాగత్య పఠతి 'ఏకో గోత్రే' ఇతి. తతః కవి రాహ 'ప్రథవతి పుమా౯ యః కుటుమ్బం బిభర్తి.' ఇతి. తత శ్చతుర్థయామే ఆగత్య స రాక్షసః పఠతి 'స్త్రీ పుంవ చ్చ' ఇతి. తతః కవి రాహ 'ప్రథవతి యదా తద్ధి గేహం వినప్తమ్.' ఇతి. తతః స రాక్షసో యా మచతుష్టయే స్వాభిప్రాయ మేవ జ్ఞాత్వా తుష్టః ప్రభాతసమయే సమాగత్య త మాన్త్రిక్య ప్రాహ 'సుమతే. తుష్టోఽస్మి, కిం త వాభీష్టమి' తి. కాళిదాసః ప్రాహ 'భగవ స్నేతద్భవం విహ యాన్యత్ర గస్తవ్యమి' తి. సోఽపి త థేతి గతః. అనన్తరం తుష్టో భోజః కవిం బహుమానితవా౯.

మల్లినాథకవిః.

ఏకదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే సకలభూపాలఃకోమణో, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహః 'దేవ దక్షిణదేశాత్ కోఽపి మల్లినాథనామా కవిః కాపీనావశేషో ద్వారి వర్తతే.' రాజా ప్రవేశయే త్యాహ. కవి రాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా రాజాజ్ఞయోపవి శ్యాహః

శాగో భాతి మదేన, ఖం జలధరైః, పూర్ణేంద్రనా శర్వరీ,
శీలేన ప్రమదా, జవేన తురగో, నిత్యోత్సవై మణ్డిరమ్,
వాణీ వ్యాకరణేన, హంసమిథునై ర్నద్యః, సభా పండితైః,
సత్కుత్స్త్రిణా కులం, త్వయా వసుమతీ, లోకత్రయం భానునా.

తతో రాజా ప్రాహః 'విద్యౌ, త వోద్దేశ్యం కిమ్?' కవి రాహః

అమ్బు కుప్పలి న మయా న తయా ; సా చాపి నామ్బుయా న మయా ;

అహ మపి న తయా న తయా; వద రాజౌ, కస్య దోషోఽయమ్ ?

రాజా చ దారిద్ర్యోదోషం జ్ఞాత్వా కవిం పూర్ణమనూరథం చకార.

కవిశేఖరః.

ఏకదా ద్వారపాల ఆగత్య రాజానం ప్రాహః 'దేవ, కవిశేఖరో నామ మహా కవి ద్వారే వర్తతే.' రాజా, ప్రవేశయే త్యాహ. తతః కవి రాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా పఠి:

రాజౌ దౌవారికా దేవ ప్రాప్తవా న స్తి వారణమ్ ;

మదవారణ మిచ్ఛామి త్వతోఽహం జగతిపతే.

తదా ప్రాశ్నాఖ స్త్రిష్టౌ రాజాఽ తిసంతుప్త స్తం ప్రాగ్దేశం సర్వం కవయే దత్తం మత్వా దక్షిణాభిముఖోఽభూత్. తతః కవి స్పృహంతి 'కి మిదం రాజా ముఖం పరావృత్య మాం న పశ్య తీ' తి. తతో దక్షిణదేశం సమాగ త్యాభిముఖః కవిః పఠి:

అపూ ర్వేయం ధనుర్విద్యా భవతా శీత తా కథమ్ ?

మార్గణౌఘః సమయాతి, గుణో యాతి దిగ్మరమ్.

తతో రాజా దక్షిణదేశ మపి మనసా కవయే దత్త్వా స్వయం ప్రత్యక్షుభోఽభూత్.

కవిస్త త్రాగత్య ప్రాహః

సర్వజ్ఞ ఇతి లోకోఽయం భవంతం భాషతే మృషా ;

పద మేకం న జానీషే వస్తుం నాస్తీతి యాచకే.—

తతో రాజా త మపి దేశం కవే దక్షతం మ త్యోద్యుభోఽభూత్. కవి స్త్రా
ప్యోగత్య ప్రాహ:

సర్వదా సర్వభోఽసీతి మిథ్యా త్వం కథ్యసే బుద్ధైః,

సారయో లేభిరే పృథం, న వక్షః పరయోషితః.

తతో రాజా సర్వాం భూమిం కవే దక్షతాం మ త్వా, ఉ త్త్యతిస్త. కవి శ్చ తదభి
ప్రాయ మజ్ఞాత్వా పున రాహ:

రాజే, కనక ధారాభి స్త్యయి సర్వత్ర వహతి,

అభ్యాగచ్ఛత్ప్రసంఘస్మే మయి నాయాన్తి బిద్వహః—

తదా గా జాన్తఃపురంగత్వా లీలాదేవీం ప్రాహ 'దేవి, సర్వం రాజ్యం కవయే దత్తమ్.

తత స్తపోవనం మయా స హాగచ్ఛే' తి.

అస్మిన్మనసరే విద్వాన్ ద్వారినిగచ్ఛన్ బుద్ధిసాగరేణ ముఖ్యామాత్యేన పు
ష్టః 'విద్వాన్, రాజ్ఞా కిం దత్త మి' తి. స ఆహ 'న కి మ సీ' తి. త దామాత్యః
ప్రాహ: 'త త్రోక్తం శ్లోకం పఠ.' తతః కవిః శ్లోక చతుష్టయం పఠతి. అమాత్య స్త
తః ప్రాహ 'సుకవే, తవ కోటిద్రవ్యం దీయతే. పగం రాజ్ఞాయ త్తవ దత్తం భవతి,
తత్ పున విక్రీయతా మి' తి. కవి స్తథా కరోతి. తతః కోటిద్రవ్యం దత్త్వా కవిం
ప్రేష్య, అమాత్యో రాజనికట మాగత్య తిష్ఠతి స్త. తదా రాజా చ త మాహ 'బుద్ధి
సాగర, రాజ్య మిదం సర్వం దత్తం కవయే. పత్నీభిః సహ తపోవనం గచ్ఛామి. తత్ర
తపోవసే త వాపేక్షా యది, మయా స హాగచ్ఛే' తి. తతోఽమాత్యః ప్రాహ 'దేవ,
తేన కవినా కోటిద్రవ్యమాత్యేన రాజ్య మిదం విక్రీతమ్. కోటిద్రవ్యం చ విదుషే ద
త్తమ్. తతో రాజ్యం భవదీయ మేవ భుక్తవ్యే' తి. తదా రాజా చ బుద్ధిసాగరం
విశేషేణ సమ్మనితవాన్.

గోపకన్యా.

అన్యదా రాజా మృగయారసే నాటవీ మటన్ లలాటస్తపే తపసే దూనదేహః
పిపాసాపర్యాకుల స్తురగ మారుహ్య ఉదకాశీం నికటతటభువ మటన్ త దలభ్యా
పరిత్రాన్తః కస్యచి న్నహతరో రథస్తా దుపవిష్టః. తత్ర కాచి గ్లోపకన్యా సుకుమారమ
నోజ్ఞసర్వాగ్నే యదృచ్ఛయా ధారానగరం ప్రతి తక్రం విక్రేతుకామా త్రకభాష్ట్ర ము
ద్వహన్తీ సమాగచ్ఛత్. తా మాగచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా రాజా పిపాసావశా దేతదాభిజ్ఞం
పేయం చేత్ పిపా మీతి బుద్ధ్యాఽపృచ్ఛత్ 'తరుణి, కిం వహ సీ' తి. సాచ తం ముఖ
త్రయా భోజం మత్వా తత్ప్రపాసాం చ జ్ఞాత్వా తస్మిన్మావలోకనవశా చ్ఛమైరూపే
ణాహ:

హిమకుండశశిద్యుతి శఙ్ఖనిధం పరిపక్వకపిత్థసుగంధిగం
యువతీకరనిర్మళితం మధితం పిబ హే నృప సర్వరుజాపహరమ్.

రాజా త చ్చ తక్రం పితౄ తుప్త స్తాం ప్రాహ 'సుభృ, కిం త వాభీష్ట మి' తి. సా
చ కిచ్చిదాపిష్కృతియావనా మదనపరవశా మోహోపలనయనా ప్రాహ: "దేవ, మాం
క న్యా మే వావేహి.

ఇన్ద్రం కైరవి ణీవ, కోకపట లీ వామౌజినీవల్లభం,
మేఘం చాతకమణ్డ లీవ, మధుపశ్రే ణీవ పుష్పవ్రజమ్,
మాకన్దం పికసున్ద రీవ, రమ ణీ వాత్తేశ్వరం ప్రోషితం,
చేతోవృత్తి రియం సదా నృపవర త్వాం ద్రుప్త ముత్కృణ్తే."

రాజా చమత్కృతః ప్రాహ 'సుకుమారి, త్వాం లీలాదేవ్యా అనుమత్యా స్వీకుర్తు' ఇతి.
ధారానగరం నీత్వా తాం త కైవ స్వీకృతవాం శ్చ.

సమస్యా.

కదాచిత్ రాజాభిషేకే మదనశరసీడితాయా మదిరాత్యైః కకతలగళితో హి
మకలశః సోపానపక్తిస్థు గట స్నేహ సపాత. తతో రాజా సభాయా మాగత్య కాళి
దాసం ప్రాహ "సుకవే, ఏతాం సమస్యాం పూగయః—

టంటంట టంటంట టంటంట టంటమ్."

తదా కాళిదాసః ప్రాహ:

రాజాభిషేకే మదవిహ్వాలాయా
హస్తా చ్చుత్తో హేమఘటో యువత్యాః
సోపానమార్గేషు కగోతి శబ్దం
టంటంట టంటంట టంటంట టంటమ్.—

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞాత్వాఽత్తుగలతుం దదౌ.

భుక్కుణ్ణనామాచోరః.

అన్యదా సింహాసన మలంకర్యాణే శ్రీభోజే కశ్చన చోర ఆగత్తుకై రాజనికటం
నీతః. రాజా తం దృష్ట్వా కోఽయ మి త్యప్పచ్ఛత్. తదా ఆగత్తుకాః ప్రాహుః 'దేవ,
అనేన కుమార్భులేన కన్తిం చి ద్వేశ్యాగృహే ఖాతపాతమాగేణ ద్రవ్యా నియమహృతా
నీ' తి. తదా రాజా ప్రాహ 'అయం దణ్డనీయ' ఇతి. తతో భుక్కుణ్ణోనామ స చోరః
ప్రాహ:—

భట్టి గుప్తో భాగవి శ్చాఽపి నష్టో
భిక్షు గుప్తో భీమసే నూఽపి నష్టః

భుక్కుణ్డోఽహం భూపతి స్త్వం హి రాజక

భబ్భావశ్యా మక్షకః సన్నివిష్టః.

తదా రాజా ప్రాహ: 'భో, భుక్కుణ్డో గచ్ఛ, యథేచ్ఛం విహర.'

కదాచి దోష్టో మృగయాపర్యాకులో వనే వివిరక్తః పశ్రమావిష్టహృదయః
కశ్చి త్రటాక మాసాద్య స్థితవాక్, శ్రమాత్ ప్రసుప్తః. తతోఽపరపయోనిధికుమారం
గతే భాస్కరే,

త త్రై వాగోరత నిశా తస్య గాఢః సుఖప్రదా

చిచ్ఛిచ్ఛిక్ర రా న్ద స మై హ పరికిన్దరా.

ప్రత్యూష సమయే నగరం ప్రతి ప్రస్థితో రాజా చరమగిరినితమ్బలమ్బమానం శశాంజుభిమ్బ
మాలోక్య సవతుహలః సభా మాసాద్య సమీపస్థాక్ కవీంద్రాక్ నిరీత్య సమన్యా
మేతా మవదత్: 'చరమగిరినితమ్బే చంద్రిభిమ్బం లలమ్బే.'

తతో దణ్డే ప్రాహ: 'చలతి శిశువాతే మన్దమన్దం ప్రభాతే.'

తతః కాలిదాసః ప్రాహ:

'యువతిజనకదమ్బే నాథముక్తోఽస్థిమ్బే,

చరమగిరినితమ్బే చంద్రిభిమ్బం లలమ్బే.

తతో రాజా సర్వా సపి సమ్మనితవాక్. తత్ర కాలిదాసం విశేషతః పూజితవాక్.

భోజ స్వాస్వస్థతా.

అథ కదాచి దోష్టో నగరా ద్భహి నిగ్గతో నూతనేన త్రికాకామ్భసా బాల్య
సాధితకపాలశోధనాది చకార. తన్మూలేన కశ్చన శఫరశాబః కపాలం ప్రవిష్టో వికటక
రోటికానికటఘటితో న నిగ్గతః. తతో రాజా స్వపురీ మవాప. త దారభ్య రాజ్ఞః కపా
లవేదనా జాతా. తత స్తత్రతైశ్చ భివగ్వరైః సమ్యక్చికిత్సి తాపి న శాస్తాః ఏవ
మహర్షిశం నితరా మస్వస్థే రాజ్ఞి, అమానుషవిదితేన మహాకోగేన,

తౌమతౌమ మభూ ద్వపు గతసుఖం హేమన్తకారేఽబ్జన,

ద్వక్త్రిం నిగతకాన్తి రాహువదనాక్రాన్తేన్ద్రబిమ్బాపమమ్,

చేతః కార్యపదేషు తస్య విముఖం క్షీబస్య నారీ ప్షివ,

వార్ధిః పూణాతరో బభూవ విపినే శుష్కే శిఖావా నివ.

ఏవ మతీతే సంవత్సరేఽపి కాలే, న కే నాపి నివారితస్తద్గదః. తతః శ్రీభోజో
నానావిధసమయాపధగ్రసపరో దుఃఖితమనాః సమీపస్థం శోకసాగరనిమగ్నం

బుద్ధిసాగరం కథ మపి సంయతాతు రా మువాచ వాచమ్: బుద్ధిసాగర, ఇతః పర మ
 స్తద్విషయే న కోఽపి భిషగ్వరో వసతి మాతమోతు. బాహూబి భేషజకోశాన్ నిఖి
 లాన్ ప్రోతసి నిర స్వాగచ్ఛ. మమ దేవసమాగమసమయః సమాగత ఇతి. తచ్ఛ్రు
 త్వా సర్వేఽపి పౌరజనాః కవయ శ్చ అవరోధసమాజా శ్చ విగళదప్రాసారనయనా
 బభూవుః. తతః కదాచి ద్వేషభాయాం పురందరః సకలమునిబృహదుభయస్థం వీణామునిమా
 హ 'మునే, ఇదానీం భూలోకే కా నామ వా తే' తి. తతో నారదః ప్రాహ 'సుర
 నాథ, న కి మ ప్యాశ్చర్యమ్. కిం తు ధారానగరవాసీ శ్రీభోజధూపాలాః రోగసిడితో
 నితరా మస్వస్థో వర్తంతే. సతస్య రోగః కే నాపి న నివారితః. త దనేన భోజస్పృహ
 లేన భిషగ్వరా అపి స్వదేశా నిష్కాగ్నితాః. వైద్యశాస్త్ర మపి అన్యత మితి నిరస్త
 మి' తి. ఏత దాకణ్యం పురుషాతః సమీపస్థా నాసత్యా పిద మాహ 'భోః స్వర్వై
 ద్యో, కథ మన్యతం ధన్వంతరీయం శాస్త్రమ్?' తదా తా వాహతు రమరేశమ్ 'దేవ, న
 వ్యతీక మిదం శాస్త్రమ్. కిం త్వమరవిదితేన రోగేణ బాధ్యతేఽసౌ భోజ' ఇతి.
 ఇద్ద్రేః—'కోఽసా వవాగ్యో రోగః? కిం శవతోర్విదితః?' తత స్తా వ్రాచతుః 'దేవ,
 కపాలశోధనే కృతే భోజేన, తదా ప్రపిప్లవ సాక్షిః. తన్మతోఽయం రోగ' ఇతి.
 తదా ఇద్ద్రేః స్తయమానముఖః ప్రాహ 'త దిదానీ మేవ యువాభ్యాం గస్తవ్యమ్. న
 చే దితః పరం భూలోకే భిషక్పాస్త్ర స్వాసిద్ధి ర్భవేత్. స ఖలు సాస్వతీలీలాసస్య
 నికేతనమ్. శాస్త్రాగ్రణా ముద్యతాఽచే' తి. తతః సురేంద్రాదేశేన నా పుభా వపి భృత
 ద్విజన్తవేషా ధారానగరం ప్రాప్య ద్వారస్థం ప్రాహతుః 'ద్వారస్థ, శ్రీభోజాయ
 విజ్ఞాపయ, ఆవాం భిషక్, కాశీదేశా దాగతా. తే నాన్యతమి త్యగీకృతం వైద్యశాస్త్ర
 మితి శ్రుత్వా తత్ప్రతిస్థాపనాయ తద్రోగనివారణాయ చే' తి. తతో ద్వారస్థః
 ప్రాహ 'భో విప్రా, న కోఽపి భిషక్ప్రవరః ప్రవేశితవ్య ఇతి గా ధ్నోక్తమ్. రాజాతు
 కేవల మస్వస్థః. నాయ మనసరో విజ్ఞాపన నేత్ర' తి. తస్మిన్ క్షణే కార్యవశా ద్బహి ర్ని
 గతరో బుద్ధిసాగర స్తౌ దృష్ట్వా, కా శవ స్తావిత్యపుచ్చత్. తత స్తౌ యథాగత మూ
 చతుః. తతో బుద్ధిసాగరేణ తా రాజ్ఞః సమీపం నీతా. తతో రాజా తా వవలోక్య,
 ముఖ్యేయా అమామసా వితి బుద్ధ్యా, ఆభ్యాం శక్యతేఽయం రోగో నివారయతు మితి
 నిశ్చిత్య, తా బహుమానితవాక్. తత స్తా వ్రాచచతుః 'రాజన్, న భేతవ్యమ్. రోగో
 నిగతః. కిం తు కుత్రచి దేకాస్తే త్వయా శివితవ్య మి' తి. తతో రాజ్ఞాప తథాకృత
 మ్. తత స్తా వపి రాజానం మోహదూర్జిత మోహయిత్యా రోగిపాలముద్ధా ట్క తత్క
 రోటికాపుటే స్థితం శఫరకులం గృహీత్వా, క స్తింపి ద్భావనే నిశ్చిప్య, సంధానకర
 జ్యో కపాలం యథావ దాగవయ్య, సంజీవిన్యా స తం జీవయిత్వా తస్మై త దదధ్య
 యతామ్. తదా త ద్దృష్ట్వా రాజా విస్మితః కి మేత దితి తా ప్పునవాక్. తదా తా వ్రా

చతుః 'రాజ' త్వయా బాల్యా దాగభ్య పరిచితకపాలశోధనతః సంప్రాప్త మిద మి'తి. తతో రాజా తా వ్యసా మత్వా తచ్ఛోధనార్థ మిపుచ్చత్ 'కి మస్తాకం పథ్య మి'తి. తత స్తా పూచతుః.—

అశీతే నామ్భసా స్నానం, పయఃపానం, వయస్ స్త్రియః,

ఏత ద్యో మానుషాః పథ్యమ్, ఇతి.

తత్రాస్తరే రాజా మధ్యే మానుషా ఇతి సంబోధనం శ్రుత్వా 'వయం చే న్మానుషాః, కాయవా మి'తి తయో హాస్తో యుడితి స్వహస్తాభ్యా మగ్రహీత్. తత స్తత్ తుణ ఏవ తా వస్తరధత్వామ్, బ్రువంతా వేవ 'కాలిదాసేన పూరణీయం తురీయచరణ మి'తి. తతో రాజా విస్తీతః సర్వా నాహూయ తద్వృత్త ముబవీత్. త చ్చుత్వా సర్వేఽపి చమత్కృతాః విస్తీతా శ్చ బధూవుః. త త్కాలిదాసేన తురీయచరణం పూరితమ్:

'స్త్నిగ్ధ ముష్ణం చ భోజనమ్' ఇతి.

తతో భోజోఽపి కాలిదాసం లీలామానుషం మత్వా పరం సమ్మానితవాక్. అథ ప్రతిదినం సంజాతకన్దశత్యాన్ని వశవృధే ధారాధశః కృష్ణేతగపక్ష చంద్ర ఇవ.

మల్లినాథః.

తతః కదాచి త్సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే, కాలిదాసభవధూవిదగ్ధిబాణ మయూరవరయచిప్రభృతికవివలలిలకాలంకృతాయాం సభాయాం, ద్వారపాల ఏత్యా నా 'దేవ, కష్టిత్ కవి ద్వారా రి తిష్ఠతి. తే నేయం ప్రేషితా గాథాసనాథా చీటికా దేవసభాయాం నిక్షిప్యతా మి'తి. రాజా తాం గృహీత్వా వాచయతి.

కాచి ద్బాలా రమణసలిం ప్రేషయన్తీ కరణ్డం

దాసీహస్తాత్ సభయ మలిఖ ద్వ్యాశ మ సోపరిష్టాత్

గారీకాన్తం పవనతనయం చమ్మకం చాత్రభావం

పుచ్చ త్యాశోన్య నిపుణలిలకో మల్లినాథః కవీంద్రః.

త చ్చుత్వా సర్వాపి విద్యత్పరిష చ్చమత్కృతా. తతః కాలిదాసః ప్రాహ 'రాజ' మల్లినాథః శిష్య మాకాగమిత్య' ఇతి. తతో రాజాదేవా ద్వారపాలేన ప్రవేశితః స కవీ రాజాసం స్యస్తీ త్యుక్త్యా తదాఙ్గా యోపపిష్టః. తతో రాజా ప్రాహ తిం కవీంద్రమ్: 'విద్యక్, మల్లినాథక వే, సాధు రచితా గాథా.' తదా కాలిదాసః ప్రాహ: 'కి ముచ్యతే సా ధ్యతి? దేవాస్తరగతకాన్తాయా శ్చారిత్రవర్ణనేన శ్లాఘనీ యాస్తి, విశేషత స్తత్తద్భావప్రతిభటవర్ణనేన.' తదా భవధూతిః ప్రాహ 'విశిష్యతే ఇయం గాథా పత్తికశ్లోద్యానవైరిణో వాతాత్తజస్య వర్ణనా ది'తి. తతః ప్రీతేన రాజా తస్మై సువర్ణానాం లక్ష్మం పచ్చ గజా శ్చ దశ తురగా శ్చ దత్తాః. తతః ప్రీతో విద్యాక్ స్తాతి రాజానమ్:

దేవ భోజ తవ దానజరామైః సోఽయ మద్ధి రజ నీతి విశత్కే,
అన్యథా తదృదితేషు శిలాగోభూయహేషు కథ మిద్భృతదానమ్?
తతో లోకోత్తరం శ్లోకం శ్రుత్వా రాజా పున రపి తస్మై లక్షత్రయం దదౌ. తతో లి
ఖతి స్త భాష్టారికో ధర్మపక్ష్యైః

శ్రీతః శ్రీభోజభూషః సదసి విరహిణీ గూఢనర్మోక్షపద్యం
శ్రుత్వా హేమ్యం చ లక్షం దశ చ సుతురగాఙ్ పఞ్చ నాగా నయచ్ఛత్;
పశ్చాత్ త త్రైవ సోఽయం వితరణగూఢో వణనాత్ ప్రీతచేతా
లక్షం లక్షం చ లక్షం పున రపి చ దదౌ మల్లినాథాయ తస్మై.

భోజస్య చరమగ్రంథః.

తతః కదాచి ద్భోజరాజః కాలిదాసం ప్రాపః 'సుకవే, త్వ మస్మాకం చరమ
గ్రంథం పఠ.' తతః క్రుష్ణో రాజానం వినిద్య కాలిదాసః తుణేన తం దేశం త్యక్త్వా విలా
సవత్వా సహ ఏకశిలానగరం ప్రాప. తతః కాలిదాసవియోగేన శోకామల స్తం కాలి
దాసం మృగయితుం రాజా కాపాలికవేషం ధృత్వా క్రమేణ ఏకశిలానగరం ప్రాప.
తతః కాలిదాసో యోగినిం దృష్ట్వా తం సామపూర్వం పప్రచ్ఛ 'యోగిఁ క్త్ర తే స్థి
తి రి' తి. యోగీ వదతి 'సుకవే, అస్మాకం ధారానగరే వసతి రి' తి. తతః కవి రాహుః
'తత్ర భోజః ఘోరీ కిమ్?' తతో యోగీ ప్రాప 'కిం మయా చ వక్తవ్యమ్' తి. తతః
కవి రాహు 'తత్ర వార్తాంతికయోఽస్తి చేత్ సత్యం కథయేతి. తదా యోగీ ప్రాప
'భోజో దివం గతి' ఇతి. తతిః కవి ధూమా నిపత్య ప్రలపతి 'దేవ, త్వం వినాఽ
స్మాకం తుణ మపి భూమా న స్థితిః, అత స్త్వత్సమీప మహ మాగచ్ఛామి.' ఇతి కాలి
దాసో బహుశో విలప్య చరమశ్లోకం కృతవాఙ్:

అద్య ధారా నిరాధారా, నిరాలమ్బా సరస్వతీ,

పక్షితాః ఖడ్గితాః సర్వే, భోజరాజే దివం గతే.

ఏవం యదా కవినా చరమశ్లోక ఉక్తస్త దైవ స యోగీ భూతరే విసంజః పపాత. త
తః కాలిదాస స్తథావిధం త మవలోక్య, ఆయం భోజ ఏ వేతి నిశ్చిత్య 'మహారాజ;
తత్రభవతా వఞ్చిగోఽస్మి' త్యభిధాయ యుడితి తం శ్లోకం ప్రకారాన్తరేణ పపాత:

అద్య ధారా సదాధారా, సదాలమ్బా సరస్వతీ,

పక్షితా మగ్ధితాః సర్వే, భోజరాజే భవం గతే.

తతో భోజస్త మాలిఙ్గ్య ప్రణామ. తత ఉభౌ ధారాపురం యయతుః.

శ్రీ భోజమహారాజ చరిత్రం సంపూర్ణమ్.

టి పు గా ము.

ప్రబంధః=కథ. ధారా=ధారాపట్టాముయొక్క. సింధులసంజ్ఞః=సింధులుండను పేరుగల. సమజని=పుట్టెను. పఞ్చకర్షణః=అయిదేండ్లవాడు. జరామ్=ముసలితనమును. అమాత్యాక్=మంత్రులను. అనుజమ్=తమ్ముని. ముజ్జామ్=ముంజాని, (పేరు). ఆలోక్య=వీక్ష్య=చూచి. అపహాయ=వదలిపెట్టి. మారయిష్యతి=చంపగలడు. వంశోచ్ఛేదః=వంశనాశము...లోభః=ఆశ. ప్రతిష్ఠా=ఉనికిపట్టు. ప్రసూతిః=తల్లి. జనకః=పుట్టించునది. ప్రవర్తతే=కలుగును. విచక్షణః=పండితుడు. సుహృత్తమమ్=ఉత్తమన్నేహితుని. ...ఉత్సక్తే=లోడయిండు. అత్త జమ్=కుమారుని. ముమోచ=వదలెను...దివంగతే=స్వర్గమునకు పోగా. సంపత్తిః=సంపద. వ్యాపారముద్రాయాః=ఉద్యోగపు మొహరునుండి. పదే=అధికారమందు...పారగః=అవతలిగట్టును పొందినవాడు అనగా సంపూర్ణ పండితుడు. వక్తి=చెప్పచున్నది. పృచ్ఛ=అడుగుము.

ప్రకాశ్యా=ప్రకటింపఁదగినది. ప్రతార్యతే=వంచింపఁబడును.

2. పు. అమామ్భావముద్రయా=అహంకారముచేత. అభిజ్ఞానాని=చిహ్నములను. తుతోఽ=సంతోషించెను. ఖచిత=చెక్కిన. ఉపవేశ్య=కూర్చుండఁబెట్టి.

సూతే తి.—విద్యా=చదువు, సూతేవ (సూతా ఇవ)=తల్లివలె, రక్షతి=కాపాడును, పితేవ=పితాఇవ) తండ్రవలె, హితే=హితమయినదానియందు, నియుక్తే=నెక్కిల్లును, (కిం)చ=చుటియు, కాన్తేవ=ప్రియవలె, భేదమ్=దుఃఖమును, అపనీయ=పోగొట్టి, అభిరమయతి=క్రీడింపఁజేయును, కించ=చుటియు, కీర్తిమ్=యశస్సును, దిక్షు=దిక్కులయందు, వితసూతి=విస్తరించును, లక్ష్మీమ్=సిరిని, తనోతి=చేయును, కల్పలతేవ=కల్పవల్లివలె, కిం కి న సాధయతి=ఏలమేమి సాధింపదు. విద్యవలన సకలశ్రేయములును కలుగును అని భా.

ఆజానేయాక్=ఉత్తమజాతి గుఱ్ఱములను. ఆసీనః=కూర్చున్న. జన్మపత్రికామ్=జాతకమును. విధేహి=చేయుము (చెప్పము). అధ్యయన=పాఠ. ఆనీతవ్యః=తేలుదవలసినవాడు. కాతుకాత్=కుతూహలముచేత...ఆనాయయామాస=తెప్పించెను. ఆనమ్య=నమస్కరించి. లావణ్య=శోభ చేత. మణ్డలే=సమూహము (నందు). మహీమణ్డలమ్=భూలోకమునకు. నిరూప్య=చూచి. నిరిశ్చ్యే=బ్రహ్మదేవుడు. న అలమ్=సమర్థుఁడు గాడు. ఉదరవృద్ధిః=పొట్టపోసికొనువాడనైన. ప్రేషయ=పంపును.

పఞ్చాశత్ పఞ్చ=ఏఁబది యైదు. వర్షాణి=సంవత్సరములు. స గౌడః=గౌడ దేశముతో అనగా బంగాళముతో కూడిన. దక్షిణాపథః=దక్షిణదేశము అనగా దక్కను దేశము,

విచ్చాయ వదనః=కశాపీనమయిన ముఖముగలవాడు, అనగా వెలవెలబోయిన ముఖము గలవాడు. ప్రేమ్య=పంపి. నిశీథే=అర్ధరాత్రములో. ప్రాసాదమ్=మేడను. ఆసాద్య=పొంది.

తా నీతి.—ఇద్ది గ్రయాణి=ఇంద్రియములు, అవికలాని=దృఢమైనవి, తాని=ఆ మునుపటివే, నామ=పేరు, తదేవ=అమునుపటిదే, బుద్ధిః=తెలివి, అప్రతిహతా=మొక్కవోనిది, సా=మునుపటిదే, వచనమ్=మాట(యు), తదేవ=మునుపటిదే, అగోష్ఠాణా=అగ్ధ=ధనముయొక్క=ఊష్ణాణా=వేడిచేత, విగహితః=త్యజింపబడిన, పురుషః=సరుడు, సోపి=ఆ మునుపటివాడే అయినను, త్విజేన=తుణములో అన్యవన=నేరొకడుగానే, భవతి ఇతి ఏతత్=అగును అనునిది, విచిత్రమ్=వింత.

8. పు. శరీరేతి=(దం.) దేహముపై అపేక్షలేనివాడును నేర్పరియు ప్రయత్నపరుడునుబుద్ధిచేత ఆకంభింపబడిన కార్యముగలవాడును అగువానికి లేదు ఏనియు ఆసాధ్యము.

అనూయ యేతి—భర్తృణామ్=ప్రభువులయొక్క, సంపత్=సిరి, సుహృద్భిః=మిత్రులచేతను, తథా=అట్లే, మన్త్రిగ్భిః=అమాత్యులచేతను, అనూయయా=అనూయచేతను, హతే నైవ=బలాత్కారముచేతనే, సర్వ...రసి-సర్వ=సకలమైన—ఉపాయ=సాధనములు—ఉద్యమైః అపి=ప్రయత్నములు—వీనిచేతను, గృహ్యతే=కైకొనబడుచున్నది.

అతిదాక్షిణ్యేతి.—సంపదః=సిరులు, అతి దాక్షిణ్య యుక్తానామ్=మిక్కిలి మొగమొలమితో కూడుకొన్నవారను, పదే పదే=మాటి మాటికి, శక్తితానామ్=సందేహముగలవారను, పరా...రూణామ్=పర= ఇతరులయొక్క (ఇతరులుచేయునట్టి) అపవాద=నిందకు-భీరూణామ్=వెఱచువారను (అగువారికి), దూరతః=దూరముగా, యన్తి=పోవును. (అతిదాక్షిణ్యదిదోషములుగలవారికి సిరి పట్టుదు.)

ఆదాన స్త్యేతి—క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, అక్రియమాణస్య=చేయబడనటువంటి—ఆదానస్య=పుచ్చుకొనుటయొక్క (యు), ప్రదానస్య=ఇచ్చుటయొక్క (యు), కర్తవ్యస్య=చేయవలసినట్టి, కర్తృణ శ్చ=పనియొక్కయు, సంపదః=సిరులను, కాలః=కాలము, పిబతి=త్రాగివేయును. (ఇచ్చుట పుచ్చుకొనుట, చేయవలసినపని—వీనిని వెంటనే చేయనివానికి సిరి నిలువదు.)

పురస్కృత్య=ముందు ఉంచుకొని. భగింశః=నాశము....స్వల్పస్య కృతే=స్వల్పము కొఱకు. భూరి=విస్తారమును....ప్రశమమ్=నాశనమును. న నయేత్=పొందింపఁజూ. అగ్ల=మంత్రి మిత్రుడు ధనము మొదలయిన రాజ్యాంగములతో....గుప్త=

రక్షింపబడిన. సంహతా అరయః=ఒకటిగా కూడిన శత్రువులు. హస్త న్యస్త ఆత పుత్రస్య = చేత ఉంచుకొనబడిన గొడుగుకలవానికి...యరన్నాని = కీడుగలిగించునవి. సమ వ్యయ ఫలాని=సమమయిన ఖర్చును రాబడియు గలవి.

అభుక్త ఏవ=భుజింపక యే. మన్త్యియత్వా=ఆలోచించి. ఆకారణాయ=పిలుచుటకొఱకు. ప్రాహిణోత్=పంపెను. అవతీగ్య=దిగి. భవనమ్=ఇంటిని. అవలోక్య=చూచి. ప్రణిపత్య=నమస్కరించి....మానమాత్రమ్=సమస్తమునుమాత్రమే.

4. పు. విపినే=అడవిలో. దేవాదేశాః ప్రమాణమ్=ఏలినవారి ఆజ్ఞయే నియామకము. లాలనాత్ =చనవుచేత...పగమ్=మతీయు. పోతః=శిశువు...నృప పుష్కర=రాజశ్రేష్ఠుఁడా....ప్రవృత్తమ్=బరిగిన. వృత్తమ్=వృత్తాంతమును....అవసీం వినా=భూమి లేకుండ, అనఁగా భూమిని పోగొట్టుకొని. వైరిశ్చి=వసిష్ఠునియొక్క....ఉక్త్యా=మాటచేత.

ఉచితమ్=తగినది. జాతమ్=సమూహమును. శరిణిః=పగ్యసానము, ఫలము. అవధాగ్యా=నిశ్చయింపవలసినది. రథస=సాహసముచేత. ఆ విపత్తేః=చావు గాఁక. హృదయ దాహీ=మనస్సును కాలిచ్చినదైన. విసాకః=ఫలము.

ఆసితమ్=కూర్చుండుట. అశితమ్=భోజనముచేయుట. విసృజ్యమ్=నష్టకముగా....ఉల్లోలకల్లోలవస్త్రః=వెద్దకరటుములుగల. పయోధయః ఇవ=సముద్రముల వలె. స్థావయిష్యన్తి=యంచివేయుదురు....కుక్పత=చక్కఁగాఁజేయబడిన. వాత ఆళిః=గాలియొక్క పంక్తి.

5. పు. న యతతే=యత్నింపఁడో. భృత్యపాశకః=సేవకాధముఁడు. అహ గళకుచా=మేఁక మెడ చన్నులు.

దివాకరే లమ్బమానే=సూర్యుఁడు ప్రేలాడుచుండఁగా, అనఁగా సాయంకాలమందు. ఉత్తుజ్ఞ సాధ ఉత్సృక్తో అవతరన్తం కుషితం కృతాన్తమ్ ఇవ= ఉన్నతమయిన మేడయొక్క నైభాగమునుండి దిగుచున్న కోపగించిన యమధన్య రాజును బోలె. సభాసదః=సభ్యులు. స్వాగారిపరిత్రాణాగ్గమ్ = తనయింటికాపుకొఱకు. వజ్ర ఆహతః=పిడుగుచేత కొట్టబడినవాఁడు. ఆవిప్రః = ఆవేంపబడినవాఁడు. గ్రస్తః=పట్టబడినవాఁడు. అధీతమ్=చదివినదానిని. అనైషీత్=కొనిపోయెను. శోణి తేక్షణః=రక్తమువంటి కన్నులుగలవాఁడై. వామ చరణ సాదుకామ్=ఎడమ కాలి వైబాఱును. తాలుదేశే=దవడమీఁద. అపకోశమ్=ఒరనుండి తీసినదానినిగా. మహామాయా=భువనేశ్వరియొక్క.

విక్రోశస్త్రః=ఘోషించుచున్నవారై. హస్తీ=ఏనుగులయొక్క. ఉప్త్రీ=లూట్టిపట్టలయొక్క. వాజి=గజ్జములయొక్క. ప్రశోభీషు=వీధులలో. వేదికాసు=అర

గులయందు. విటక్కేఱు=పంచలలో. భేరి పటహ ముగజ మడ్డక డిడ్డిను నినాద ఆడ మ్మరేణ=భేరి డప్పు మద్దెళ తుడుము రాయిడిగిడిగిడి—వీని ధ్వనియొక్క ఆగ్భటి చేత. అమ్మంగ విడమ్మితమ్ అభూత్=ఆకాశము తిరస్కరింపబడినది ఆయను. అసి భల్ల తోమర ప్రాస పగళు=కత్తి బల్లెము చిల్లకోల ఈటె గండ్రొడ్డలి. కువ్త=ప్రాసవిశేషము.

సావిత్రీసంజ్ఞా=సావిత్రీయను పేరుగలది. జననీ=తల్లి. పిఠాయ=మూసికొని. పితృ వ్యేన=పినతండ్రచేత. మృప్తాః=తుడువబడినవి.

6. పు. స్తోమేన=సమూహముచేత. మలీమనే నధిసి=మలినముయందుండగా ఆకాశము. మార్గజ్ఞ=సూర్యు. దైవత=దేవ. ఉదీరితాయామ్=చెప్పబడఁగా. వ్యాధిప్తః=ఆజ్ఞాపింపబడినది.

ప్రజనమ్=దేశాంతగముపోవుట. నియమనమ్=బంధనము. వృష్టినామ్=యాద వులయొక్క. నిధనమ్=చావు. కారా అగార=చగ సాలయొక్క. కోవా పరిత్రాయతే=ఎవఁడు గక్షించును?

లత్తీతి.—లత్తీ...జః—లత్తీ=శ్రీదేవి—కాస్తుభ=కాస్తుభమణి—పారిజాత = కల్ప వృక్షము—(అనునీమూఁటికి) సహజః=తోడబుట్టినవాఁడు(ను), సుధా అమ్మోనిధేః=పాల సముద్రమునకు, నూనః=కొమరుఁడు (ను), ప్రణ...నా—ప్రణయ=ప్రేమకును—ప్రసాద=అనుగ్రహమునకును—నిధి నా=గనియైన (ఉనికిపట్టయిన), శముఖనా దేవేన=శంభుదేవునిచేత, మూర్ధ్నా=తలచేత (తలయందు), ధృతః=తాల్పబడినవాఁడు(ను), (అయినట్టి), తుపావల్లభః=రేనొర (చంద్రుఁడు), దైవవిహితమ్—దైవ=పురాకృతముచే—విహితమ్=చేయబడిన, మైత్ర్యమ్=మిత్రత్వమును (కృశించుటను), అద్య అపి=ఇప్పు టికిని, సూక్ష్మతి=వదలఁడు. పాషా...భీ—పాషాణ=రాతియందలి—లేఖా=వ్రాతకు—సఖి=చెలియయిన (రాతియందు చెక్కిన—వ్రాతవలె శాశ్వతమయిన), విధిగతిః=బ్రహ్మ (నొసటవ్రాసిన) మార్గము, కేన అన్యేన=ఏయితరునిచేత, విలఘ్నతే=దాటఁబడును.

విక టేతి=(దం.) (వికట=) ఎగుడుదిగుడు (ఉర్వాశ్మమ్=) భూమియందఁ గూడ తిరుగుట, కొండ యెక్కుట, సముద్రమును దాటుట, సంకిలి, గుహలో దూరుట, దైవ పరిపాకము ఎట్లుగాఁ దాటఁదగినది!

అమ్మోనిధి రితి=(దం.) సముద్రము స్థలత్వమును, స్థలము సముద్రత్వమును, ధూళి యొక్క లేశము పర్యతత్వమును, మేరువు మట్టియొక్క లేశత్వమును, గడ్డివజ్రాయుధ త్వమును, వజ్రాయుధము గడ్డియొక్క సామ్యమును, అగ్ని చలకును, మంచు అగ్నిత్వ

మును, పొందు నూ ఎవని యిచ్చచేత, విలాసముయొక్క దుష్టతయొక్క యదృశ్యముల యందు ఆసక్తిగల దేవునికి అతనికి నమస్కారము.

పుటికృత్య=దొన్నె చేసి. జఙ్ఘం ఛరికయా=పిక్కును సురకత్తిచేత...సకరుణమ్=జాలితో. అగ్రజమ్=అన్నను...ఆనుయాలి=వెంబడించును. సమమ్=కూడ.

7. పు. శ్రుతవాక్=వేదముకలవాడైనను....జరా=ముసలితనము. చికిత్సాన్=వైద్యమును....త్రాసః=భయము.

ఘనే=దట్టమయిన. స్ఫురత్ వక్త్రీమ్=ప్రకాశించుచున్న ముఖముగలదానిని. శ్రీమతా=ఏలినవారిచేత. ఆనాయ్య=తెప్పించి.

మాన్దాతేలి=(దం.) మాంధాత కృతయుగమునకు అలంకారమయినవాడు (కృతయుగమునకు అలంకారభూతుడయిన మాంధాతృమహారాజు సయితము) పోయినాడు. సేతువు ఎవనిచేత మహాసముద్రమందు కట్టబడినదో ఎక్కడ ఇతడు దశకంసుని (రావణుని) చవినవాడు? ఇతరులునుంగూడ ధర్మరాజు మొదలయినవారు పోయినారు స్వర్గమునకు. ఓరాజా, కాదు ఒకనితో నైనను కూడ పోయినట్టిది భూమి; (భూమి వారిలో ఒకరితో నైనను గూడ పోయినది కాదు.) నిశ్చయముగా నీతో నచ్చును.

కర...అనిలేన=కమలము నంటి చేతితో వీవబడిన చీరయొక్క అంచుయొక్క గాలిచేత. సంజ్ఞః=తెలిపిగలవాడు...కురరః=గోరవంక. విలపక్=ఏడ్చుచు.

8. పు. కలివయ దినస స్థాయిని=కొలది రోజులు ఉండునది....ఉత్సాహమ్=తీసివేయట. ఉత్తమాగ్ధాత్=శరస్సునుండి. ఆమనన్రి=తలంతురు...విస్తృతిం ప్రజతి=పరాకును పొందునూ. అభిధా ముధా=మాట క్యగము...హిరణ్య=బంగారము. మహీభృతామ్=రాజులకు.

శనై=మెల్లగా. తాత=బాబూ. నిష్కాన్తః=పోయెను. ముహూర్తన=గంట నేపటికి. కర...ణ్డః=కర=చేత-కలిత=ధరింపబడిన-దస్త్రీ=శ్రేష్ఠమయిన యేనుగుయొక్క-దస్త్ర=కోర-దణ్డః=చేతికట్ట గాఁ గలవాడు (ఏనుగుదంతమును కట్టగా చేత ధరించినవాడు), విగ...లాపః=విగచిత=చేయబడిన-ప్రత్యగ్ర=నూతన మయిన-జటా=జడల యొక్క-కలాపః=మొత్తముకలవాడు, కర్పూ...తన్యః=కర్పూర=కపురముతో-కర్మిత్రి=కలుపబడిన-నిశిత=విభూతితో-అనూద్వీర్జిత=పూయబడిన-సకల=సమస్తమైన-తనుః=దేహము కలవాడు, మూర్తిమాక=రూపుగల, మన్దధ ఇవ=మదనునివంటివాడు, స్ఫటి...గళః=స్ఫటిక=స్ఫటికమణులయొక్క-కుణ్డల=కర్ణభూషణములచే-మణ్డిత=అలంకరింపబడిన-కర్ణ=చెవుల-యౌగళః=బంగులవాడు,

కాశే...నః—కాశేయ = పట్టుగుడ్డ—కాపీనః=గోచిగాఁగలవాఁడు. సా...ఇవ—సాక్షాత్ = కేవలము—చంద్రమాడఇవ=శ్రునివలె, కాపాలికః=పురుకును పాత్రముగా చేత నంచుకొని భిక్షాటనము చేయుయోగి, సభామ్=సభకు, సమాయాతః=వచ్చెను.

శివ శివ తత్త్వ అగ్గ వేదినామ్=మంగళమైన శ్రునియొక్క వాస్తవమయిన స్వరూపమును ఎఱిగిన...కుటీ=గుడిసె. నిర్దురే=ఏటిలో.

9. పు. కరతల అమలకవత్=అగచేతిలోని ఉసిరిక కాయవలె. సంచయ=సమూహముడ్య అన్వృతః=గోడచాటుననున్నవాడై. పులినే=ఇసుకతిన్నెయందు. ప్రథా=ప్రకటన. పరలోక పరిత్రాణ పరః=పరలోకమును కాపాడుకొనుటయందు ఆసక్తిగలవాఁడు.

లక్ష్మీతః=చూడఁబడెను. కృపణ=లోభియొక్క....ప్రసాదః=దయ, షడ్జమ్=నపుంసకుని.

10. పు. అప్రగల్భస్య=తెలివలేనివానియొక్క.భీరోః=భయశీలనియొక్క.... అభ్యధాయ=చెప్పఁబడెను....కృచ్ఛ్ర=కన్యమందు. పింగ=విలుచేత...వక్రిత గ్రీవః=వంకరచేయబడిన మెడకలవాఁడు, అనఁగా (మంత్రులమాటను) పెడచెవిని నెట్టినవాఁడు...అశ్రయః=చోటు...ప్రముఖాః=మొదలయినవారు. ...అపాతవత్=పాతముగలదికానట్టి. కాయ=దేహ....సుకృతిభిః=ధన్యులచేత...పీయూష పూర=అమృతప్రవాహములో....వక్తా=చెప్పవాఁడు. శ్రోతా=వినువాఁడు....మనీషిణః=విద్వాంసులు. హిత ఏషిణః=మేలు కోరినవారు.

11. పు. విత్త=ధన. దిద్భితువః=చూడఁగోరినవారై....కోశ బలాః=ధనమే బలముగాఁగలవారు.

జయీ=జయించువాఁడు. వగమాతక్తోః=ఉత్తమమయిన యేనుఁగులు. మేదినీ=భూమి. దుర్ధన్యః=ఎదుర్కొనరానివాఁడు.దుర్గమ్=కోట. దుర్జయః=జయింపరానివాఁడు.

కోటి ద్వయ ఆసక్తమ్=రెండు అగ్రములయందు కూడుకొన్న దైవను, రెండుకోట్ల ధనము కలదైనను అనిశ్లేష. లక్షాయ=గణికి, లక్షధనమునకు. ప్రవణమ్=అసక్తమై యున్నది.

సమాహితా=చక్కఁగా స్థాపింపబడిన...విబుధస్య=పండితునికి...వితరణ=దాన...అశ్నాతి=ఆనుభవించును. వారై=భార్యతో. ద్రవిణ=ధన...వారిదః=మేఘుడు. వారిధిః=సముద్రుడు...సంగ్రహ=సంపాదించుట. రసాతలే=పాతాళ లోకములో. బలదమ్=మేఘుని.

12. పు. పాథేయమ్ = బత్తేము. మృగయా = వేట... గళన్తి = బాటిపోవుచున్నవి. మృగీద్వశామ్ నీవీబద్ధః = లేడి కన్నులవంటి కన్నులుగలశ్రీలయొక్క పోకముడి... పులిన్ద = బోయ. కిరాత పోతమ్ = బోయ పిల్లవానిని.

లక్ష్మీ వసశ్చే = లక్ష్మీదేవికి ఇల్లవయిన, తవ = నీయొక్క, కోశః = మొగ్గ, మధు నై = తు మైదలచేత, ఉపభుజ్యతే = అనుభవింపబడుచున్నది; (విశ్వర్యమునకు చోట యిన నీబొక్కసము త్రాగుబోతులచేత అనుభవింపబడుచున్నది, అనిశ్లేష). ... కళావాక్ = కళలుకలవాడు, చంద్రుడు; విద్యుగలవాడు అని శ్లేష.

పద్మపాః = అయి దాటుగురు. విలక్షః = ఆశ్చర్యపడినవాడు... సౌరభ = పరిమళ. మధునే = లే నెకొఱకు. శతపత్ర = నూలురేకులుగలయోకమలమా. మృగ్యతే = వెదకబడుచున్నది. భ్రమరై = తు మైదలచేత.

13. పు. ఆగతానామితి—అ. వచ్చి నిండినవియు, నిండియును పోనివియు (నైన) కుండలకు దేని దారిలో ఒరిపిడి లేదో అది సరోవరము.

క స్యేతి—అ. మంచి దాగల యోసరోవరమా మొసలి (నీ) లోపల నివసించని యెడల, ఎవని దప్పికను దీర్చవు? (నీ) లోపల ప్రవేశించి ఎవడు నీ నీటిని త్రాగుడు? (దుర్భాగడైన యీ గోవింద పట్టితుడు నీయొద్ద లేనియెడల ఓభోజరాజా నీ వెల్లవారి దారిద్ర్యమును తీర్చువు;—అని భావము.)

కే నాపి = ఎవనిశోను... పుగాత్ = పట్టామునుండి. కుమ్భకారః = కుమ్మరి... వ్యజ్ఞిపత్ = విన్నపించెను. విరాజమానః = ప్రకాశించుచు.

రాజన్యితి—(దం.) ఓరాజా (నీకు) మేలు కలుగునుగాక. శంకరకవీ ఏమి ఆసు లో? ఇది పద్యము. ఎవరికి? నీ కే భోజరాజా. మిక్కిలి చదువబడునుగాక. (ఇదిగో) చదువబడుచున్నది.

ఏతాసామితి.—అగ... శామ్—అగవిన్ద = కమలములవలె. సున్దర = గమనీయముల యిన—దృశామ్ = నేత్రములుగలవారయిన, ఏతాసామ్ = ఈ చెలువలయొక్క (ఈచెలు వలు)—ద్రా... నాత్—ద్రాక్ = వడిగా - చామర = వీచోపులయొక్క (వీచోపులను)— ఆన్దోళనాత్ = వీచుటవలన, ఉ... రః—ఉద్వేల్లత్ = వైకివలించుచున్న - భుజవల్లి = బొహులతలయొక్క - కంక్కురః = గాజులయొక్క - యుగత్కరః = యుగయుగశబ్దము, తూణమ్ = ఇంచుకంతసేపు, వాగ్యతామ్ = ఆపబడునుగాక.

యశః = కీర్తి, సితామ్ = తెల్లనిదానినిగా. ఉద్యతమ్ = యల్పించినది. విదూయతే = వీడింపబడుచున్నది. ప్రియా అలక ఆలీ ధనశత్రవ శబ్దయా = ప్రియురాలియొక్క తల

శైలంధ్రుల మొత్తముయొక్క ధావశ్య భయముచేత-అనగా ప్రియురాలితలవెండ్రుకలు తెల్లనయి పోవు ననుభయముచేత.

14. పు. విభూపాలామ్=రాజులేనిదైన. విబుధగణః = పండితసమూహము. విరుప్తేన=తృప్తిపొందనివానిచేత. ప్రాగల్భ్యమ్=తెలివి.

రవే=శబ్దము. అభ్యగాత్=వచ్చెను. దివ్య అంశుక ప్రావరణః=ఉత్తమమయిన వస్త్రములను ధరించినవాడు. మృగమద పజ్గు కళశ్చీత గాత్రః=కస్తూరియొక్క ద్రవముచేత చిప్పితమయిన దేహముకలవాడు. నవ కుసుమ సమభ్యర్చిత శిరాః=త్రొత్తపువ్వులచేత పూజింపబడిన (అలంకరింపబడిన) శిరస్సుకలవాడు. చంద్రసంధ్యో గోణ=గండపు మైపురాతచేత. విలోభయః=ఆకర్షించుచు. స్యన్దః=ఓడిక. మృగేంద్రః=సింహము. సమస్తవ్యమ్=తలంపఁగూడదు. శబ్దరపూజనే=శివపూజ.

ప్రాత్యుజ్జ గవాక్షే=మిక్కిలి ఎత్తయిన కిటికీలో.

15. పు. వ్యసనిన ఇతి=(తా.) సురాపానాది వ్యసనములుగలవాని విద్య వలె కమలముల సిరి త్తయించుచున్నది. గణపంతులు పరదేశమందుఁ బోలే తు మైదలు దీనత్వమును పొందుచున్నవి. దుష్టుడైన రాజువలె అంధకారము లోకమును పీడించుచున్నది. లోభియొక్క ధనము వలె కన్ను వ్యర్థతను పొందుచున్నది.

అనుత్పన్న సౌహృదాః=పుట్టిన స్నేహముకలవారు కానివారు, అనగా స్నేహము కలుగనివారు. కైతవమ్=కపటము....సన్ధ్యా=గొండ్రాలు. పరామ్ = ఉత్కృష్టమయిన. దౌహృద సంపదమ్=గర్భముధరించుటయొక్క సౌభాగ్యమును.

లవ్వుటమ్=ఆసక్తిని. స్వర పీడా ప్రమాదః=మన్ద్ర భాధవలని పొరబాటు.

చేతోభవః ఇతి=(దం.) మన్ద్రభునియొక్క తీగవంటివింటియొక్క ప్రసక్తియందు (మదనచాపముచేత) ఏమి కథ మనుష్య లోకమున నుండువారియొక్క (మనుష్యులకుఁ గలుగుపాట్లు చెప్పవలయునా)? ఏల యనగా కాల్పుట స్వభావముగాఁగలవాఁడును త్రిపురములను జయించినవాఁడును అగు (శివునియొక్క) ఆప్రకారముగలదైన(=మిక్కిలి గొప్పదైన) పౌరుషము (పరాక్రమము, పురుషత్వము) ఆమదనచాపముచేత) సగమయినది. (శివునిదేహములో సగము పార్వతి గనుక అట్లు చమత్కారముగా చెప్పటం).

మహారా జేతి=(దం.) ఓమహారాజా, సిరిగలవాఁడా, ప్రపంచము కీర్తిచేత నీయొక్క (నీకీర్తిచేత) లెలుపు చేయఁబడఁగాః—పాలసముద్రమును విష్ణుమూర్తి ఇతఁడు వెదకుచున్నాఁడు, శివుఁడు కైలాసమును, ఉత్తమమయిన యేనుఁగును భూమిసంబంధకానిదానిని (విరావతమును) వశ్రాయుధమును ధరించువాఁడు (ఇంద్రుఁడు), కళల

దొరను (చంద్రుని) రాహువు, కమలము ఇల్లుగాగలవాఁడు (బ్రహ్మ) హంసను, (వెదకు చున్నారు), ఇప్పుడు. (కీర్తి తెలుపు, పాలసముద్రము మొదలగునవియు తెలుపు; తెలుపు లో తెల్లనివి అగపడనందున వెదకవలసివచ్చెను. కీర్తి సకలలోకవ్యాపక మని భావము.)

నీరక్షీరే ఇతి=(దం.) నీళ్లను పాలను (చేతఁ) బట్టుకొని సకలమయిన పక్షి సమూహములకును పోవుచున్నాఁడు కమలమునుండి పుట్టువుగలవాఁడు (బ్రహ్మ), పెరుగు చేతఁగొని సకలమయినవానిని తిరుగుచున్నాఁడు సముద్రములను చక్రాయుధము చేతఁ గలవాఁడు విష్ణుమూర్తి (విష్ణువు పెరుగు చేతఁగొని ఎల్లసముద్రములకుం బోవుచున్నాఁడు), సకలమయిన యున్నత పర్యతములను కాల్యచున్నాఁడు శివుఁడు లలాట నేత్రముచేత చూచుచు; వ్యాపించినది నీకీర్తి యనుచెలువ మూఁడులోకములయందు ఓ మనుష్యులను పాలించువాఁడా, భోజరాజా, భూమియందు ఇంద్రుఁడా. (హంస పాలను నీటిని వేలు నేయును, పెరుగుచే పాలసంద్రము గడ్డకట్టును, నిప్పునకు వెండికొండ కరఁగును, గాన వానిని కనిపట్టుటకై అట్లు చేసి గని భా.)

విద్యుద్రా జేతి=(దం.) విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠులయొక్క శిరోమణి, తూఁచుట కు బ్రహ్మదేవుఁడు నీకీర్తిని కైలాసమును, చూచి దానియందు (కైలాసమందు) తేలికను, పెట్టినాఁడు పూర్తికై ఎద్దును, దానిపైని పార్వతియొక్కవల్లభుని (శివుని), ఆయన తలపైని గం గాజలమును, దానిపైని నాగేంద్రుని, అతనిపైని ప్రకాశించుచున్న చంద్రుని.

16. పు. స్వగ్గా దితి=(దం.) (నారదుఁడు.—) స్వర్గమునుండి ఓగోపాలుఁడా ఎక్కడికిపోవుచున్నావు? (గోపాలుఁడు.—) ఓదేవనీ (నారదుఁడా), భూతలమునకు (పోవుచున్నాను) కామధేనువుయొక్క దూడకు తేఁగోరినవాడనై పచ్చగడ్డి మోపును ఇప్పుడఁ. (నా.—) ఓరి మూఢా పాలు లేవా దానికి? (గో.—) విని శ్రీభోజరాజు యొక్క విస్తారమయిన దానమును సిగ్గుచేత ఎండిన చన్నులు గలది (అయినది) అది (కామధేనువు). వృద్ధియు నిశ్చయముగా అగును (నీ) శ్రమ, అదియును (పచ్చగడ్డియు) అతని శత్రువుల చేత తినబడినది సమస్తమును భూమియందు. యుద్ధమున శత్రువు గడ్డి గఱచుట శరణు చొచ్చుటకు సూచకము.

పక్షితప్త స్త్రీన=తాను పండితుడని తలచుకొన్న వానిచేత. ఘృత నూప సమన్వి తమ్=నేతితోను ప్రప్ష్టతోను కూడుకొన్న దానిని. న స్ఫుగతి=హోచినదిగాదు. ప్రణా మార్గమ్=(దేవతకు) నమస్కారము (చేయుట) కొఱవ. విధాన ధర్మా=చేయవలయు నను బుద్ధి (కోరిక) చేత. శరత్ చంద్ర చంద్రికా ధవళమ్=శరత్కాలపుఁ జంద్రుని వెన్నెలవలె తెల్లనైన. మాహిషం దధి చ=గేదే (బట్టి) పెరుగును కూడ. దోవారికాక్ష =ద్వారపాలకులను,

రాజమాషనిశ్లేః=అలసందెలవంటి. కటి విస్యస్త పాణయాః=రొండియందు ఉంపఁబడినచేతులుగలవారు.

అప్రవృత్త=మాడఁబడని. సంసత్=సభ.

17. పు. స్వాదువిత్=రుచియెఱుఁగువాఁడు....ఇక్షోః పకారాః=చెఱుకుయొక్క పరిణామములు (పంచదార మొదలయినవి.) మతయః=మఱిప్రాయములు. ముష్ అన్త నా అపాన్త తరక్షితాని=నుందర శ్రీలయొక్క కడగంటిమాపుల చలనములు.

ఆకార మాత్ర విజ్ఞాన సంపాదిత మ సౌరథాః=స్వరూపమును మాత్రము తెలిసికొనుటచేత నెఱవేర్చఁబడిన కోరికగలవారు—అనఁగా ఒకరిని చూచినమాత్రముననే వారి కోరికను తెలిసికొని దానిని నెఱవేర్చువారు. దీనాః గిగః=దీనములయిన మాటలను.

భోజప్రతాప మితి=(దం.) భోజనియొక్క ప్రతాపమును అయిన సౌ చేసి బ్రహ్మదేవునిచేత మిగిలిన పాఱ నేయఁబడిన (బహుపాఱవైవ గామిగిలిన) పరమాణువులచేత నాయేమి ఇల్లదునియొక్క చేతిలో ఆయెను వజ్రాయుధము, ఆకాశములో ను సూర్యుఁడు (ఆయెను), సముద్రము కడుపులో బడబానలము (ఆయెను)?

క్షుచీ=శాంతికలవాఁడు. దక్షః=సమర్థుఁడు.

18. పు. కువిన్దస్య=సాలెవానియొక్క. నిస్సగ=లేచిలేపో. నిస్సగయాతి=వెడలఁ గొట్టుచున్నాఁడు.

చారు తరమ్=మిక్కిలి సుందరమయినదానిని. హాళి=తలవెండ్రుకలు. సాహ సాజ్క=సాహసమే భూషణముగా లేక బిరుదుగాఁగలవాఁడా. కవయామి=కవనముచేయుదును. వయామి=నేయుదును. యామి=పోయెదను.

త్యక్తార్తరవాదేన=నీవునీవు అని ఏకవచనప్రయోగముచేత. అన్తగమ్=భేదము. కాళిదాసాత్ ఋతే=కాళిదాసు తిప్ప.

యత్ సారస్వ తేలి=(దం.) ఏది విద్యాసంబంధమయిన భౌగ్యమో గురువులయొక్క కరుణయనెను సమృద్ధియొక్క పరిపాకమున పుట్టునదో అది (ఆభౌగ్యము) పొంద శక్యమైనది కవిచేతనే (కవికే), (పొందశక్యము) కానేకాదు బలాత్కారముచేత యదువుయొక్క నిష్ఠను అవలంబించినవానిచేత (వానికి). సరస్సులో దినమంతయు వసించియు నీటియొక్క సమృద్ధిని మిక్కిలి బురదనుగా చేయునట్టిది (దన్నును విశేషణము) సరస్సుయొక్క పొందునా ఏమి పరిమళమును దన్నుపోతు ?

అయ మితి=(దం.) ఇది నా వాక్కుయొక్క కూర్పు (ఈనాకవనము) స్పష్టమయిన ఘాటల నేర్పుచేత తియ్యనిది, ప్రకాశించుచున్న బంధముకలది, కర్మమయినది (కవికన్న)

ఇతరుని హృదయమందు, సఫలము కవిహృదయమందు; కడగంటిచూపు సుందరముల యిన కన్నులుగలదానియొక్క, ఇంచుక వికసించిన కంటియొక్క, గొనచుండి జాతినట్టిది (కడగంటిచూపునకు విశేషము) బాలునియందు నిష్ఫలము, అది ఏ మో యావనవంతుల ను సుఖపెట్టుచున్నది.

వనితా=గొనియాడబడినది.

విపులేలి.—జడః=మూర్ఖుడూ, విపు...యోగే=విపుల=గొప్పదైన—హృదయ=బుద్ధిగలవారికి—అభియోగే=ప్రవేశముగలదైన, కాశ్యే=కవనమందు (కవనముగుఱించి) భిద్యతి=దుఃఖించును (ఏమిపాడుకవనము ! అగము తెలియుటలేదు! అని దుఃఖపడును); సే=తనదైన, హృద్యే=మూఢతన, న (భిద్యతి)=దుఃఖింపడు. (ఇందులకు దృష్టాంతము.—) శుక్లస్తనీ=ఎండుచన్నులగలదైన, నారీ=స్త్రీ, విపుల=విశాలమయిన—హృదయా=హృదయగల స్త్రీకి—అభియోగే=పొందికకలదైన (సరిపోవున దైన), కల్పకమ్=అవికను, ప్రాయః=తఱచుగా, నిద్దతి=చూపించును.

సుగళే=సంగమమందు, సమరే=యుద్ధమందు....సాగు=భరి.

19. పు. ప్రాక్షన=పూర్వపు. ప్రచ్ఛన్న వేషః=మాటువేషమువేసికొన్నవాడు. కియత్ వాగ్మ=ఎన్ని పర్యాయములు. జడీధవలి=కెండునూలు.

పురహర=త్రిపురములను హరించినవాడూ. హోహల=కాలగూట విషముయొక్కయు. ఫల్లం=అసాగమయిన. గజ్జా=నాలుక. తదు...మృజ్ఞాతత్=ఆ కాలగూటయాచనాచ వనముల—ఉభయ=రెంటియొక్క—గజ=రుదులయొక్క—తాతమ్య=భేదమును—జ్ఞా=ఎఱిగినది. (సపురెడు కాలగూటమును మ్రొంగినవాడును భిక్షాటనము చేయువాడును గదా.)

పరా మూర్తిః=ఉత్కృష్ట స్వరూపము, ద్రవణ ప్లతిః=ధన నాశము...మూల అనూతః కుతారః=వేరును తెగఁగొట్టునట్టి గొడ్డలి....జల దః=నీళ్లను ఇచ్చువాడు (మేఘుడు). వల్లభతా మేలి=ప్రియత్వమును పొం=ను (ప్రియుడగును). నిత్య ప్రసారిత కరః=సదా చాఁపబడిన చేతులు (కిరణములు) గలవాడు. సంతాపమ్=దుఃఖమును (వేడిమిని)...వైశ్యదేవ అవసరే=వైశ్యదేవమను కర్తయొక్క సమయమందు త్సృధా అగ్రాః=అకలిచేత వీడింపబడినవారు. దు సూలి=బాధించుచున్నది...వాగ్మి=మాట నేగ్గరి. వ్యవసీతః=తొలగింపబడినాడు. పరః=శత్రువు.

20. పు. వత్సని=దారిలో. స్నాగ అన్ధకాగ వితలే=విశాలమయిన చీకటిచే వ్యాప్తమయిన. అజ్ఞానశాత్=కాటుకమూలముగా. వసు=ధనమును. జాతమ్=సమూ

హము. జాగరిత్యతి=మేలుకొనును. అహృతమ్=దొంగలంపబడినదానిని...ద్విజన్తనే
=బ్రాహ్మణునికి. చారు=బాగు.

దదత ఇతి=(దం.) ఇచ్చువానికిని యుద్ధముచేయువానికిని రక్షించువానికిని,
గగుర్పాటు కలుగు నేని, తనకును ఇతరులకు కూడ, ఆదానము (ఆయావి, ఆఖండనము,
ఆపాలనము) పురుషుని దని (శ్రేష్ఠ మని) తలఁపబడినది.

మూర్ఖ ఇతి=(తా.) మూర్ఖుడయిన పురుషుఁడు ధనమును ఇయ్యఁడు (ఇచ్చిన
తనకు) పేదటికము కలుగునను భయముచేత; పండితుఁ డయిననరుఁడు ధనమును ఇచ్చు
ను(ఇయ్యనియెడల జన్మాంతరమందు తనకు) దారిద్ర్యము కలుగు ననుభయముచేతను.

వీప్ర కటుః=బాలుఁడైన బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి.

నారాణ సీతి=(దం.) కాశీ పట్టణ నివాసముయొక్క వాసనచేత వాసనగల
ఆత్మగలదానితో ఏమి కుక్కుతో సామ్యమును పొందునా దీనుఁడైన యిందుగ్గుఁడు? (ఏ
కుక్కుయొక్క యాత్మ కాశీపట్టణనివాసముచేత పవిత్రమై యున్నదో ఆకుక్కుకు దీనుఁ
డు ఇంద్రుఁడు సాటివచ్చునా యేమి?)

కర్త సస్యానాం=కర్తలనెడు వైరులకు. ఊషరం క్షేత్రమ్=చవుటి పొలము.

21. పు. కాశేయమ్=పట్టణస్థము. కేస నియతే=దేనితో పోల్చబడును?

వినివృత్య=అవతలికిపోయి.

అర్థి సీతి= (దం.) యాచకుఁడు కవనముచేయునప్పుడు (రాజు తానును) కవన
ముచేయును, చదువునప్పుడు చదువును, పొగడుటకు మొగమెత్తఁగానే పొగడును,
తర్వాత, పోయెద నని చెప్పఁగా మానముగలవాఁడై కిన్ను మూయును.

కవీనా మితి=(దం.) కవులయొక్క మనస్సును పొగడుచున్నాను, దాటుచున్న
దో ప్రతిభయొక్క బలముచేత ఏది, ఓడచేత నీళ్లను బలె లోకములను పదునాలుగింటిని.
(ఓడచేత నీళ్లను దాటికట్లుగా ఏది యీ రేడులోకములను దాటుచున్నదో కవులయొ
క్క య మనస్సునకు నమస్కరించెదను.)

భూధరాణామ్ శేఖరో మేరుః=పర్వతములయొక్క తలలోనిపూదండ యయిన
(పర్వతశ్రేష్ఠమైన) మేరువు. భూరి భూః ఉద్భవ భణః=గొప్ప ప్రాణులయొక్క
పుట్టువునకును వహించుటకును.

22. పు. సునన్ధయా=చన్నత్రాగఁడు. గమ్భీరమ్ వచః=లోతయిన (అగ్రపు
ష్టిగల) మాటను. న హి గాహతే=ప్రవేశింపదు. తోయనిగోః తలమ్=సముద్రముయొక్క
అడుగును. వైణవీ యష్ఠిః=వెదురు గడ్డ.

చ్యుతా మిలి (దం.) జాతినదానిని చంద్రునియొక్క రేఖను (=జాతిన చంద్ర రేఖను) సురతకలహముచేత పగిలిన కంకణమును (=కంకణపుముక్కను) (స=) కూడ (చేర్చి) చక్రముచేసి, నగు మొగముగలదై పాగ్వతి అనెనో ఎవనిని చూడు మని, గక్షిం చును గాక (ఆ) విభ్రుడును ఆ పాగ్వతియు ఆ క్రీడాచంద్రుడును దంతకాంతులచేత నిండింపబడిన దేహము గలవాడు (=ఆవిభ్రుడును ఆపాగ్వతియు, దంత కాంతులచే నడుమ నిండినయాయాటబాబిలియు గక్షింతురు గాక.)

మణ్డలే=దేశమందు...మహాదర్శిద్రాణాం ధురి=మహాదర్శిద్రులముందట, అనగా మహాదర్శిద్రులలో మొదటివారుగా. శిపాసామ్=దప్పికను. మరు=ఎడారి....కాతరా ణామ్=భయపడువారియొక్క. పదనే=ఇంటియందు. పగస్య అర్థే=ఇతరుని కొఱకు.

సువ ర్ణేలి=తక్కినరాజులు బంగారముయొక్కయు, గత్నములయొక్కయు (= బంగారముతోను గత్నములతోను చేయబడిన) బాహుపురులయొక్క ఆడంబరములచేత (రాజులై యున్నారు.) సాగమెటిగినవాడైన భోజుడు కల యును=) విద్యచేతనే వారియొక్క పేరును (అనగా రాజు అను పేరును) పొందుచున్నాడు.

సుధాం గళన్తి=అమృతమును స్రవించుకవి. విద్య సంచోబసమ్ అన్తరేః=పం డితుల వ్యాఖ్యానము లేకయే, నేర్పరుల (యిన తార్కుగాండ్రయొక్క) తార్కుట లేక యే. వారాణానామ్=బోగమువాండ్రు. జాతు=ఎప్పటికిని. తత్ వ్యతిరేకేః=రాజా శ్రయము లేక.

పదవ్యక్తీతి.—పద...యా—పద = మాటలయొక్క—వ్యక్తి = వ్యంజనావృత్తి చేత—వ్యక్తీకృత=స్పష్టపఱుపబడిన — సుహృదయా=మంచియభిప్రాయములుగలదైన, ధిషణా=ప్రజ్ఞ, కవీనామ్=కవులయొక్క, బద్ధలలిత-బద్ధ=సూక్ష్మచేత-లలితే=మనోహరమైన, అస్తిక మార్గ=కుదారయందు, స్ఫురతి=ప్రకాశించును. (వ్యంజనావృత్తిప్రధా నముగా కవనముచేయు భాగ్యము గొప్ప పండితులకిగాని ఇతరులకు అలపడదు—అని భా.) (ఇందులకు దృష్టాంతము.—) సను=ఓయి, పుల...హ=—కలనఘ=పలభార్య యొక్క— కటాక్షాణామ్=కడగంటిమాపులయొక్క, క్రీడా...నా=క్రీడా=కేళియొ క్క— లేత=రవంతయందు—వ్యసన=ఆసక్తియొక్క—పిశున=సూచకమైన (రవంతకేళ్య భిలాషను తెలుపునదైన), పక్షాః=ప్రకారము, యః=ఏదికిలగు, సు=అని, గణికా నామ్=వేశ్యలకు, అనిషయా ఖలు=అగోచరము గదా.

తా.—లజ్జామానవిభూషణ (యగు) పలశ్రీ తన కటాక్షమాత్రముచేతనే క్రీడా సక్తిని రవంత నూచించి తనయభిప్రాయమును స్పష్టపఱుచును; అట్లే మహాకవి వ్యంగ్యా ధప్రధానముయిన మాటలచేతనే పదలాలిత్యమును కొఱవడినీయకయే తన మంచినభి

ప్రాయములను స్పష్టపఱచును. లజ్జామానవిహీన (యగు) వేశ్య తనకోరికను బట్టిబయలుగా చెప్పను; అట్లే సామాన్యకవి బట్టిబయలుగా యావదభిప్రాయమును వాఙ్మృగ ప్రధానమయిన మాటలచేతనే చెప్పను.—క్రీడాచంద్రుడు మహాకవి, తనపేరును చెప్పకయే చెప్పినట్లుగా స్పష్టపఱచినాడు.

23. పు. కన్యకామ=మరుగు, కమ్=జల=బాష్ప-కణమ్=బిందువు. తిలకమ్=బొట్టు, తిలోదకము. క. పల్లవే=చిగురువంటి చేతిలో. ప్రత్యగ్గమోషితామ్=శత్రు శ్రీలయొక్క. బ. జీర్ణ సర్వ అజ్ఞ సన్ని=ముసలితనముచే శీథిలమయిన పకిలమైన యవయవములయొక్క కీళ్లుకలవాడు. సుక వేః పశ్చాన్ననన్య=సుకవియను సింహమునకు. పారణా=భోజనము.

వాహనా మితి=(తా.) ఇతరవాహనములను, ఇతరపండితులను ఇతర మనుష్యులను (గ్రహించును). కవీంద్రులను ఉత్తమమయిన యేనుగులను ఇతరుడైన రాజు గ్రహించును.

పట్ట చేల్వే=పట్టు వస్త్రములచేత. రాజ సన్దనాః=రాజ మహారులు...బుధ అగ్రే=పండితుని యొడుట. సాధు=చక్కగా. వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నాడు. ప్రోక్తా=చెప్పబడినవానిని (గుణములను).

ఖ్యాతి మితి=అ. సత్పురుషుడు కీర్తిని పొందించును, సుకవి మాత్రమే కావ్యమును చేయును (సత్పురుషుమాత్రుడు చేయలేడు); కమలమును నీరు పోషించును, లక్ష్మీ నా సూర్యుడు గంగా ఉంచును.

పురస్థానితి మృగీ దృశా=ఎదుట నున్న లేడి కన్నులవంటి కన్నులుగల శ్రీలో.—వైవేన హతాః=భిదచేత కొట్టబడినారు. ముద్దలేంద్ర గృహం విశా=రాజయొక్క యింట దప్ప...గిరి = వాక్కులు.

24. పు. తరుణీ కృతా = యావనవంతురాలిచేత చేయబడిన.

గూరారిణో న భిద్యంతే=గుణమందు ఆసక్తిగలవారు భేదపడరు, అనగా ద్వేషింపరు. శశిని=చంద్రునియందు...తులా=త్రాసు.

ప్రాప్యేతి=(దం.) పొందితూనిక యధికారమును, ఏమి ఇనీ కలదు ఓత్రాసా గర్వము నీకు! నడుపుచున్నావు మిక్కిలి బరువైనదానిని క్రిందికి, మిక్కిలి తేలికయినదానిని మిక్కిలియెత్తున పెట్టుచున్నావు. (ఓత్రాసా, నీవు ఎక్కువతక్కువలు గణించునధికారమును పొందినందులకు గర్వపడుచున్నావేగాని, అయధికారమునకేమో నీవు తగవు. ఏల యనగా—ఎక్కువదానిని క్రిందు పఱచితక్కువదానిని ఉన్నతపదవి యందు

ఉంచుచున్నావు.—అని యగ్రము. ఓరాజా మహాకవివైన నన్ను తిరస్కరించి అల్పక
వులను గౌరవించుచున్నావు, నీవు తారతమ్యమెఱుంగనేరవు, అని భా.)

కూపః=నూయి, బావి. బ్రువాణాః=చెప్పుచున్న వారయి. ట్రోరిమ్=ఉప్ప...
నిజ వేశ్త=తన యింటికి. యయా=పోయెను.

అవ శ్లేఠి=(దం.) అవమానముచేత పగిలిన యనురాగమును కూర్చుటకు ఎవఁడు
సమర్థుఁడు? అనుకును పొందదు పగిలినట్టిది లక్క పూతచేత ముత్తెము.

విషాద=దూభి. అగ్రటితో వక్ష్=కలుగకయేయుండిన మేలు. హృత=హరిం
పఁబడిన. విషాదీ=దుఃఖితుఁడు. జాత్యన్యః=పుట్టుగ్రుడ్డి.

25. పు. దోషాకర ఇతి=(దం.) దోషములకు గని (రాత్రిని చేయువాఁడు)
అయినను, నుత్సరుఁడు (వంకర) అయినను, అపవాదగలవాఁడు (మచ్చగలవాఁడు) అయి
నను, స్నేహితుని (నూర్చుని) అపసానకాలమందు తాల్పఁబడిన విశ్వరూపు (ఉదయము)
కలవాఁడు అయినను, ఇత్యాది. ఉత్తైతి= పొందుచున్నాఁడు.

శ్వః=రేపు.

అన్యేన్యః=మఱునాఁడు. గతే అగ్ని=గడచిన దినమందు, అనఁగా నిన్నను.
అన్వహమ్=ప్రతిదినమును. మాయావినః=మాయగాండ్రా. సభాసదః=సభ్యులు.

భోజ ఇతి=(దం.) భోజుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడు (చంద్రకళను పొందినవాఁడు)
శివుఁడే, కాళిదాసును గౌరవించినందున; పండితులలో (దేవతలలో) చేయఁబడినాఁడో
రాజుగా (రాజు అని చంద్రునికి కూడి పేరు) ఏభోజునిచేత దోషములగని (రాత్రిని
చేయువాఁడు) అయినను ఇతఁడు (ఈకాదాసు).

26. పు. శామ్బూల వాహినీ=శామ్బూలమును అందియిచ్చునది. సుభి కే=చక్క
నిదానా. గళయతి=బాటిపోవునట్లు చేయుచున్నాఁడు.

చరణ సంవాహన సేవాస్=పాదములు చుట్టుటయును సేవను. బాగరూకమ్=
మేలుకొన్న వానినిగా. కిం బాగపిఁ? =మేలుకొని యున్నవా? అపధ్వనిమ్=నిశబ్ద
తమ. పరే ద్యుః=మఱునాఁడు. శయానః=పరున్న వాఁడై. గజత=వెండి. ముగ్ధ దాశీం
పగ్యవేషయత్=పెసగ ప్రప్పును వడ్డించెను. జిజ్ఞాసమానః=తెలిసికొనఁగోరి.

గదవ్యాశీ=రోగమునకు సర్పము, అనఁగా రోగమును పోగొట్టునది. వితుసా=
పొట్టులేనిది.

అన్ధ ఇతి=(దం.) అన్నమునెడు ప్రియునితోడి సంగమమందు అయినది పోయిన
ఱవికగలది (అనఁగా ఱపకను పిప్పి వేసినది).

మనాక్ స్తేరముఖీ=ఇంచుక నగు మొగముగలది.

27. పు. ప్లతమ్=దుముకుటను. అవర్షణమ్=వానలేమిని.

బహూనా మితి=(దం.) అనేకులైన యల్పబలులయొక్క సమూహము దాటరా
నిది; గడ్డిపోచలతో చేయబడుచున్నది త్రాడు, కట్టబడుచున్నవి దానితో వీనుగలు.

సంక్రామితి=తగులునో. దర్పణే ప్రతిచ్ఛాయా=అద్దములో ప్రతిబింబము....
దయిత మయి విద్యమానాయామ్=ప్రియుడా నేను ఉండఁగా. మత్ గృహ అస్తః
మహారే=నా యింటి లోపలి గుహాయందు....

నితాస్త= నిబడతమా=మిక్కిలి దట్టమయినది.

ఇత్తో రితి=(దం.) చెఱుకుగడయొక్క చివరనుండి వరుసగా కణపు కణపునం
దును ఏప్రకారము అధికరుచి (కలుగునూ) ఆప్రకారము సజ్జనుల చెలిమి. విపరీతుల
దైననో (అనఁగా దుర్జనులదో) విపరీతమయినది (అనఁగా చెఱుకుయొక్క మొదటినుండి
వరుసగా కణపుకణపునందును రుచి తగ్గినట్టే తగ్గిపోవుచుండును.)

శోక అరాతి పరిత్రాణమ్=శోకమును శత్రువునుండి రక్షించుగది. ప్రీతి విస్రమ్భ
భాజనమ్= అనురాగమునకు నమృకమునకు చోటు. స్పృహమ్=సృజింపబడ్డది.

28. పు. హాసపరా=నవ్వుచు. కామినీభిః=కాముగురొండచేత. సతీమ్ అసతీం
వా=పతివ్రతనుగాని అంగుళానిగాని. మరీష్యామి=చచ్చెదను. లోహగోళకమ్=ఇనుప
గుండును. సజ్యమ్=అల్లెత్రాటితో కూడుకొన్న దానినిగా. జగచ్చక్షుః=ఓగూర్చుకా.
జాగ్రతి=మెలఁచువయందు. సుషుప్తా=గాఢనిద్రయందు. భావితః=తలంపఁబడినవాఁడు.

దివ్యత్రయమ్=కాల్చినగుండును చేత నెత్తుట, ధనుస్సునుండి బాణమును ఒకఁడు
ప్రయోగించి పరుగెత్తుకొనిపోయి ఆబాణమును తెచ్చువఱకు నీశ్వలో మునిగియే యుం
డుట, వండలో నెట్టియున్నత్రాదును చేత నెత్తుట, ఇవి మూడు దివ్యప్రమాణములు.

వియోగినీ=పతి నెడఁబాసినట్టి. శక్ర రహి తేన సుధర్మా=ఇంద్రుఁడులేని దేవస
భవరె.

29. పు. అవధిమ్ అభిధేహి=గడవును చెప్ప. సందేశమ్=వార్తను. తారుణ్యమదేన
=యావన గర్వముచే....ఉమారూపస్య=పార్వతీ స్వరూపునితో....సంక్రామేషు=
యుద్ధములో. భద్రేంద్రాణామ్=ఉత్తముభటులకును. దీప్తిః=ప్రకాశము....యది శోచ
తే=రుచించు నెడల. ప్రముషిత చన్ద్రమునీ=దొంగిలింపబడిన చంద్రుఁడుగల, అనఁ
గా చీకటిగల. బలీవర్ద పూర్వాశ్చ శకటేషు=ఎక్లచేత లాగఁబడిన బండ్లలో.

నేత్యా చేటిమ్=బోగముదాని చేడియను.

30. పు. పరితః=చుట్టుగా. వాసాంసి=వస్త్రములను. హితానుబద్ధమ్ హితము
తోకూడినది. చారణః=దేశసంచారినిటుండు. జగమిషవః=పోగొరినవారు. విపశ్చిత్
=పండితుండు. అపాతి=చదువబడినది. పుం రూపేణ=పురుష రూపముచేత.

ఉత్తార్య=దింపి. ఝడితి=శీఘ్రముగా. యోజయత్వా=ఆలోచించి. వేద=
ఎఱుంగును.

31. పు.—తులనామితి=(దం.) సామ్యమును జూను (నిజముగా) అనుసరించును
చంద్రుండు ముఖచంద్రునియొక్క సుమా ఈబిడయొక్క-(చంద్రుండు నిజముగా ఈప్రేయ
సీముఖమునను సాటివచ్చును); జూను అని వర్ణింపబడుచున్నది; త్రియాముఖముతో
ఎట్లు పోలిక అతనికి పాద్యమియందు చంద్రునికి? (పాద్యమినాడు చంద్రుండు నిండుగా
నుండమిచే సాటి రాడు.)

వ్యవసిత=ఉద్దేశింపబడిన. రుక్మాణామ్=బంగారములయొక్క అనగా వరహా
లయొక్క. వ్యధాయ=చేయబడినది. మదీయ నగరమ్ అధ్యాస్తే=నా పట్టణములో
నున్నాడు. తురగ్గాః పల్యాణ్యాస్తామ్=గొట్టములను జేను వేయవలసినది. వ్యగ్రః=ఆస
క్తుడు. అశ్రౌష్ట=విన్నారము. సంభూయ=గుంపుకూడి. యత్ర చారణప్రసక్తః సమజ
ని=ఎక్కడ చారణునితోడి కూడిక కలిగినా. చగతాం చోరాణామ్=సంచరించుచు
న్న దొంగలయొక్క....పదత్రాణం త్రుటితమ్=చినిగిన పాదరక్షను. చర్మకార=మాది
గవాని.

32. పు. ఉపస్థితే ఇతి=(తా.) ఆపద వచ్చినప్పుడే అందుమూలముగా పురుషుల
యొక్కకూడిక (స్నేహము) కొలువబడును(పరీక్షింపబడును). గాలి వీవనప్పుడు దూది
రాశికిని పర్వతమునకును ఏమియు భేదము అగపడదు గదా.

ఆపత్ నికష పాపాణే=ఆపదయ నెడు ఒక గంటియందు...అత్ర=దుఃఖము
వచ్చినప్పుడు. అతిరిచ్యతే=ఎక్కువైయున్నది.

దాళిదాస ఇతి=(దం.) కాలిదాసా, విద్యయొక్క యిల్లా, దాసునివలె తఱు
మబడితి వేని రాజమాగ్రమందు పోవుచు ఇందు, ఇతరులకు అందు ఏమి అవమానము?.

శకున్తః=పక్షి....మాగ్జయతి=తుడుచుచున్నాడు. ప్రసన్నః=తుష్టుడై.

33. పు. పరిపత తీతి=(దం.) పడుచున్నాడు సముద్రములో సూర్యుండు, కమ
లములయొక్క కడుపులలో మత్తెక్కిన తుమ్మెద (పడుచున్నది), ఉద్యాన వన వృక్ష
గంధ్రీమందు పక్షి (పడుచున్నది), జవరాండ్రయందు మెల్ల మెల్లగా మన్నుండు (ప్ర
వేశించుచున్నాడు).

ఉక్త్యా=మాటచేత. వదాన్య=దాత. తామ్ర అభావః=రాగియొక్క లేమి... శృంగారైః=సంగీతచేత. శాసనపత్నీకైః= (దాన) శాసనపురేయచేత.

పత్నీ= భార్య. ససాద శతమ్=పాలికతోకూడిన నూలు, అసంగా నూటయి రుపదియైదు.... భవకాః=కుక్కలు....దధార=ధరించెను.

84. పు. రిక్తి శాఖివః కృపాణీ వాణీ=దారిద్ర్యమునెడు చెట్టునకు కత్తియైన విద్య (ఎప్పుడును కాశీపట్టణమువిద్యాస్థానము).

దే వేతి= (తా.) ఓగానా నీ ఈవియను సముద్రములో మునుగుచున్న దారిద్ర్యమునకు మదపుటేనుగులదొర (౧ మదపుటేనుగులకలవాడు, ౨ గొప్పమదపుటేనుగు) ఎవడును (ఏదియు) చేపట్టాను (తొండముయొక్క పట్టును) ఇత్యుడు (ఇయ్యడు).

ఋశతిమ్=ఇరువదింటిని. ఋలోచనః=గ్రుడ్డివాడు....దదానమ్ = ఇచ్చుచున్న వానిని. వదన=ముఖము.

ఘట ఇతి =(దం.) కండ పుట్టువునకు చోటు, లేళ్లు పరివారము, బుజపత్తిరి వస్త్రము, అదవిలో నివాసము, దుంపలు మొదలయినవి ఆహారము; ఇట్టి గుణముగలవాడు అగస్త్యుడు సముద్రమును ఎందుచేత చేసెనో (ధరించెనో) (అమ్భజ=) కమలమునంటి (కర=) ఆరచేయొక్క (కుహరే=) పల్లములో (అం=చేత) కార్యసిద్ధి మహిమ యందున్నది గొప్పవారికి, లేదు సాధనముగో.

మూల్యమ్=భరీదు. రథ స్వేతి= (దం.) రథమునకు ఒకటే చక్రము, పాములతో కట్టబడినవి ఏడుగుఱ్ఱములు, (కాలు ఊగుటకు) పట్టిలేనిది చార, కాళ్లు లేనివాడు (అనూరుడు) సారథికూడ; సూర్యుడు పోసే పోవుచున్నాడు అంతమునకు ప్రతిదినము హద్దులేని యాకాశముయొక్క; కార్యసిద్ధి....

85. పు. విశేత స్వేతి= (దం.) జయింపవలసినది లంక, కాళ్లతో దాటవలసినది సముద్రము, శత్రువు పులస్త్యబ్రహ్మయొక్క మనుమడు రావణుడు యుద్ధభూమిలో సహాయులతో తోతులు, కాలుబంటు మనుష్యమాత్రుడు (రాముడు), ఇతడు సమస్తమును సంహరించెను రాక్షసులమును; కార్యసిద్ధి....

చమ్మకలతామ్=సంపంగిలీగన. స్నూ సామ్=కోడలిని.

ధను రితి= (దం.) ధనుస్సు పువ్వులని, నారి తుమ్మెదలమయము, చంచలదృష్టులుగలస్త్రీల దృఢులయొక్క అగ్రము బాణము, చెలికాడను మందమతిమైన (జలస్వరూపుడైన) చంద్రుడు, తాను న ఏకాకి దేహములేనివాడు (మత్స్యగుడు), నకిలలోకమును కలతనెట్టుచున్నాడు; కార్యసిద్ధి....

అనగ్గాఁ = వెలలేని.

పథా ఇతి = (దం.) ఓ దారీ తగ్గింపుము దూరమును, వదలుము నీ కఠోర లేజము ను ఓసూర్యుఁడా, ఓ శ్రీమంతుఁడా పంధ్యపర్వతుఁడా కరుణింపు దయతో, ఇప్పుడే దగ్గఱము రమ్మ: ఈ ప్రకారము దూరము పరుగెత్తుటచేత ఆయాసముగలదైనట్టి చూచి తమప్రియను ఓశ్రీమంతుఁడా భోజరాజా నీ శత్రువులు ప్రతిదిగమును మొఱపెట్టుచున్నారు, మూగ్ధపోవుచును ఉన్నారు.

ప్రాస్తేషు = అంచులయందు. ముహూచ = వెట్టెను.

36. పు. మృగయా రనేన = వేట తమిచేత. వరాహమ్ = పందిని. అమర వాణీ పరిజ్ఞానమ్ = దేవభాషా (సంస్కృతభాషా) జ్ఞానము. కలమాఁ = కరిని.

కలమా ఇతి = (దం.) కరివైరు పంటచేత వంగినదై క్రింది ప్రదేశమునుండి ఆహ్లాసింపబడిన పరిమళముగల యెఱ్ఱుగలువలుగలదై, గాలిచేత కొంచెము కదపబడిన తలగలదై, మిక్కిలి చేయుచున్నది పరిమళముయొక్క పొగడుటను. -- కరివైరు పంటచేత వంగుటయు తలలు (ఎన్నులు) గాలికి కదలుచుండుటయు ఎట్లున్న దనఁగా ఆవైరు తనచేత నున్న ఎఱ్ఱుగలువల తాపిని పరివెన్నులకొనలచే (క్రిందినుండి) యెగఁబీల్చుటగాను ఆతాపికి తల యూచుటగాను ఉన్నది అని యర్థము.

న తే అభిధాస్యామి = నీకు చెప్పను.... నిధానమ్ = నిత్యేషము. జ్ఞాపయితుమ్ అభ్యగామ్ = తెలియఁజేయుటను వచ్చితిని.... ఉచ్ఛాట్యు = వెఱచి.

రాజఁ ఇతి = (తా.) ఓ రాజా నిన్న భూలోకమునకు వచ్చినచంద్రునిఁగా చూచి, గత్తు రాశియను మిషచేతను నక్షత్రములు (చంద్రుని భాగ్యము) సయితము వచ్చినవని తలఁచెదను.

లోకోత్తరమ్ = లోకముకంటె వైదానిని (సర్వశ్రేష్ఠమును).

37. పు. ఆబ ధౌతి = కట్టబడిన మాయ (సతా =) జూలుచేత దట్టమయిన (భిత్తి = గోడ - అంశం = మెడ) గోడవంటి మెడగలదైన నుక్క ఎక్కింపబడెనేని సింహముయొక్క అధికారమును (అధికారమందు) మదపుఁడెనుఁగయొక్క గట్టవంటి నంభస్థలములను పగులఁగొట్టుటయందు ఆసక్తమయిన సింహముయొక్క ధ్వనిని చేయునా ఏమి?

ఆపన్నః = ఆపదలోనున్న వాడు. న వైదుష్యమ్ = పండితులనుఁదగినదిగాదు. ఉపపన్నమ్ = (చేతికి) దొరకినది.... స్రజాపతేః = బ్రహ్మయొక్క

38. పు. అంశుకమ్ = వస్త్రమును. తపన కర క్లాన్తః = సూర్యుని కిరణములచేత వాడిన.

లుభక వధూః=బోయవానిభార్యను, లేక, బోయదాసను. పలమ్=మాంసము. టౌమమ్=కొంచెము. సహజ మితి—వాస్తవమును చెప్పెదను రాజా(ఆదరాత్=) దయతో (శ్రూయతే=) వినబడునెడల: పాడుచున్నార నీ శత్రువుల భార్యల (అశ్రు=) కన్నీటి యెల్లతీరములయందు సిద్ధ శ్రీలు; పాటచేత గ్రడ్డతై గడ్డిని మేయుట లేదు లేళ్లు; అందుచేత మాంసము దొరకలేదు.

గవాక్షే=కిటికీలో. -

ఇత ఇతి=(దం). ఇక్కడ ఇక్కడ నీళ్లచే పగులగొట్టబడిన దరిగలది ఆనకట్టు సముద్రముయొక్క; ఇటువైపు (దుగ్ధజ్య=) తాటిరాసి (ఆత్తా=) స్వరూపముగలది విస్తారమయిన మంచు బురదగల కొండ యిది; ఇప్పుడు జరుగఁగా ఏనుఁగులయొక్కయు గొట్టములయొక్కయు నీరాజనకృత్యము, (న జానే=) ఎఱుఁగను పోవుదురో నీ శత్రువులు ఏమాద్యముచేత. (ఎటు పోవుటకును మార్గము లే దని తా. ఏనుఁగులకును గొట్టములకును ఆరతి యెత్తుటచేత జయము కలుగును.)

హయమ్=గుఱ్ఱమును. ప్రతస్థే=బయలుపెడలెను... ఆరోపిత ఇన్ద్రసమ్=మోపబడిన వంటచెఱుకుగలవానిని.

కియన్తానం బలం విప్ర=ఓబ్రాహ్మణుఁడా నీవు ఎంతకొలతగలది? (ఎంతలోఁతు ఆనక ఎంతకొలత యని యడుగుట పొర(బాటు.) జాను దప్పుం నరాధప = మోఁకాలి లోఁతు రాజా. (బ్రాహ్మణుఁడు లోఁతును స్పృశ్యముగా తెలియఁజేయు దప్పుచే ప్రత్యయమును ప్రయోగించి మానశబ్దప్రయోగమందలి పొర(బాటును తెలిపినాడు.)

89. పు. దాపయతి=ఇప్పించుచున్నాఁడు, అనఁగా, ఇచ్చున్నాఁడు.

రాజ నితి=(దం.) రాజా బంగారపు ధారలతో నీవు అంతటను వర్షించుచుండఁగా, దౌర్భాగ్యమును గొడుగుచేత కప్పబడియున్న నావీఁడ (న ఆయాన్తి=) పడవు బిందువులు.

త్యయీతి—అ. మేఘుడవయిన నీవు వర్షించుచుండఁగా (ఆవర్షముచేత) అన్ని (ద్రుమాః=) చెట్లును (పల్లవితాః=) చిగిర్చినవి, జిల్లేడు చెట్లమయిన మాకు ముందున్న యాకులయందు సందేహము. (ఇతరులకు నీవు విశేషముగా బహుమానము లిచ్చుచున్నావు. నాకు నీవలన సంభావన లేదు సరియే గదా, నాకట్టలమోపు కూడ పోవునని భయ మగుచున్న దని తా.)

ఏక మితి—అ. ఇతని (భోజాని) యుక్తేశ్వ మొకటి ప్రయత్నము మఱియొకటి; ఇతరునికి (సరాబునకు) పనిలో భయము లేదు. సరా సూర్యునిచేత (భోజానిచేత) తఱు

మబడుచు నేయున్నది (యున్నాను), నదా చీకటి (నేను) పరువెత్తుచు నేయున్నది (యున్నాను).

జానుదన్నుప్రభావతాత్=(జానుమానమ్ అనక) జానుదన్నుమ్ అన్నందునకు. దారిద్ర్య విడమిత్తః=దారిద్ర్యముచేత వంచితుడు.

40. పు. కా స భేతి=(తా.) శుశుడు! దేనికి సంకోషింపఁగో అది యేమిసభ? ఇత్యాది. నూత్ర బధ్ధాః=దారముతో కట్టివేయఁబడిన. మిత్ర=నూర్మిండు, చెలికాడు. ఔర్వాః=బడబానలము. బాడబ=బడబానలము, బ్రాహ్మణుడు. తటిత్=మెఱపుతీగ.

41. పు. చిన్తామణిభిః జగత్ సౌ జీవితమ్=చింతామణిలచేత ప్రపంచము బ్రదికింపఁబడ లేదు. నిగన్తరం జల భరైః తామ్ ఉర్వరాం సింధుతా ధౌరేయేణ అద్యధురం వహతా అమ్భోదేన త్వయా జగత్ జీవితమ్ మన్యే=సదా నీటి బరువులచేతనా ఆ సర్వసస్యాభ్యయిన భూమిని తడుపుచున్న భారమువహించునట్టి(యు) ఇస్పడు భారమును వహించుచున్నట్టి మేఘుడవయిన నీచేత లోకము బ్రదికింపఁబడినది (అని) తలచుచున్నాను.

భిత్తౌ=గోడలో. వృక్తాని=స్పృష్టమయిన. సంచిత=సూడఁబెట్టిన.

వృక్షాః=అంగహేనులు. వృష్టిన్ః=వృష్టితోగూఁ. పక్షవః=కుంటివారు. అశ్వన్ని=అనుభవించుచున్నారు. దేహినః = ప్రాణులు...ప్రకౌదభిరాత్ = సంకోషాతిశయముచేత.

చేతోహరిః=మనోహరమయినవారు. ప్రణయ గర్భ గిరిః=అనురాగ యుక్తిమయిన వాక్కులవారు. వల్లన్తి=నడిచుచున్నది. దన్తి నివహః=ఏనుఁగుల సమూహములు. తగళాః=చంచలములయిన...నయనయోః సంయాలనే = కన్నులయొక్క మూయుటకుండు, కన్నులు మూసినప్పుడు, నచ్చినప్పుడు.

42. పు. పణ్యవీధ్యామ్=బజారులో. పట్టదుసూతాని=పట్టువస్త్రములు. రాజకీయాః=రాజసంబంధమయినవారు. నికలే=సమీపమునకు. పటమ్=వస్త్రము.

భేక్షై రితి=(దం.) కప్పలు (కోటగ=) రంధ్రములలో (శాయిభిః=) శయనించునవి చచ్చినట్లే (పడియుండినవో), (త్వై అన్యః=) భూమిలోనికి నొచ్చినవో తాచేట్లే, కొట్టచేపలు గొప్ప బుగడ బల్లలమీఁద నొడ్డుటచేత ఎరుగులో (ఏరుగునగు స్థూలో) మాటిమాటికి మార్పుపోయినవో, ఆ యుండు సుస్థూలో అకాలమేఘము వచ్చి గానిని (ఆపనిని) చేసినది, దేనిచేత (ఏపనిచేత) సంభస్థలమునఱకు మునిగిన యడవి యేనుఁగులయొక్క సమూహములచేత నీరు త్రొగఁబడుచున్నదో.—మహావృష్టిచే తటాకము నిండెనని తా. ఒకానొకఁడు ఆకస్మికముగా వచ్చి వాకు అమితధన మిచ్చె నని భా.

విష్వాఖ్యః=పిష్టున ను పేరుగలవాఁడు.

ధానాధీ శేతి=ధారా (పట్టణపు) రాజా భూలోకమందలి మహారాజులను లెక్క పెట్టుటయందు ఉత్సాహము గలవాడై దేనిని ఈ బ్రహ్మదేవుఁడు నీ లెక్కను చేసెనో బలపపు ముక్కుతో గీతను ఆకాశమందు (నిన్ను దెలిపెడు లెక్కగా ఏగీతను ఆకాశమున బలపపుముక్కుతో బ్రహ్మదేవుఁడు గీచెనో) అది (ఆగీత) యే యీ దేవ నది (ఆకాశగంగ) ఆయెను; నీ సాటి రాజు లేనందున (ఇంకొక గీతకు ప్రసక్తి లేనందున) దానిని (ఆబలపపుముక్కును) (బ్రహ్మ) పాఠవేసినాఁడు; అదే యిది భూమి మీఁద మంచుకొండ.

జీగ్ధ మపి=చినిగినదయినను.

నిరవద్యాని=(దం.) నిర్దోషమయిన పద్యములు కలిగినయెడల దర్శింపనికి ఏమి లోపము? కత్తు నిక్షిప్తః=చంకిలో పెట్టుకొనబడిన.

43. పు. ఏతే స్వీతి=(అ.) ఆయోగ్య బలమయిన గాలిచే (ధూయమాన=) రేపబడిన దావాగ్నులచే కబళింపబడిన (ఏతేషు మహీరుపేషు=) ఈచెట్లమీఁద నీటిని ఓ మేఘమా వదల వేసి వదలకుము, పిడుగును మఱి పడవేసెదవు నిర్దయుఁడా ఏచూతువుచేత?

శోచ్యతమే మయి=మిక్కిలి కనికరింపదగిన నావిషయమై. సోమనాథేన కల్ప ద్రుమాంశుమ్=సోమనాథుఁడు కల్పవృక్షమువలె ఆచరించినాఁడు....వన వీరుధామ్= అడవి తీరగలకు. న తరతి=ఇయ్యఁడు (ఇయ్యనియెడల).

సతా సలక స్థితామ్=పలకలకుంటి పడగలమీఁద నున్నట్టి. కమత=తాచేలు. పయోనిధిః క్రోడాధీనమ్ పురుతే=సముద్రుఁడు రాష్ట్రులలో పెట్టుకొనుచున్నాఁడు. సరి త్రవిభూతయః=సరిత్రైశ్వర్యములు, ఉత్క్రిష్టచరిత్రములు. నిస్సీమానః=హద్దులేనివి.

44. పు. సీదతా త్వత్ అభిముఖ విస్ఫుప్త ఉత్తాన పగ్నాప్తుచేన చాతకేన= పడియున్నట్టియు నీకు ఎదురుగా తెఱవబడిన వెదకిలబడియున్న ముక్కుడిప్పగలిగినట్టి యు వానకోయిలచేత. అస్తామ్ తావత్=అటుండ నిన్ను.

ధక్ జీవితమ్=బ్రదుకు నింద్యము, చీ ఈబ్రదుకేల. భాణ్ణారిక=ఓ కోశాధికారి.

జలధౌ=సముద్రమందు...యావన్తి అసక్=ఎన్ని యుండినవో. తావన్తః= అన్ని. ఉదార=ఓదాతా.

మా భూత్=కాకుండునుగాక. ఇయమ్=ఈనత్తుత్రరూపమున నున్న. దుశ్శీల తా భాషనమ్=దురాచారమునకు పాత్రము.

నిజాతమ్ = చక్కగా తెలిసికొనబడినది. ప్రసాదే = దయయుండు. తృణకణాయతే = గడ్డిలేశమువలె ఆచరించుచున్నది (అగుచున్నది).

45. పు. ఖీరాబ్ధి తుల్యమ్ = పాలసముద్రముతో సమానముగా. న తమతే = ఓర్వకాలదు. గ్రీష్మ ఊష్ణతా = వేసవియొక్క వేడిచేత. వన్ తావత్ కియత్ = వర్షింపుమా అందాఁక కొంచెము.

ఆస్తర ఆసన్నః = పడకకు సమీపస్థుడవు. ఉపవీత = బందెము.

క్షుణ్ణమా ఇతి = ఆకటిచేత తుయించిన శిశువును శవములవలె (నున్నారు), బంధువులు మిక్కిలి నుందమయిన (-ఆశయాః =) యభిప్రాయముగలవారు (అదరము మానినారు), అంటింపబడినది పగిలిపోయిన గరిగిపడత లక్క లేశములచేత, (ఇ దంతయు) నన్ను బాధింపదు.-(నా) భాగ్యవస్త్రము చినిగిపోయినను కుట్టుకొనుటకు స్వరవికారముతోఁగూడుకొన్న నవ్వును చేసి (నవ్వి), కోపించుచున్నదైన యెదుటియింటి వాని యిల్లాళిని సూదిని యాచించుట (నన్ను) ఎట్లు బాధించినదో అట్లు, (అని పూర్వమున కన్వయము.)

46. పు. అభ్యుద్భృతా ఇతి = (దం.) చక్కగా ఉద్ధరింపబడినది (పాలింపబడినది, ఎత్తబడినది) భూమి, ఖండింపబడినది శత్రుసమూహము, గ్రహింపబడినది బలవంతునిచేత బలవంతులయిన రాజులయొక్క సిరి (బలిచక్రవర్తియొక్క విశ్వర్యము);—ఒకజన్మమందు చేయబడినదో ఏది యీయావనవంతునిచేత, మూఁడు (వరాహ పరశురామ వామన) జన్మములలో దానిని చేసెను పురాణపురుషుడు (విష్ణుమూర్తి).

హరిణ్యాం బాణేన విధానగా మపి = లేడి బాణముచే కొట్టబడినను.

శ్రీభోజే ఇతి = (దం.) శ్రీమంతుడైన భోజరాజు వేటకు పోయినను, త్వరగా విల్లు ఎక్కు పెట్టబడినను, చెవికొనవలకు వచ్చినను (అనఁగా నారిని చెవివలకు ఆకర్షించినను), పిడికెటినుండి బాటి బాణము దేహములో గ్రుచ్చుకొన్నను, (ఉన్న) చోటి నుండి పాటిపోలేదు, కదలలేదు, వణకలేదు, దుముకలేదు, లేడి; 'నాకు వశ్యునిగా చేయును (నా) ప్రియుని మన్నఘండు ఇతఁడు' అనెడి యాశచేత. (భోజరాజు మన్నఘుని వంటి సుందరుఁడని తా.)

బాహ్నువీ = గంగానది. విదుషీ = విద్వాంసురాలు.

భోజ ఇతి = (దం.) భోజనియొక్క ప్రతాపమును నిష్పక్రొత్తని ఇది ప్రకాశించుచున్నది రాజుల (నేడి కొండల) పట్టా (ముల నెడి నెత్తముల) ప్రదేశములయందు; ఈ భోజప్రతాపాన్ని ప్రవేశింపఁగానే శత్రురాజులయొక్క ఇంటి ముంగిళ్లయందు గడ్డిమొల

చుచున్నది (సామాన్యమయిన యగ్నికి గడ్డి కాలిపోవును, ఈయగ్నికి మొలచును అని దీనియందు అపూర్వత్వము. ఈయనప్రతాపమునకు జడిసి శత్రురాజులు తమపట్టణములు వదిలి పాటిపోగా అవి పాడై అందు గడ్డి మొలచె నని భావము.)

47. పు. శ్రీమ న్ని త్తి = (దం.) శోభాయుక్తమయిన ఓగంధపుచ్చెట్టా, కలవు అనే కములు ఆ చెట్లు అడవిలో వేనికి పరిమళముమాత్రము ఉండునో బహుశః పువ్వుల శోభతో (పువ్వులున్నంతకాలమే). ప్రత్యేకమందును చక్కగా చేయబడిన యా తెల్లని కొనియాడబడిన ప్రసిద్ధస్వరూపమయిన యే యీ పరిమళ గుణము నీ చేత (ప్రసిద్ధ స్వరూపముగలయట్టి నీచేత ఏయీ పరిమళ గుణము) ప్రకటింపబడినదో ఎక్కడ అది (అపరిమళగుణము) ఇక్కడ (కడమచెట్లలో) చూడబడును?

సూత్రధారీ = నటి.

బలి రితి = (దం.) బలి (చక్రవర్తి) సాతాళము నివాసముగాగలవాడు క్రిందుచేయబడినాడు, ఆశ్చర్యము ఇందు ఏమి? క్రిందుచేయబడెను స్వగ్రముననున్న దై నను ఆశ్చర్యము కల్పవృక్షము నీచేత! (బలికల్పవృక్షములకింపై భోజుడు దాత యనితా.)

సహకారతరో = తీయమామిడి చెట్టుయొక్క.... వితతాః = వ్యాపించినవి. పరిమళేతి = సువాసనయొక్క అతిశయముచేత నొడుచున్న తు మైదల సమూహచేత నీల్వబడిన చిగుళ్లుకలవైన చెట్లు కొంచెపాటివి.

48. పు. భాగ్యాధీనా = అదృష్టాధీనము.... భూతి = విశ్వగ్రము యొక్క. ధనసంచయ కర్తృత్వాణి = ధనముయొక్క కూర్పుటయొక్క కర్తలు, అనగా ధనమును కూర్చునట్టివి. పృథగేవ హి = వేతే సుమా.

ఆత్మైయత్త ఇతి = (దం.) స్వాధీన మైయుండగా గుణసమూహము, గుణములేమి నిందింపదగినది. అదృష్టాధీనములయియుండగా ధనములు, పురుషులకు ఏమి దోషము? (గుణహీనత దోషముగాని ధనహీనతగాదు అని తా.)

అస్థిత... ప్రసరః = తడవబడిన... విజృంభణకలవాడు. వాఙ్మయ జాతమ్ = వాక్స్వరూపముయొక్క సమూహమును. హస్త అమలకవత్ = చేతిలోని ఉసిరిక కాయవలె.

ధారాధరః ఇతి = (దం.) మేఘము (దారుగలది) నీకత్తి యిది, ఓరాజా ఆశ్చర్యము! వర్షించుచున్నవి శత్రు శ్రీ జనముల కన్నులు; (వారు నీకత్తిచేత తిమభగ్గులు తెగగా ఏడ్చుచున్నారని భావము). ధనముతో (ఒరితో) సర్వదా సాంగత్యములేమి యుద్ధములో దీనికి (నీకత్తికి), పేదటికము కలుగుచున్నది (నీ) శత్రు రాజులకు (యుద్ధములో నీకత్తికి జడిసి శత్రువులు తమనీతి సంతయు నీ కిచ్చి పేదలై రని భావము.)

కిం నాత ఇతి=(దం.) ఏల పుట్టితివి (మొలచితివి) నాలుగుదారుల కూడికలూ? మిక్కిలి డట్టముయిన నీడగలదానవు అయితివి ఏల? నీడచే కప్పబడినదాన వయినను ఫలములుగలదానవు అయితి వేల? ఫలభారములతో నిండినదానవయినను ఏల వంగితివి? ఓ మంచిచెట్టా సహింపుము ఇప్పుడు చాలసేపు కొమ్మలయొక్క అగ్రములయొక్క (అగ్రములను) లాగుట కదపుట త్రుంచుట విలుచుట (ఈశ్రమలను) జనులవలననుండి నీయవేఅయినట్టి (చతుష్పథములలో మొలచుట మొదలయిన) తప్పిదములచేత. (దుష్టుని కడకు వత్తురా? నీవు సామ్యుడవును దాతవును గనుక నీకడకు యాచకులు వచ్చుచున్నారు.—అని భావము.)

49. పు.—కూర్చ ఇతి=(దం.) తాచేలు పాతాళగంగయొక్క (భోగవతియొక్క-) నీటియందు విహరించును గాక; ఆపాతాళగంగయొక్క గట్టున మొలచిన తుంగము స్తను గ్రహించును గాక ఆదివరాహము; సడలించుకొనును గాక పడగల సమాహమును నాగేంద్రుడు; దిగ్గజములు తామగతుండలయొక్క భక్షణ వ్యాపారమును చేసికొనును గాక; పవ్వత శ్రేష్ఠములు అన్నియు యథేచ్ఛముగా సంచరించును గాక; నీవు మోయుచుండఁగా ఓ ప్రభూ భోజా దేవతను భూమిని (భూదేవిని). (కూర్చాడలు సదా భూమిని మోయు నవి, భూభారమును భోజరాజు వహింపఁగానే వానికి తమ నేవనుండి ఆటవిడుపు గలిగె నని భావము.)

వదాన్యః=దాత.

సంజల్పవత్=ముద్దుమాటలవలె. ఏలా ఉశీగ=ఏలకులు వట్టివేరు. లసత్=ఒప్పు చున్న జాతీ...తామ్=సన్న బాజిపువ్వులు పొదిరిపువ్వులు మొగలిపువ్వులు—నీనిచేత పరి మళవంతముగాఁ జేయబడిన మంచినీళ్లు తేబడును గాక.

మాగధః=వంది.

వక్త్రామ్భాజ మితి=(దం.) ముఖ కమలములలో సగంస్వతీనది (విద్య) వసించియున్నది సర్వదా; శోణమునెడు ఏతే (ఎత్తనిదే) అధరోస్థము నీది; చేయ శ్రీరాములవారి పరాక్రమముయొక్క స్మరణము చేయుటయందు (పరాక్రమమును జ్ఞప్తికి తెచ్చుటయందు) సమర్థమునది దక్షిణదిక్కుననుండునది (కుడిది) నీది సముద్రము (ముద్దుటుంగరముగలది); నదులు (నేనలు) ప్రక్కను ఇవి ఎట్లును నీయొక్క వదలనే వదలవు సదా; (ఈనదులు (నేనలు) సదా నీప్రక్క నేయుండును); తేటమైయుండఁగా మనస్సు, ఏలకలిగెను చెప్పుచురాజా నీమ నీళ్లుత్రాగుటసకోరిక?

50. పు.—అస్తా వితి=(దం.) ఎనిమిది బంగారపు (వరహాల) కోట్లు, తొంబది మూడు ముత్యముల తులలు (౧౦౦పలములు=౧తుల), ఏబది మదముయొక్క వాసన

చేత మదించిన తు మైదలుగలట్టివి కోపముచేత గర్వించినయేనుఁగులు, గొట్టుములు పదివేలు, లోకములో (నెల్ల) నేర్పుగల వేశ్యలు నూర్గురు, ఈయఁబడినట్టిది పొండ్లరాజుచేత కప్పము మాగధునికి ఇయ్యబడునుగాక.

శీతాశుమ్ = చలిచే బాధపడుచున్న వానిని.

శీతే నేలి = (దం.) చలిచేత అధికసింపఁబడి మాఘమాసపు నీళ్లవలె, - చింతాసముద్రములో మునుఁగుచుచల్లారిన నిప్పుగలిగి పగిలిన క్రిందివెడవిగలిగి (అనిప్పును) ఊదుచు ఆకలిచేత తీయించిన కడుపుగల (వాడైన) — వాకు, నిద్ర ఎక్కడికో అవమానింపఁబడిన ప్రియవలె వదలి దూరము పోయినది, మంచి పాత్రునికి దానముచేయఁబడిన సిరివలె తీయింపకున్నది రాత్రి.

దివా = పగలు. జాను భాను కృశానుభిః = మోకాళ్లు సూర్యుఁడు నిప్పు వీనిచేత.

ధారయి త్వేలి = (దం.) ధరించి (=నీవు ధరింపగా) తమ (=బలికణ్ణాదులయొక్క) స్వరూపమును, అధికమయిన యీవియే ధనముగాఁగలవాఁడా, ఇప్పుడు విడిపింపఁబడినారు బలిచక్రవర్తి కర్ణుఁడు మొదలయినవారు తమ కీర్తియనెడు రహస్యపు టింటిమండి. (బలికణ్ణాదులకీర్తి రహస్యమైయుండెనేగాని భోజానీకీర్తివలె జగద్విశ్రమము గాదనియు వారే భోజరూపమున అవతరించి ఇప్పుడు పూర్ణకీర్తిని పొందినాగనియు వారికన్న నితఁడు అధికదాత యనియు భావము.)

కాంత ఇది = (దం.) ప్రియమైనదానపు (ప్రియమయినవాడవు), ఎల్లప్పుడును తియ్యనిదానపు (తియ్యఁగా పలుకువాడవు), గనముచేత నిండినదానపు (శృంగారగమయలందు ఆసక్తుడవు), మఱియు అగుదువు అయిదు బాణములవాని (మన్మథుని) ధనుస్సువు ఈదులేని (ఈదులేనిమదనచూపమువు) (మన్మథబాణమువలె స్త్రీలను మోహపెట్టువాడవు); ఓచెఱకా (చెఱకుమిశుచేతరాజును కవిసంబోధించినాఁడు) నీకు ఉన్నది సమస్తము మంచిది, ఒకటి లోపము, ఏమనఁగా భక్షింపఁపడి (ఆశ్రయింపఁబడి) సొందుచున్నావు రసహీనతను క్రమముగా.

51. పు. — శశాంజ్ఞమ్ = చంద్రుని.

య దేత దితి = (దం.) ఏ యిది చంద్రునిలోపల మబ్బుయొక్క లేశముయొక్క విలాసమును చేయుమో (మబ్బుముక్కవలె అగపడుచున్నదో) దానిని చెప్పను మనుష్యుఁడు (దానిని లోకు లందరు) కందే లని, కాదు నన్నుఁగూర్చి అట్లు (అది నా మతము గాదు).

సౌధాన్తరమ్ = మేడలోపల.

అహ మితి = (దం.) నేనో చంద్రుని తలఁచెదను నీ శత్రువులతోడి విరహముచేత ఆక్రమింపఁబడిన జవరాండ్రయొక్క కడగంటిచూపులనెడు (ఉల్కా) కోఱకచ్చు

ల (కొఱకచ్చులు) (మీద) పడుటచేతనైన గాయముల (కింఁ) మచ్చల గుర్తులచేత చిహ్నితమయిన దేహము గలవానినిగా.

మహాభాగ=మహానుభావుఁడా.

ప్రతివిహిత మృత్యు ప్రతిభియే=పోఁగొట్టబడిన చావుయొక్క భయము కలవానికి (అభయ మిచ్చి అనుట), ఉపరితన=వై. కృతే=కొఱకు. దశన కోటి తుత గర్జి=దంతములకొనలతో పగుల్పబడిన పర్వతములు గలవైన. మద ముదిత కూజత్ సుగంధిహః=మదముచే సంతోషించినవై యుంకరించుచున్న తుమ్మెదలు గలవానిని.

52. పు.—ఆమోదై రిలి=(దం.) పరిమళములచేత వాయువులు, లేళ్లు చిగురుటాకుల స్రవణములచేత, నారచేత తాపములు, పువ్వులచేత తుమ్మెదలు, పండ్లచేత పక్షులు, ఎండచేత బాధింపబడినవారు నీడచేత, పలవలచేత సుదపుటేనుఁగులు, నీచేతనే చేయబడినవి అన్నియు ధన్యములుగా; నీవు లోకోపకార సమగ్రము వయి యున్నావు. నీచేత పోఁగొట్టబడిన యాపదగలవి కడమి చెట్లు. (ఓరాజానీవు సర్వజనోపకారివి అని తా.)

శశితిః=శక్తి. కమలి=క్రిక్కుచున్నది. ఆనందగత=పొందబడినది.

అగ్ధ మితి=(దం) సగము విష్ణుమూర్తిచేతి, (విష్ణుమూర్తి ఒకప్పుడు మోహినియు శివునికి భార్య యయినాఁడు. భార్య పురుషుని యగ్రదేహ మని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి.) పార్వతిచేత సయితము సగము విభ్రునియొక్క హరింపబడినది; ఓరాజా ఈప్రకారము భూతలమందు త్రిపుహరుని (శివుని) యొక్క లేమి వెల్లడియైయుండఁగా (అనఁగా శివుడే లేకపోఁగా), గంగానది సముద్రమును, ఆకాశమును చంద్రుఁడు, నాగేంద్రుఁడు భూమియొక్క యడుగును, సర్వజ్ఞత్వము ఈశ్వరత్వము పొందెను నిన్ను, నన్నొ భిక్షాటనము. (నేను మహాదర్శిఁడను నీవు మహాదాస్యంసుఁడవు మహేశ్వర్య సంపన్నుఁడవు; నాదార్శిద్రవ్యమును ఎఱుఁగుదువు, పోఁగొట్ట సమర్థుడవు: అని తా.)

53. పు.—అనురాగిణీ=అనురాగము (ప్రేమ) కలది. ఆశు=శీఘ్రముగా.

కేచి దితి=అ. కొందఱు వాక్కు అనెడు తీగయొక్క వేరునందు వ్యాపించిన ఆశగలవారు (వాగ్విల్లియొక్క వేరునమాత్రమే చూడఁగోరుదురు), మఱి కొందఱు అయిన నొ మొదటిపలవలతో సంబంధము పొందినవారు, నీడను కొందఱు పొందినారు, మూలాగ్రములను మఱికొందఱు, (మఱికొందఱు) చిగుళ్లను కోయుదురు, ఇతరులు పువ్వులను చేత ధరింతురు, వారికన్న నితరులు పరిమళమునకు మాత్రమే సాత్రము; మఱి యేమనిన కూఁతులు పండును అహాహా నిశ్చయముగా చూడ వైన గోరరు.

సరిచ్చిన్న ఇలి=(దం.) పరిమిత మైనది రుచి అమృతము బెల్లము మకరందము తేనె పాలు వీనిది; (అమృతము, బెల్లము, మకరందము, తేనె, పాలు-అనెడిపదార్థము

లయందు రుచి కొంచెపాటిని గానీ యుండును); ఒకానొకప్పుడు పలుమాఱు అనుభవించుటచేత పొందును గదా రుచిహీనతను మిక్కిలి; (అట్లుగాక) ప్రియయొక్క దొండపండువంటి పెదవియందును రసముగల కవివాక్యమునందును హద్దులేనిది క్రొత్తయానందము గలట్టిది చెప్పశక్యము గానిది ప్రకాశించును మఱి రుచి ఇది సాటిలేనిది.

నానీయనే ఇతి=(దం.) తేబడవు తేనెవిషయమై తుమ్మెదలు పారిజాతపుష్పములచేత (మాయొద్ద తేనె కలదు రండు త్రాగుండు అని తుమ్మెదలను పారిజాతపుష్పములు పేరంటము పిలువవు. తుమ్మెదలు తమంతట తామే వచ్చి త్రాగును); ప్రార్థింపబడవు నంద్రునిచేత వెన్నెలవిషయమై చకోరములు; మా వాక్కుయొక్క మాధుర్యముయొక్క అతిశయమును పొంది (విని, ఎఱిగి) ముందుగా (మీదమీద బడి) వచ్చువారు (ఏ మయిన కవనము చెప్పఁడు చెప్పఁడు అని) బిగ్గగయైన మాటలుగలవారు (బిగ్గరగా ప్రార్థించువారు) అగుదురు తమంతట తామే పండితులు. ఏమి ఫలము (మాయొక్క) వ్యర్థ ప్రార్థనలచేత?

నాస్థాక మితి=(దం.) లేదు మాకు సవారి, లేదు ఏదియు కంకణములు (ఆద్య)= మొదలయిన యలంకారములయొక్క సత్కారము, లేదు ఎత్తయిన గుఱ్ఱము, లేడు ఎవఁడును నేవకుండు, లేనే లేదు వస్త్రము సుందరమయినది; మఱి యే మనిన భూతలమందుండు సమస్త విద్వాంసులకు సాహిత్య విద్యను పొందినవారికి మన స్సంతోషము చేయునది తల వంపు చేయునది విద్య దోషములేనిది కలదు మాకు (సాహిత్యవంతులగు సకలవిద్వాంసులను సంతోషపెట్టి వారిచే మాకు నమస్కారములు చేయించునట్టి విద్య నిర్దోషమయినది మాయందుఁ గలదు).

ఆ=ఇది కోపపీడలను తెలియఁజేయు నవ్యయము. ఇక్కడ కోపమును తెలుపును. మా కృధాః=చేయకు.

54. పు. నిశ్వాస ఇతి=(దం.) ఊపిరి సయితము బయటికిరాదు బాణకవి (బాణము) మనస్సున (రోములలో) నుండఁగా. ఎట్లు (వచ్చును) మఱి ప్రసిద్ధమయిన యాడంబరముతోడి (స్లోక) పాదముల (అడుగుల) కట్టుపాటుగల కవనము (సరస్వతి)?

హతా దితి=(దం.) బలాత్కారముచేత లాగఁబడిన కొన్ని పదములను రచించునట్టి మనుష్యుండు స్వర్థగలవాఁడు అగునేని అహహా కపితో వశ్యమయిన వాక్కుగలవానితో (అటునుండి యొకపదమును ఇటునుండి యొక పదమును ఈడ్చి తెచ్చి వేసికొని యల్లాడి మనుష్యుండు మహాకవితో పోటికి వచ్చునేని), కలుగును ఈదినమో రేపో, ఏల ఇక్కడ పెక్కుమాటలు? పొపిఛైన కలియుగములో, కుండలయొక్క (కుండలను) చేయు

వానికి (కుమ్మరికిని) మూడులోకములయొక్క (—లను) చేయువానికిని (బహుదేవునికిని) కలహము.

కలులుతి=పొందును... శివసన్నిధి=శివునితో సమానుడైన (సర్వజ్ఞుడైన).

ముక్తాభూషణ మితి= (దం.) ముత్తేములు ఆభరణములు గాఁగలదిగా చంద్ర బింబము ఆయెను. వెదవల్లబడిన నక్షత్రములుగలదిగా ఆకాశము (ఆయెను.) మచ్చగునిదై న విల్లు పోయిన చాంచల్యముగలదిగా (నిశ్చలము) ఆయెను. నల్లఁగలువలు (రెండు) ముద్రగలవి (ముకుళించినవి) (అయినవి). అడఁగిపోయినది కోకిలయొక్క మెల్లనయిన కూత. మెల్లనివాయువులు తుండ మైపోయినవి. చలనము లేని పూగుత్తులు గలవిగా సంపంగితీఁగ అది ఆయెను. ఎఱుఁగను పిప్పట.

(తా.) (రతాంతమందు) ప్రేయసిముఖమందు చెమటబిందువులు గలిగి ముఖమునకు ఒక క్రొత్తశోభను గలిగించినవి. మెడలోని హారముల ముత్తేములు నడుముపై వ్యాపించినవి. బొవముడిపాటుజంకెనలు పోయినవి. కన్నులు మూసికొని పోయినవి. మణితేధ్వనులు నిలిచిపోయినవి. నిశ్వాసము మంద మయినది. కుండములన్నులూటము తీతినది. అటువైదశ మనోగోచరము కాదు.

స్వీన్న మితి= (దం.) చెమర్చినది బింబము చంద్రునిని. జూటిపోయినది పువ్వులనరముల మొత్తముచేత కట్టబడిన చీరకట్టి. పూర్వమే ప్రకటమగుచున్న (ముదిరుచున్న) మొగలిపువ్వుయొక్క అగ్రముయొక్క రూపముకలన్నియునది చక్కని చిఱునవ్వు. శమించినది కమ్మలయొక్క (కుండలములయొక్క) (ఆగధటీవ్వుత్తిప్రధానమయిన పురుగు) నాట్యము. కలువల జంట అడ్డముగా ముకుళించినది. పోయినది పగడముయొక్క సీతాగ్రము. నైని ఎఱుఁగను జామా ఏ మయినదో అని.

(తా.) (ప్రేయసికి) ముఖము చెమర్చినది. పూలనగములతో కట్టబడినకోప్పు వీడిపోయినది. చిఱునవ్వు ముదురుచున్న మొగలిరేకుకొనవలె అయినది. (మొగలిరేకు లేతలో మిక్కిలితెల్లఁగానుండును. ముదిరిన కొలదియు చుట్టును ఓరను మొదట కొంతముగాను పిప్పట మఱికొంత తరువాత మఱియుం గొంతగా తెలుకెల్ల తగిలిపోయి చిట్టచివరకు గవంతధానశ్యము చేసెయొక్క మూలమందు మిగిలి పిప్పట అదియైనాంబోవును; ఆప్రకారమే చిఱునవ్వుయొక్క ధవళకాంతి మొదట కొంతమూలము వ్యాపించి పిప్పట అంతదూరము రాక అంతకన్న తగ్గి క్రమక్రమముగా మఱియు మఱియు సంకోచించి చివరకు అధరమందే నిలిచి పిప్పట అందుగూడ అదృశ్యమైనది.) కుండలములయొక్క ఊఁగులాటలు శమించినవి. (కుండలములకు ఉద్ధతనాట్యమును చెప్పటచేత పూరుపాయితము నూచింపఁబడినది.) కన్నులు అడ్డముగా మూతఁబడినవి. ప్రియుఁడు నూటిమాటికి మరుక్క.

న సభరమును కిలుచుటచే నయిన నొప్పికి కలుగుచున్న నీత్యార్థము నిలిచిపోయినది. అటుపైదశ మనోగోచరము గాదు.

అవసా=భూమియందు.

55. పు. ధటూయామ్=త్రాసులో. సదసి=సభలో. తత్పరిభవ=అతిని కవమా నము. స్వ అవతంస కల్పింప మకరద్వమ్=తన కొనచెవియలంకారమైన యెఱ్ఱగలువయం దలి తేనెను. వామ కర నఖ అగ్రేణ=ఎడమ చేతి గోటి కొనతో. చిక్షేప=చివ్చెను.

అహో ఇతి=(దం.) ఆహా! నా యదృష్టము! నాయొక్కయు భవభూతి యొక్కయు వాక్కును (కవనమును) తులయింప నెట్టి, అగపడంగా దానియందు (భవ భూతివాక్కునందు) తేలిక (భవభూతి కవనమున నను తక్కువ యగుటచే ఆవేపు, తక్కువ నైకి లేవగా), వాక్కులయొక్క దేవతి (సగస్వతి) వెంటనే (తన) చెవియం దున్న యెఱ్ఱగలువ మొగ్గయొక్క తేనెయొక్క మాధుర్యమును చల్లుచున్నది పూర్తికై భగవతి!

మనుతేన్ద్ర=తలచెను. స్వైరిణీమ్= బారిణిని. సంకేతమ్=జాగ సంగమమునకు ఏర్పడుచుకొన్న చోటికి. చతురా= స్వేరియైన.

త్యక్తోఽపీతి=(దం.) నీకన్నను మ్రారుడు ఓరాజా(ఆ) బేసి(మ్రార) బాణములవార డు (మన్దగుడు) ఓభూమియొక్క భర్తా (రాజదండన యైనను సహ్యముగాని, మద నబాధ సహ్యముగా దని భావము), ఆజ్ఞను ఎవనియొక్క (మన్దగునియొక్క యాజ్ఞను) రుద్రాదులు దాసులవలె కరస్సున వహించుచున్నారో. (మదనబాధను లోచించుట నా యందు తిప్పగా గ్రహింపఁగూడదు. త్రిలోచనుడు కూడ దానిని జయింపలేక పోయిన గదా, నావలన నగునా అని భావము.)

దోర్దణాత్ = దండమువంటి బాహువునుండి. అజ్ఞద=బాహుపుర.

మచ్చిక=మంచము. ఘాటా=నిశ్రాధు. జలద ఆగమః = మేఘముల రాక (వర్షాకాలము). పత్నీస్య=సమరనియొక్క. సుటికా = పడత. పర్యాకులా=దుఃఖితు రాలై. వధూమ్=కోడలిని. శ్వశ్రూః=అత్త గారు.

56. పు. శుక్తిద్య యేతి = (దం.) ముత్తైపుఁజిప్పలజంటయొక్క సంపుటము ఓ భోజరాజా కీర్తియను సముద్రములో నీయొక్క ఆకాశము; (ఆకాశము నీకీర్తి సముద్ర ములోని ముత్తైపుఁజిప్ప సుమా). తలంతును అందునుండి పుట్టువుగల ముత్తైమునుగా చంద్రబింబమును.

కన్యా యుతా=ధ్వనితో కూడినవి. తుభ్యత్ షీగధ దుగ్ధ ముగ్ధ మహసీ = కద లుచున్న పాలసముద్రముయొక్క పాలయొక్క సుందరమయిన కాంతికలివి. వాసనీ

=రెండువస్త్రములు. వికాసికా= ప్రకాశించునది. ను భాషిత కలా కాశల్యమ్=మంచి పలుకులయొక్క విద్యయందు నేర్పు.

అచ్చ మితి= (దం.) మచ్చను గా కొందఱు తలంచినారు, సమద్రముయొక్క బురదనుగా ఇతరులు తలచినారు, లేడినిగా కొందఱు చెప్పినారు, భూమియొక్క ప్రతిబింబమునుగా ఇచ్చిగించినారు ఇతరులు; చంద్రునియందు వీది పగులగొట్టబడిన యింద్రనీలముల ముక్కలవలె నల్లనిది మిక్కిలి యగపడుచున్నదో దానిని దట్టమయిన దానిని రాత్రి త్రాగబడిన కటికిచీకటిని కడుపులో నున్న దానినిగా (రాత్రులయందు త్రాగబడి కడుపులో పేరుకొనియున్న దట్టంపుగటికిచీకటినిగా) చెప్పచున్నాము.

57. పు.— లక్ష్మీ రసి= (దం.) లక్ష్మీయొక్క క్రీడాసగన్ను, తెల్లకాంతియొక్క యిల్లు, అద్దము దిక్కులనెను స్త్రీలకు, పువ్వు రాత్రియను తీగకు, మూడుబోకముల ను జయించువాడయిన ముద్దగునియొక్క గొడుగు, ముద్దయిన శివుని నవ్వు, దేవనది (XOX) యొక్క తెల్లదామర, (కు) చంద్రుడు వెన్నెలయను సమృత్తముయొక్క చావిని పుట్టించుచున్నాడు, సమాహము నక్షత్రములనెను గుండ్లయొక్క (నక్షత్రములనెడి గుండ్లయొక్క మొత్తమయినవాడు.)

తర్క ఇతి= (దం.) తర్కవ్యాకరణ మార్గహితమయిన బుద్ధిగలవాడను కాను, సాహిత్యమెరిగిన వాడను కాను, ఎఱుంగను విచిత్రకావ్య నిర్మాణముయొక్క నేర్పును మిక్కిలి ఆశ్చర్యచకుదానిని; దేవత యొకానొకతె బ్రహ్మయను ప్రియునిచేత పొగడబడినట్టిది (తనచేత నున్న) వీణయొక్క మధు ధ్వనితో నేలుకాని ధ్వనిగలుగునట్లుగా అట్లయినను ఏమో చెప్పచున్నది నోట నున్నదై నాయొక్క (తనవల్లభుడగు బ్రహ్మచే పొగడొందిన సుస్వరతీదేవి నా నాలుకయందు నెలకొని తనచేతివీణయొక్క మధుర నాదమే యనునట్లుగా ఏమేమో పలుకుచున్నది.)

సులలితం ప్రబంధమ్=మధురమయిన రచనను.

మాతంగీ మితి= (దం.) మాలదానిని బలె మార్గమును (మధురపదగుంభనను) వ్యక్త్యాగ్రాంతిశయముగల కావ్యముల నెఱిగినవారు స్పృశంపనే స్పృశంపను ఉత్తమమయినదానిని (ధ్వన్యగ్రపరాయణులు ఉత్తమమయిన మార్గమును సగనునీయును); వ్యుత్పత్తిని (పాణ్డితియను) కులకన్యకనుబలె (శృంగారాది) రసములచేత నుత్పత్తిలయినవారు చూడరు మీరు. కష్టానీ కర్పూరముల సరిమిములను చెలి (యయిన) వ్యుత్పత్తి మాధుర్యముల కూడిక చెవికి మధురౌషధము ధన్యనికి ఎవని కో కలుగును.

విర తీతి= (దం.) దూరదూరముగానున్నవి పెద్ద నక్షత్రములు కలియుగమందుఁ బోలె సత్పురుషులు (కలియందు సజ్జను లెట్లు అరుదుగానున్నాఁగో అట్లే పెద్దనక్షత్ర

ములు మాత్రము కొన్ని అక్కడక్కడ అగపడుచున్నవి). మనస్సువలె మునియొక్క అన్ని చోట్లను స్వచ్ఛ మాయెను ఆకాశము (ఆకాశము మునిమనస్సువలె అన్ని చోట్లను స్వచ్ఛ మాయెను). తొలఁగిపోవుచున్నది చీకటి (అజ్ఞానము) మనస్సునుండి సత్పురుషులయొక్కయుం బోలె దూరమునకు (సజ్జనుల హృదయమునుండి యజ్ఞానమెట్లు తొలఁగునో అట్లు చీకటి తొలఁగుచున్నది). పోవుచున్నది రాత్రి త్వరగా సరి ఉద్యోగ హీనులయొక్కపోలె (నిరుద్యోగుల సరివలె రాత్రి త్వరగా తీయించుచున్నది).

58. పు. అభూదితి=(దం.) ఆయెను పచ్చనిదిగా తూర్పు పాదరసమువలె భక్షించి బంగారమును (బంగారమును గ్రసించిన పాదరసమువలె తూర్పు పచ్చబాటి నది). పోయిన కాంతిగలవాఁడు చంద్రుఁడు పండితుఁడుపోలె మూర్ఖుల సభలో (మూర్ఖులనడుమ తగులుకొని వారిని రంజింపలేక వారిచే పరిహసితుఁడై వెలవెలబోవుచున్న పండితునివలె చంద్రుఁడు శోభాహీనుఁ డాయెను). త్నములతో తీయించినవి నక్షత్రములు రాజులవలె ప్రయత్నై సత్తులకాని. ప్రయత్న హీను లయిన రాజులవలె నక్షత్రములు త్నములతో తీయించినవి). దీపములు వెలుగుట లేదు విషయ సీనులయొక్క పోలె సుగూఢములు.

మాలాకార పతీ=పువ్వులసగములుచేయు (గ్రచ్చు) వానిభార్య.

సమున్న తేతి=(దం.) మిక్కిలియున్నతమయిన దట్టమయిన చను గుత్తులను ముద్దగొనుచున్న ఆనపకాయ (బుట్ట) చేత ధ్వనించుచున్న మధురమయిన వీణగల్గిన దేవ లోకముయొక్క చంచలమయిన కనుబొముగలదానిచేత (సుందరిచేత) నీది పాడఁబడుచున్నది శివుని కిరీటుపుగొనను ప్రకాశించు మంచు కిరణములవాని (చంద్రుని) మొలకయొక్క కిరణముల ప్రవాహమువలె తెల్లని కీర్తి. (నీకీర్తి స్వర్గమున కూడ వ్యాపించినది అని తా.)

ఉల్కాఖల పరాయణామ్=టోటియందు ఆసక్తురాలిని (టోటిలో ఏమో దంపు చున్నదానిని). ముసలమ్=రోకటిని. కాష్ఠమ్=కొయ్య.

59. పు.-జగ తీతి=(దం.) లోకములలో తెలిసినదే ఇది, కొయ్య వే అగుడువు నిజముగా; అది యును గదా సత్యము అడవిలో పెంపఁబడినదానవు; క్రొత్త కలువలవంటి కన్నుల దానియొక్క చేతితోడి కూడికయను పండువునందు దీనియందు, ఓరోకలి చిగురు నీరు తత్తుణమే ఏల పుట్టలేదో. (నీవు మహాబడపదార్థమవు, ఆసుందరిచేతి స్పర్శయొక్క స్వా రస్యము నీ కట్టు తెలియును? రసికునికే అపాణిసంగము కలిగినయెడల అతనిదేహము చిగిర్చియే యుండును అని భావము.)

ఛన్న మితి=(దం.) కప్పుబడినదానిని పైన్యముయొక్క ధూళియొక్క భారము చేత నీయొక్క శ్రీమంతుఁడవయిన భోజరాజ భూమియొక్క పరిపాలనయందు నేర్పు

గలవాఁడా దక్షిణదేశపు రాజు చూచి అంతరిక్షమును (ఓ భోజరాజా నీ నేనాధూనిచే ఆవరింపబడిన యాకాశమును దక్షిణఖండపురాజు చూచి) తూణములో సందేహములేని వాఁడై అవమానములేనివాఁడై సేవకులులేనివాఁడై బంధువులులేనివాఁడై స్నేహితులులేని వాఁడై భార్యలులేనివాఁడై పిల్లలులేనివాఁడై శమ్ములులేనివాఁడై బంగారములేనివాఁడై వెడలిపోయెను. (భోజునిదాడికి అడలి దక్షిణదేశపురాజు సర్వమును వదలి పాటి పోయెను.)

అకా క్షేతి=(దం.) అకాలమందు ధరింపబడిన మానససరస్సునకైన (ప్రయాణ) ప్రయత్నముయొక్క సంతోషముగలవైన (...సంతోషమును ధరించినవైన) హంసల చేతను, అకాలమందలి దృఢ తాండవముగల నెమళ్ల సమూహముచేతను, దిక్కులు చూడఁ బడినవి వీరావేశముతో ధరింప శక్యముకాకుండ నడచుచున్నవైన నీ గొప్ప సేనచేత రేపఁ బడిన భూమియొక్క ధూళిచేత నల్లనివి. (నీసేన నడవఁగా రేగినదుమారముచే చీకట్లు గ్రమ్మిన దిక్కులను అంతటను చూచి, మేఘావరణ మని తలఁచి, హంసలు మానససరస్సునకు ప్రయాణ మైనవి, నెమళ్లు ఆడసాగినవి.—హంసలు వర్షాకాలములో మానససరస్సునకు పోవు ననియు, మేఘమును చూచి నెమళ్లు డు ననియు, కవిననుయములు.)

రట స్తమ్=కటువు గా అలచుచున్న. కూజ స్తమ్=కూయుచున్న.

నో చారూ ఇతి=(దం.) కావు అందమయినవి కాళ్లు, కాదు మఱియు అందమయినది ముక్కు, కాదు చెప్పఁదగినది మాట, కాదు విలాసముచేత సతురమయినది నడక, కాదు తెల్లనిది తెక్కలస్వీకారము ఇది నీయొక్క (నీయొక్క యీ తెక్కలును తెల్లనివి గావు); పరుషమయిన క్రంకారధ్వనిచేత ధరింపశక్యముగాని వాక్కును ఈ చోట వృథా గానే పలుకుచు మూగమవయిన ఓకాకి సిగ్గయిన పడవు(నీకు) తగని పాండిత్యమును మిక్కిలి యభినయించుచు.

గర్హణమ్=నిందను గా.

తు లేయితి= (దం.) సమాన వర్ణపు తెక్కలుగలవైన (కోకిలలకు విశేషణము.) నల్లనిది (కాకికి వి.) కోకిలతోకూడ చేరినది (కాకికి వి.) ఎవనిచేత చెప్పఁబడును కాకి స్వ యముగానే మాటలాడని యెడల? (కాకియు నలుపు. కోకిలయు నలుపు. రెండును కూడియున్నప్పుడు కాకి కట్టని మాయనియెడల అది కాకి యని తెలియదు. మాసాంగత్యము చేతి నిన్ను మహాకవి యని తలఁతురు, నీమాటచేత నే నీవు కవివి కా వని తెలియఁబ టుచుకొంటివి, అని భావము.)

60. పు. మిథః=పరస్పరము.

క్షీతిరుహమ్=చెట్లయొక్క. శిశిర=చల్లని, సరితామ్=నదులయొక్క.

య త్రేతి=(దం.) ఎక్కడ నీరు అమృతమును నిందించునో (అమృతేతముకన్న త్రేతమో); చండాలురు ఇంద్రుని (నిందింతురో- నూఱుయజ్ఞములు చేసినయింద్రునికన్న పుణ్యాత్ములూ), చింతామణిని రాలు (నిందించునూ-చింతామణికన్న పావనములూ), అక్కడ మా యునికి ఓరాజా.

నివాస ఇతి=(దం.) ఉనికిపట్టు ఎక్కడ ఇప్పుడు మాకు? దానము చేయబడినది భోజానిచేత బంగారపుఁ బగ్వతము (మేరువు); అని దేవతలు వ్యాకుల చిత్తము గలవారు (అని) భోజరాజా వార్త క్రొత్తది.

61. పు. సారణ్గా ఇతి=(దం.) (ఏసిద్ధయోగులను) లేళ్లు చెలికొండ్రు, ఇల్లు కొండ గుహ, శమమే ప్రియ భార్య, జీవనము అడవి తీరగలయొక్క ఫలములచేత, వస్త్రము ఉత్తమమయినది చెట్లయొక్క పట్టలు,—మంచిమాటలనెడి అమృత ప్రవాహమందు మునిగిన మనస్సుగల యెవరికి (ఏశివయోగులను) ఈశాఖ్యము (కలదో); వారికి చంద్రకళాశేఖరుని (శివుని) యొక్క యతులమయిన మోక్షమందు కూడ మాకు అశ లేదు (అట్టిశివయోగులమయిన మాకు మోక్షమందు సయితము అశ లేదు).

తీర్థేషు=తీర్థములను. తీర్థం భోజ పం హి సః= భోజరాజా అతడే ఉత్తమతీర్థము సుమా.

మేరా వితి=(దం.) మేరువునందు, మందరపర్వత గుహలయందు, హిమవంతము యొక్క చట్రీయయందు, మహేంద్ర పర్వతమందు కైలాసముయొక్క రాలమీదను, మలయపర్వతముయొక్క శిఖరముల ప్రదేశములయందును, సహ్యా (అద్రో=) పర్వతమందుఁ గూడ ఆ యాచోట్ల తఱుమగా ఓభోజరాజా వినబడినది నీది నాచేత చక్రవాళమందు సంచరించెడు చారణ సమూహముచేత బిగ్గరగా పాడబడుచున్న కీర్తి (ఓ భోజరాజా నీకీర్తిని చక్రవాళ సంచారులగు చారణులు గుములుగాఁగూడి బిగ్గరగా పాడుచున్నారు, అపాట నాకు వినబడుచున్నది).

నాద్రీయతే=ఆదరింపఁడు. సావజ్ఞస్య=తిగస్కారముతో. సముదితః=చక్కఁగా చెప్పబడినది.

అల్లాశక్షోణిపా లేతి= (దం.) అల్లాశరాజా, నీశత్రువుయొక్క పట్టణములో తిరుగుచున్నదై-బోయది- (అక్కడక్కడ) పడియున్న వానిని గ్రహించి రత్నములను మిక్కిలిగొప్ప చంద్ర నిష్పకలనెడు భ్రమచే ఆకులమయిన యంతంగము (మనస్సు) గలదై-వేసి చందనపు ముక్కలను వానిపైని (ఆరత్నములపై)-మూతపడిన కన్నులుగలదై ఊడుచున్నదై ఊర్బలయొక్క పరిమళమునకై వచ్చిన తుషైదల గుంపులచేత పొగయ నెఱుఁగమను వహించుచున్నది.

(అల్లారాజయొక్క ప్రతాపమునకు భయపడి అతని శత్రురాజు అడవిబట్టఁగా వానిరాజధాని పాడై అడవి కాఁగా, అందు కిరాతులు చేరి నివసించియుండఁగా, అటు కూలి పడిపోయిన రత్నఖచితములైన గోడల పెద్దపెద్దగత్తుములు అక్కడక్కడ పడి యుండఁగా, వంటకు నిప్పు సంపాదించుటకై ఎక్కడ నయిన కార్చిచ్చుండునా యని వెదకుచు వచ్చినయొకకిరాతి ముగ్ధు యగుటచేత ఈపడియున్న దేదీప్యమాన రత్నములను అడవులలో సహజముగానే యుండెడుకార్చియొక్క పెద్దపెద్ద చంద్రనిష్ఠకలని తలంచి వానిని పిడకమీఁద పెట్టి ఆనైని సలిగా - పాడుపడిన యాపట్టణపుటిండ్లకలయొక్క చందనపుముక్కలను అక్కడక్కడ పడి యున్న వానిని-వేసి ఊడ సాగించి. అంతట తనశ్వాసపరిమళమునకు ముఖముమీఁద తున్నెదలు మూఁగఁగా వానిని నిప్పు రాడిగు యలుకోతినపోగ యని తలచి, ఆపోగ తనకన్నులలో చూడకుండునట్లు కన్నులు మూసి కొని మంటకొఱకు ఊడచున్నది.-అని అగ్గము. అల్లారాజు మహాప్రతాపశాలి, ఎంతటియైశ్వర్యవంతులయిన శత్రురాజులను ఈయనప్రతాపమునకు నిలవలేక తమరాజ్యములు పాడుపెట్టి నామరూపములు లేక పోయినారు, అని తా.)

ఏగీదృశామ్=ఆడులేడియొక్క కన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క.

అపాశ్లేత్యాది.-అపదేశ పూర్వః=వ్యాజ్యపూర్వకములయిన. అపాశ్లేత్యాదై=కటాక్షములయొక్క ప్రసాగములచేతి. యువానః=యౌవనవంతులు. శృఙ్ఖలితాః=సంకల్పవేయబడినారు. (మేడలనుండి స్త్రీలు వీధిని పోవుచున్న పురుషులను క్రేగంటి మంచి సమాశ్రిముననే ఆపురుషులు వారిని మోహించి నిలిచినచోట నే నిశ్చేష్టులై యుండు లేగాని అవతలికి మఱి యడుగు పెట్టనేర గని యగ్గము. ఆపట్టణపుస్త్రీలు మహాసుందరంగులను బాణలు నని తా.)

అమ్మోజేలి.-ఇహ=ఈయేకిలానగరిమందు, అమ్మోగి దీర్ఘాసు=సముద్రమళ్ళ వలె విశాలమైన, దీర్ఘ కాసు=దిగుడుబావులయందు, సమాగతానామ్=వచ్చినట్టి, అమ్మోజ పత్రి ఆయత లోచనానామ్=కమల దళములవంటి విశాల నేత్రములుగలస్త్రీల, కుటిలై=వక్రములయిన, అపాశ్లే=క్రేగంటి చూపులనెడు, అనగ్గపాశ్లే=మృదుభాణములచేతి, యువానః=కోడెకాండు, ప్రహతాః=కోట్టబడినారు.

కుముదేలి=(దం.) లెల్లగులవల సమూహము తొలగిన సిరిగలని (వోభాహీనము) (అయినది), శ్రీగలని (ఆయెను) కములముల (స్థితిమ్=) సమూహము, వదలుచున్నది (ముదమ్=) సంతోషమును గ్రడ్లగుఱు, సంతోషముగలది (అగుచున్నది) చక్రవాకము, ఉదయమును (పొడుచుటను, అభ్యుదయమును) మూర్ఛుడను పొందుచున్నాడూ, చంద్రుడను అస్తమును (క్రంకుటను, నాశమును) (పొందుచున్నాడు); పాడుపడి

యొక్క క్రీడలకు అయ్యో విచిత్రముగానున్నది పరిణామము! (ఇది ప్రాతఃకాలవర్ణనము. ఎట్టివారికిని కలిమిలేములు అనియతము లనియు కనుకనే మ హైశ్వర్యసంపన్నుడైయుండినతనకు ఇప్పుడు లేమి వచ్చిన దనియు, తా.)

శారద చంద్రో కిరణ గౌరవో శరత్కాల చంద్రుని కిరణములవలె తేల్లెని.

ఆశ్వాసేయితి= (దం.) ఓదార్చి పర్యతముల సమాహమును నూర్చుని వేడిచేత కాల్పబడినదానిని, (ఉద్దామ=) ఉగ్రమయిన కార్చిచ్చుచేత పాడయిన యడవులను కూడ, అనేకములయిన నదుల (తూర్పునకు పాతెడు నేళ్ల) యొక్కయు నదముల (పడమటికి పాతెడు నేళ్ల) యొక్కయు నూర్లను కూడ నిండించి, రిక్తుడై వైతి వనుట యేదో (యేది కలదో) ఓమేఘుడా అదే నీకు ఉత్కృష్టమయిన సిరి. (ఎల్లవారికిని త్యాగము చేసి దరిద్రుడై వయినాడవు, మాఘపండితా, అదే నీగొప్ప అని తా.)

రతిమ్=కోరికను. దుగ్ధలితమ్=దుప్తమయిన. ప్రాణాః= ఓప్రాణములారా. వ్రజత=పాండి. పరిదేవనేన కిమ్= దుఃఖించి ఏమిఫలము.... ఇనల=నిష్పయొక్క. విఘాత అన్తర్ దాహః=భంగమెట్టుట వలని లోపలి మంట... అర్థభిర్వ్రాజత=యాచకులతో పాండి. పశ్చాదితి=(దం.) పిమ్మట నైనను పోవలసినదే, ఎక్కడిది సోబత్తు మఱి యిట్టిది?...

విలపకో=ఏడ్చుచు. అగాత్=పోయెను.... భూభుజః=రాజులు. స్వభార్యా సహాయః=తన భార్య లోడుగాఁ గలవాడై. మ్రియతే= చచ్చిపోవుచున్నాడు.... విపన్నమ్=చచ్చినవానిగా.

ఫలే విసంవాదీ=ఫలమందు విపరీతము (అగును.) పిత్యా=వదలి. భవత్ గిరః=నీ వాక్కునకు. పలాశే=మోడుగుచెట్టున. తం భూపాలమ్ ఆప్యచ్ఛ్యతి=ఆరాజు నొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని.

ఆరవాళి= (దం.) తరవాణియొక్క గొంతులో కాల్చుటయొక్క భయముచే (తాను నాకంతములో నున్న యెడల తన్ను నేను త్రాగెడు తరవాణి కాల్చునని భయపడినదై) నా మోటినుండి లేచిపోయినది సరస్వతి. అందుచేత శత్రువుల లక్ష్మీయొక్క కొప్పును పట్టుకొనుటయందు ఆసక్తమయిన చేయిగలవాడా లేదు కవనము నాకు.

తా.— నేను మిక్కిలి వేదవాడను, మంచిభోజనము లేక తరవాణి నీళ్లచేత కాలము గడపుచున్నాను. విశేషపండితుడను, కాను నీచదృశ్యభను చూడఁగా సభాకంపము గలిగి అంతకు ముందు ఊహించుకొని వచ్చిన కవనమును కూడ మఱచినాడను నీవు శత్రువులను జయించి వారిసిరినెల్ల గ్రహించి మహైశ్వర్య సంపన్నుడై వయి యున్నావు, నా కేమున దయచేసి నాదారిద్ర్యమును తీర్చవలయును.

మహిషీ శతమ్=నూలుగేదెలను. (గేదెలను ఇచ్చటనుండు ఇంకమీద తర వాణి త్రాగ నక్కఱలేదు, సమృద్ధిగా గేదెపెఱుంగు త్రాగుచు సుఖముగా జీవింపుము, అని భోజాని యభిప్రాయము).

అనుషజ్జీ=సంబంధించినది.

కచభారా దితి=(దం.) కొప్పబరువునకు స్తనభారము (భయపడుచున్నది), స్తన భారమునకు భయపడుచున్నది కచభారము, కచకుచముల భారమునకు పిఱుచులు భయ పడుచున్నవి. ఏమి యిది చంద్రముభీ చమత్కారము? కనకుచజఘనములు ఒకదానికన్న నొకటి గొప్పవిగా నున్న వని తా. మఱియు విషయనిగఱణముచేత రాత్రికి చక్రవాకము లు భయపడెను, ఏనుఁగుకుంభములకు నాచు భయపడెను, మేఘమును కొండలను చూచి వర్షము కురియు ననియు శిలయేళ్లు వెల్లువలు పాఱు ననియు ఆవేల్లువలు తన్ను కోసివేయు ననియు తలచి యిసుకతిన్నెయు, భయపడెను.—అని యగ్గము.

నదనా దితి=(విషయనిగఱణముచేత) చంద్రునికి కమలమునను, చిరుకలకు దొండ పండును దాడిమగింజలపక్షియు, రాత్రికి చక్రవాకములను, లేడి సింహమునను, భయ పడుచున్నవి—అని యగ్గము.

స్వఅత్కే శయానమ్=తన తోడమీద నిద్రించుచున్న. కైశ్వానరిమ్=అగ్ని దేవుని. యద్యచ్ఛయా=నేవచ్ఛగా, తినంతట.

హుతాశనః=అగ్ని. పాపకే=నిస్సహ. చంద్రన సప్రకృతలః=గందపు వ్రవము వలె చల్లనివాడు. ఘర్జ=గ్రీష్మ=వేసవి.

మరు దితి=(దం.) గాలియొక్క రాకయొక్క వార్తచేత సయితము హీనమై యుండఁగా కాలము (గాలి బొత్తిగా లేనప్పుడు), మేలుకొని (యదస్సహమై) యుం డఁగా మిక్కిలి ప్రబలిన యున్నదము.

ఉర గీతి=(దం.) ఆడుఁబాము శిశువునకు ఆడలిగొన్న గానికి తన దానిని పె ట్టెను పూత్యారమును (బుసను) ముఖవాయువుచేత. (పాములు గాలిని తిని బ్రదుకునవి కాబట్టి గాలి లేనందున తల్లిపాము శిశువునకు తనపూత్యారవాయువును మేసెను.)

అబలా స్వీతి=(దం.) సుకుమారస్త్రీలయందు విలాసవంతులు అనుభవించిరి నేత్రములచేత నేత్రోత్త (ఉపగూహనాని=) యాలింగనములను (దర్శనానందము నను భవించిరే గాని స్పృశానందము ననుభవంపరైరి).

ఆర్జ=బడలినవాడై. నిడి=దట్టమయిన. జమ్బూ=నేరేడు. కపిధీ= కోతులచేత.

హస్త విస్ఫాలనేన=చేతి చప్పట్లచేత. తాగం రాగటీత్తిన్న=గట్టిగా మాటిమాటికి అటచినది. ఉగసి=అగ్నిమునిఁడ. అయే మాతః=అయ్యో అమ్మా! చక్రన్ద=వచ్చెను. అన్యస్తోత్రం=గాఁగినవాఁడై (పూజువేషముతో). వేటికామ్=వెట్టెను. వాహయిత్వా=మోయిని (పట్టించుకొని). ఆత్మనం గోపాయిత్వా=ప్రచ్ఛన్నముగా. గ్రాహణామ్=మొసల్లెను. శూల అగ్ర అగోపితేన=కొరియొక్క కొనను ఎక్కింపఁబడిన (కొలుత వేయఁబడిన). యతాత్=మాత్రవలన. తిరతి=దాటును.

కన్దక లీలా=బంతి యాట...ప్రమదా...ఇన=సుందరియొక్క యధరోశ్మమును చుంబించుటకు ఆశగలదాని వలె. తామరస=తామరపువ్వు. ఉత్పిఠిసి=ఎరుగుచు న్నావు. రాగ=ఎలుపు...చర శేతి=కాలి గోళ్ల (అంశు=) కిరణములచేత తెల్లతెల్ల గాను, అంతరాశమున నున్న దై కన్నుల కిరణములచేత నల్లనల్లగాను.

పయోధ రేతి=(దం.) కుచముల ఆకారమును ధరించిన దగుటచే బంతి చేతితో కోపముతో కొట్టఁబడుచున్నది మాటిమాటికి; ఇట్లనియుంబోలె కంటియాకారముకలది (కనుకనే) భయపడిన (కొనచెయిందలి) కలవ శ్రీయొక్క దయకై పడెను పాదములూ.

ఆనే శేతి=(తా.) ఎందఱో రాజులు కలర దుగ్బలులను కొట్టి వారిసిరిని హరించువారు. ఓభోబరాజా! నీవొకఁడనే కలవు లోకము నంతయు పాలింప సమర్థుఁడవు.

హేమ స్తకారే=చలికాలములూ. బృల న్దం హస న్దం సంసేవమానః=మండుచున్న కుంపటిని కాంచుకొనుదు.

కవిమతి రితి= (దం.) కవియొక్క బుద్ధి వలె (బహుల=) విస్తారమయిన యూహలుకలదై (విస్తారమయిన బోహముగలదై), చకముఁగా పూర్వఁబడిన చక్రవాకములుగలదై (చక్రములు గలదై) ప్రాణః కాలము వలె, శివుని యాకృతి వలె కుంపటి (నవ్వుచున్నదై) ప్రకాశించుచున్నది (విభ-ఉమా-అనల=) చంద్రుఁడు పార్వతి నిష్ప (అను) పీనితో (విదూమ అనల= సొగలేని నిష్పతో) కూడుకొన్నదై.

య్యత పణ జయ=జూదముమొక్క పందెముయొక్క గెలుపుచేత. అగ్రమహిష్యామ్=నెద్దరాణియందు. దాక్షిణ్య=దయా. విశేష అనవధారణేన= విశేషముయొక్క అనిశ్చయముచేత. కృత ఆహ్నికః= చేయఁబడిన ప్రాతరనుష్ఠానముకలవాఁడై. త్ర్యక్షర ఊన తురీయ చరణామ్=మూడక్షరములచేత (—ములు) తక్కువైన నాలవపాదము గలదానిని.

న్నా తేతి=(దం.) న్నానముచేసినదై యున్నది కుంతలేశ పుత్రి, వంతు అంగ రాజయొక్క చెల్లెలికి, శూదములూ గాత్రి యిది (ఈరాత్రి) జయింపఁబడినది కమల

చేత, దేవియొక్క నోపమును తీర్వవలసియున్నది ఇప్పుడు, అని అంతఃపుర సుందరీ జన మయొక్క గూఢమునందు తక్కువ యెక్కువలు ఆలోచించుచు నీవు (అప్రతిపత్తి=) నిర్ణయము నోపమిచే మూఁకమయిన మనస్సుగలవాడవై రెండుమూఁడు ఉంటివి గడియలు.

విద క్షేతి=(దం.) చక్కగా కాల్పబడినదియు (నేర్పరియు), అందమైన నోరుకలదియు (ముఖముకలవాడును) ఎఱ్ఱనిదియు (అనురాగము కలవాడును) పిఱుదుమైన ఉన్నదియు (ఉన్నవాడును) కాముకురాలిచేత కౌగిలింపబడిన సుందరమయిన మెడగల (కుండ) యందు (ప్రియునియందు) ధ్వని మణితమువంటిది.

ప్రదే=మధుగూఁగో. బాలకైః = బాలారివాండ్రచేత. జతు=లక్క. ఆనుపూర్వాశ్చిత్=వరుసగా.

అయి ఖలు జన్మభు పురాకృతానాం కర్మణాం విపాకః వివమో హి భవతి=అయ్యో నిశ్చయముగా ప్రాణులను పూర్వకృత కర్మలయొక్క పరిణామము క్రూరము గదా అగును.

క్వి న్వితి=(దం.) ఎక్కడ కులము నిష్కర్మశంకమయినది విశాలనేత్రయొక్క (సీతయొక్క పవిత్రవంశమొక్కడ), ఎక్కడను రాక్షసునితోడి సంగమమయొక్క (సంగమము కలిగె నాడు) అపనింద? (అసంభావ్య మని భావము.)

ధ్వనిగోపం మన్వానః=అభిప్రాయ నోపము (అభిప్రాయము పరుషముగా నున్నదని) తలచుచున్నవాడై.

క్వి జన కేతి=(దం.) ఎక్కడ జనమని పూనురు, ఎక్కడ రాముని భాగ్య, ఎక్కడను పదిమొదలవాని యింట నివాసము?

శివశిర సీతి=(దం.) శివుని తలమీద తలలు ఏవి ప్రకాశించినవో శివశివా (అయ్యయ్యో)! ఆతలలు దొర్లుచున్నవి గద్దల కాళ్ల చేతి! (తనతలలను ఖండించి వానితో పుష్పములతోనుంబోలె శివుని పూజించిన గావణాసురునియాతలలను ఆతనిసంహార మయినతర్వాత గద్దలు మాంసమునిమిత్తము దొర్లించి శోధించుచున్న వని యర్థము.)

ఉచ్చాటనాయ=తరుముటకై. యతేష్ట=యత్నముచేసెను. శేతేష్ట=శయించెను....తత్ హృదయ గతమ్=బ్రహ్మరాక్షసుని మనస్సు లోనిది. పాణినినూత్రమ్=పాణినిమహర్షి కృతవ్యాకరణనూత్రమును.

సర్వస్య ద్వే=(నూ.) అన్ని పదములను రెండు మాటలు ఉచ్చారణ గలుగును: ఉ. ఇల్లిల్లు తిరిగెను, ఊటూట చాలెను.

సర్వ స్త్రీతి=(దం.) అందఱకును రెండు-మంచిబుద్ధి, చెడ్డబుద్ధి, సంపదకు, అపదకు పోతువులు.

వృద్ధో యూనా...=(సూ.) యూనా సహోక్తా గోత్రం శిష్యతే...ఉ. గార్గ్యశ్చ గాగ్గాయణ శ్చ గాగ్గౌత్య.

వృద్ధో యూనేతి=(దం.) ముసలివాడు వయసువానితో కూడ స్నేహముచేత విడువబడుచున్నాడు కాముకురాండ్రచేత. (వయసుచెలుపుడు దొరకినయడల కాముకురాండ్రు ముసలిమగని విడుతురు.)

ఏకో గోత్రే=(సూ.) 'అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గోత్రమ్' అనుసూత్రమువలన పౌత్రుడు మొదలగాఁగల వంశ్యునికి గోత్ర మని పేరు. అట్టి గోత్ర మగ్గ మగునప్పుడు (ఎన్నవతరమువాడు అగ్గ మయినను) (ప్రకృతిశబ్దముపై) ఒకటియే ప్రత్యయము వచ్చును. ఉ:—ఉపగుని గోత్రాపత్యము (ఉపగునికి ఎన్నవతరమువాఁడయినను) ఔపగవుఁడు.

ఏకో గోత్ర ఇతి=(దం.) ఒక్కఁడు వంశమునందు జన్మించును పురుషుఁడు ఎవఁడు కుటుంబమును భరించునో. (కుటుంబములో ఆగ్నేకుండోకఁడే, భోజనము చేయువారు అనేకులు.)

స్త్రీ పుంస చ్చ=(సూ.) యూనా సహోక్తా వృద్ధా స్త్రీ శిష్యతే, తదగ్గ శ్చ పుంసత్: ఉ. గార్గీ చ గాగ్గాయణో చ గగ్గౌత్య.

స్త్రీ పుంస చ్చేతి=(దం.) స్త్రీ పురుషునివలె స్వతింత్రముగా వ్యవహారము చేయునో (ఏ) యింట, అది నిశ్చయముగా ఇల్లు పాడు.

నాగః ఏనుఁగు. శర్వరీ=రాత్రి. జవేన=వేగముచేత. మిథునై=దంపతులచేత. వసుమతీ=భూమి.

అ మ్బేతి=(దం.) తల్లి కోపించుచున్నది, నామూలముగాఁ గాదు నాభార్య మూలముగాఁ గాదు; నాభార్యయు కోపించుచున్నది, తల్లివలనఁ గాదు నావలనఁ గాదు; నేనును కోపించుచున్నాను, తల్లివలనఁ గాదు భార్యవలనఁ గాదు; చెప్పము రాజా ఎవరి దోషము ఇది.

రాజ స్త్రితి=(దం.) రాజా ద్వారపాలకునివలన నే పొందినవాడను అయితిని ఏనుఁగును (నివారణమును); మదపుటేనుఁగును (మద మణిచుటను) కోరుచున్నాను నీ వలననుండి నేను భూమిశ్వరా.

ప్రాక్=తూర్పు. పరావృత్య=త్రిప్పి. శీతీతా=నేర్వబడినది.

మార్గ జేతి=(దం.) బాణములయొక్క (యాచవలయొక్క) సమాహము (నీదగ్గఁ జకు) వచ్చుచున్నది. అల్లెత్రాడు (శీర్షి) పోవుచున్నది అన్యదిక్కునకు. (సామాన్యధను

ర్విద్యలో బాణము దూరముగా పోవును, అల్లెత్రాడు చెవియొద్దికి వచ్చును, భోజానిధనుర్విద్యయందు అది విపరీతము, అని చమత్కారము. యాచకులు భోజానియొద్దకు వత్తురు, భోజానికీర్తి దిగంతములకు పోవును అని తా.)

ప్రత్యక్=పడమర. వృషా=అసత్యము. ఉదక్=ఉత్తరము. సర్వ దః=సర్వమును ఇచ్చువాఁడు. మిథ్యా=అబద్ధము.

నారయ ఇతి=(తా.) శత్రువులు నీవీవును పొందలేదు (=నీవు యుద్ధములలో వెన్ను చూపలేదు) నీహృదయమును పగశ్రీలు పొందలేదు (=సత్పురుషుఁడవు పగశ్రీకాముకుఁడవు గావు.)

౮౭. పుట.—చతుష్టయమ్ = నాలిగింటిని. మూల్యేన=వెలకు. భుజ్జ్వ=అనుభవింపుము.

తపనే లలాటస్తపే చూన దేహః=సూర్యుఁడు నొసటిని కాల్చువాఁడై యుండఁగా తపింపఁబడిన దేహముగలవాఁడై. పిపాసా=దప్పిచేత. నికట తట భువన్ అటక్=సమీపమందలి (చెఱువు) గట్టుయొక్క ప్రదేశమునకు తిరుగుచు. గోప=గొల్ల. మనోజ్ఞ=మనోహరమయిన. తక్రమ్=మజ్జిగను. పేయం చేత్=త్రాగఁదగిన దైనయెడల.

హి మేలి=(దం.) మంచు మల్లెపువ్వు చంద్రుఁడు అనెడి వీనికాంతివంటి కాంతి గలది, శంఖమువంటిది, (వృత్తి కిబదులుగా స్రగి యనుపాఠమందు—ప్ర=ప్రకృష్ట=గొప్ప—భ=సత్ప్రములు అని యర్థము.) చక్కగా పండిన వెలగపండువలె పరిమళవంతమైన రుచికలది, బవరాలియొక్క చేతులచేత మిక్కిలిచిలుకఁబడినదైన (యీ) మజ్జిగను త్రాగుము ఓ రాజా సకల రోగములను హరించుదానిని.

సుభు=చక్కని కనుబొమలుకలదానా. ఆవిప్క్రృత=ప్రకటిత.

ఇన్ద్ర మితి=(దం.) చంద్రుని కలువతీగ వలె, చక్రవాక సమూహము వలె కమలతయొక్క ప్రియుని (సూర్యుని చక్రవాక సమూహమువలె), మేఘమును చాతక సమూహము వలె, తుమ్మెదల గుంపు వలె పువ్వుల సమూహమును, మామిడిచెట్టును ఆఁడు కోకిల వలె, శ్రీవలె తివర్గైన దేశాంతరముపోయినవానిని, మనోవృత్తి యిది సర్వదా రాజశ్రేష్ఠుఁడా నిన్ను చూచుటకు మిక్కిలి కోరుచున్నది.

మదిరాశ్మ్యః=(చూచువారికి) కామోన్మోదమును కలిగించునట్టి నేత్రములుగల శ్రీయొక్క (సుందరియొక్క). సోపాన=మెట్లయొక్క.

రాజాభిషే కేతి=రాజయొక్క స్నానమందు మదనోన్మాదపరవశయయిన గుబ్బె తయొక్క చేతినుండి జాఱిన బంగారు కలశము,

ఆరక్షకః=తలవరులచేత. కుమ్భాంతకేన=దొంగచే. భారపాత=కన్న మనేయుట.

భ బ్యావశ్యామ్ అన్తకః సన్నివిష్టః= భ భౌ భి భి అనువరుస యందు యమధర్మరాజు ప్రవేశించినాడు. (భకారగుణితమున వరుసగా వచ్చునత్తురములు ఎవరవరిపేరికి మొదటి వగునూ వారి నందఱను వరుసగా చంపుచున్నాడనుట.)

అపర=పడమటి. కుహరమ్=గుహకు. భౌస్కరే=సూర్యుడు. ఆరోచత=ప్రకాశించెను. సద్మోహ పరికన్దశా=సమూహముయొక్క మొలకలుగలది. చరమ గిరి నితమ్బులమ్బమాన శశాంజు బిమ్బమ్=పడమటి కొండ చఱియందు వ్రేలుచున్న చంద్రమండలమును.

అరు శీలి=(దం.) సూర్యనియొక్క కిరణ సమూహములచేత ఆకాశము పోయిన నక్షత్రములుగలది (నక్షత్రశూన్యము) కాగా.

చల తీలి=(దం.) చలించుచుండగా చల్లగాలి మెల్లమెల్లగా వేరువయ్యెను.

యువ తీలి=(దం.) గుబ్బితలసమూహము నాథులచేత నదలబడిన దొండపండు వంటి యధరోషముగలది యగుచుండగా.

కపాల శోధనా=తలను (లోపలివైపున) కడుగుట. శఫర శాబణ=బేడిస పిల్ల. విక...టితః=విషమమయిన పునుక యెముకలయొక్క సమీపమున ఇటుకుకొన్నది. భిషగ్వర్తః=ఉత్తమవైద్యులచేత.

అబ్జ బిమ్బ ఉపమమ్=చంద్ర బింబము సాటిగాగలది. గ్లీబస్య=నపుంగ కునియొక్క. విపినే=అడవిలో. శిఖావాక్=అగ్ని.

గదః=రోగము. సంయతౌక్షరామ్=కట్టబడిన యక్షుగములు గలదైన. అస్తద్విషయే=మాదేశములో. న వసతిమ్ ఆత మోతు=నివసించుకొను గాక. బాహట ఆది భేషజకోశాక్=బాహటము మొదలయిన వైద్య గ్రంథములను. సోత్రిసి=ఏటిలో. అనరోధన మాజాః=అంతపురస్త్రీ సమూహములు, పురన్దరః=ఇంద్రుడు. వీణానునిమ్=నారదమునిని. నిస్క్రమితాః=తఱుమఁగొట్టబడిరి. నిరస్తమ్=పాట వేయబడినది. పురుహూతః=ఇంద్రుడు. నానత్యై=అవ్వనీసుతులను. ధన్వన్తరీయమ్=ధన్వంతరియైన. ఆహతుః=చెప్పినారు. న వ్యశీకమ్=అబద్ధము కాదు. పాతీనః=బేడిస. స్తయమాన=నవ్వుచున్న. నిత కేనమ్=ఉనికిపట్టు. ఊచతుః=చెప్పినారు. మోహయిత్వా=దేహముమీఁది స్తుతి తప్పించి. సంధానకరణ్యా=ఎముకలనడుమనట్టి యాపదముచేత.

అస్తర్ అధత్తామ్=అంతరిగానము పొందిరి. స్నిగ్ధమ్=నెయ్యిగలది.

కవి కుల లిలక=కవి సమూహముయొక్క లిలకములచేత (కపిత్రేఘలచేత). గాథా సనాథా చీకటికా=పద్యముతో కూడుకొన్నదైన చీటి.

కర్ణమ్=(బరిణను). వ్యాశమ్= పామును. గౌరీకాన్తమ్=శివుని. పవనతనయమ్
అంజనేయులవారిని. చమ్పకమ్=సంపంగిని.

దేశాన్తర గత కాన్తాయా=దేశాంతరము పోయిన కాంతుఁడుగలదానియొక్క.
తత్త ద్భావ ప్రతిభట వర్ణనేన=ఆయాపదార్థములయొక్క శత్రువులచు వర్ణించుటచేత.
(పాము మొదలయినవి వరుసగా మలయమారుతము మన్దగుఁడు ఉద్యానవనము తుమ్మె
దలు—వీనికి శత్రువులు. మలయమారుతాదులచేత మిక్కిలి బాధపడుచున్నాను. శీఘ్ర
ముగా వచ్చి నన్ను గూడి ఆబాధను తీర్పవలయును అని ఆమెయభిప్రాయము.)

77.—ఓలా గో భూరుపేషు= రాయి ఆవు చెట్టు వీనియందును (కేవల జడ
పదార్థములందును జడజంతువులందును అని భవని. చింతామణి కామధేను కల్పవృక్షముల
మందు అని భా.)

వికపిణీ గూఢ సర్గోక్తి పద్యమ్=బయోగినియొక్క అభిప్రాయ గర్భితమయిన
చత్యాయోగ్యతకపదముల పద్యమును.

చక్రమగ్రన్థమ్=(భోజుఁడు) చచ్చినపిమ్మట (అతనిగూఁతించి)లోకులు అనుకొనుసంగ
తిని తెలుపున్లోకమును. మృగయితుమ్=వెదకుటను. సాచుపూర్వమ్=మంచియూటలతో. వి
సంక్షిప్తమ్=చైతన్యములేనివాడై. ప్రకారాన్తరణం=మఱియొకవిధముగా.

శ్రీభోజమహారాజచరిత్ర టిప్పణము

స మా స్తము.

